

TAMPEREEN YLIOPISTO
Johtamiskorkeakoulu

Juho Orjala

**Yliopistouudistus uusliberalistisen
koulutuspolitiikan ilmentymänä**

Pro gradu -tutkielma

Juho Orjala

Tammikuu 2012

Tampereen yliopisto

Johtamiskorkeakoulu

ORJALA, JUHO: Yliopistouudistus uusliberalistisen koulutuspolitiikan ilmentymänä

Pro gradu -tutkielma, 86 s.

Valtio-oppi

Tammikuu 2012

Pro gradu -tutkielmani käsittelee vuonna 2005 Suomessa käynnistettyä yliopistouudistusta, josta säädettiin vuoden 2010 alussa voimaan astuneella uudella yliopistolailla. Tutkimukseni aineistona on 11. kesäkuuta 2009 käyty eduskuntakeskustelu hallituksen esityksestä uudeksi yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi. Tarkoitukseni on selvittää retorisesti painottuneen diskurssianalyysin keinoin missä määrin yliopistouudistusta voidaan pitää luonteeltaan uusliberalistisena.

Tutkimukseni teoreettinen viitekehys on uusliberalismi ideologiana ja poliittisena suuntauksena. Uusliberalismilla tarkoitan sellaista klassisen liberalismiin uudelleentulkintaa, jossa markkinat asetetaan etusijalle suhteessa kaikkiin muihin yhteiskunnallisiin instituutioihin ja jossa valtion roolina on vapaata kilpailua edistävien yhteiskunnallisten olosuhteiden luominen. Tarkastelen uusliberalistista ideologiaa sen keskeisimpien teoreetikkojen Friedrich von Hayekin ja Milton Friedmanin ajattelun kautta, minkä lisäksi kuvaan uusliberalismia poliittisena suuntauksena. Tarkastelen erityisesti uusliberalistista tiede- ja korkeakoulupolitiikkaa, minkä yhtäläisyys Suomessa toteutettuun yliopistouudistukseen toimii tutkimuksessani eräänlaisena hypoteesina.

Aineistosta nousi esiin kaiken kaikkiaan kolme diskurssia: kilpailukykydiskurssi, autonomiadiskurssi ja säilyttävä diskurssi. Kilpailukykydiskurssissa painotetaan globaalia talouskilpailua, joka edellyttää välttämättömiä uudistuksia myös tiede- ja korkeakoulupolitiikassa. Yliopistoja käsitellään kilpailukykydiskurssissa ensisijaisesti taloudellisen kasvun välineinä. Autonomiadiskurssissa korostetaan yliopistojen riippumattomuutta vanhanaikaisena ja joustamattomana esitetystä valtiollisesta ohjauksesta. Yksityisen sektorin toimintamallien omaksuminen edustaa autonomiadiskurssin piirissä sekä vapautta että rationaalis-tekniistä ongelmanratkaisua. Säilyttävässä diskurssissa taas korostetaan sivistysyliopistoihanteen ja koulutuksen tasa-arvoisuuden säilyvyyttä uudistuksen jälkeenkin. Siten säilyttävä diskurssi nojaa selvästi uusliberalistisesta ajattelusta poikkeaviin arvoihin.

Tutkimukseni perusteella yliopistouudistuksen legitimaatio kytkeytyi laajalti uusliberalistiseen ajatteluun, mutta aineistosta nousi esiin myös asetetusta hypoteesista poikkeavia piirteitä. Siinä missä etenkin kokoomusedustajat korostivat kilpailukykyä ja riippumattomuutta valtiosta, yliopistouudistusta puolustettiin myös kollektiivisiin ja epäkaupallisiin arvoihin tukeutuen. Uusliberalismi ei tulosten valossa ainakaan toistaiseksi näyttäytyä hegemonisena suuntauksena suomalaisessa tiede- ja korkeakoulupolitiikassa.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1. Yliopistouudistus.....	1
1.2. Tutkimusasetelma ja tutkimuksen rakenne	3
2. Teoreettinen viitekehys	5
2.1. Uusliberalismi	5
2.2. Liberalismi.....	6
2.3. Friedrich von Hayekin ajattelu.....	8
2.4. Milton Friedmanin ajattelu.....	9
2.5. Uusliberalismi poliittisena suuntauksena.....	11
2.6. Uusliberalismi Suomessa	15
2.7. New Public Management	19
2.8. Uusliberalistinen koulutuspolitiikka ja sen kielellinen rakentuminen.....	20
3. Yliopistouudistus ja sen koulutuspoliittinen tausta	24
3.1. Yliopiston ja valtion suhde.....	24
3.2. Suomalaisen tiede- ja korkeakoulupolitiikan muutos	27
3.3. Yliopistouudistuksen kansainvälinen tausta.....	31
3.4. Yliopistouudistus poliittisena prosessina	33
3.5. Yliopistouudistuksen tavoitteet ja sisältö.....	36
4. Tutkimuksen aineisto ja metodologia.....	39
4.1. Eduskuntakeskustelu aineistona.....	39
4.2. Sosiaalinen konstruktionismi	41
4.3. Diskurssianalyysi	42
4.4. Retorinen diskurssianalyysi	45
4.5. Uusliberalistinen diskurssi tutkimushypoteesina	48

5. Diskurssit yliopistouudistuksesta käydyssä keskustelussa.....	50
5.1. Kilpailukydydiskurssi.....	50
5.2. Autonomiadiskurssi.....	59
5.3. Säilyttävä diskurssi.....	68
6. Johtopäätökset	77
Lähdeluettelo	83

1. Johdanto

1.1. Yliopistouudistus

Vuoden 2010 alussa voimaan tullut uusi yliopistolaki sinetöi yliopistouudistukseksi kutsutun prosessin, jonka aikana on käyty voimakasta keskustelua suomalaisen koulutus- ja tiedepolitiikan suunnasta. Pro gradu –tutkielmassani tarkastelen kiistanalaisen uudistuksen luonnetta uudesta yliopistolaista käydyn eduskuntakeskustelun pohjalta. Yliopistouudistuksen tavoitteiksi asetettiin muun muassa yliopistojen taloudellisen liikkumisvaran ja autonomian kasvattaminen, rahoituspohjan monipuolistaminen ja mahdollisuus kohdistaa resursseja strategiaan painopistealueisiin¹. Hallituksen mukaan koulutus- ja tutkimusjärjestelmää pyrittiin uudistuksessa kehittämään niin, että kansainvälistymisen haasteisiin ja muihin toimintaympäristön muutoksiin vastataan kilpailukykyä, hyvinvointia ja sivistystä vahvistaen². Uudistus teki yliopistoista itsenäisiä oikeushenkilöitä, joilla on oma valtiosta irrallinen henkilöstöpolitiikkansa ja jotka vastaavat itse vakavaraisuudestaan. Samalla kun valtionhallinnon yliopistoihin kohdistuvaa ohjausta vähennettiin, määrättiin yliopistojen hallituksiin valittavaksi vähintään 40 prosenttia yliopistojen ulkopuolisia jäseniä.³

Yliopistouudistuksen kannattajat ovat esittäneet uudistuksen parantavan yliopistojen toimintaedellytyksiä valtionhallinnon kontrollin keventyessä. Kriitikot taas ovat nähneet uudistuksen alistavan yliopistot markkinavoimille ja täten itse asiassa kaventavan niiden autonomiaa. Erityisesti vastustusta on herättänyt yliopistojen ulkopuolisten jäsenten kasvava osuus yliopistojen hallituksissa. Myös uudistuksen myötä merkitystään kasvattavan yksityisen rahoituksen on pelätty vaarantavan tieteen ja tutkimuksen vapautta.⁴ Lisäksi keskustelua on herättänyt yliopiston henkilöstön virkasuhteiden muuttaminen työsuhteiksi, minkä on katsottu uhkaavan henkilöstön asemaa⁵. Siinä missä opetusministeri Henna Virkkunen (kok.) on kuvannut uuden yliopistolain

1 Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010.

2 Opetus- ja kulttuuriministeriö 2009, 29.

3 Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010.

4 Ks. esim. Wallgren 2009.

5 Tomperi 2009, 131.

olleen ”toiseksi paras asia mitä yliopistoille on tapahtunut niiden perustamisen jälkeen”⁶, vuonna 2010 tehdyn tutkimuksen mukaan yli puolet yliopistojen henkilökunnasta pitää uudistusta epäonnistuneena. Byrokratian katsotaan lisääntyneen ja akateemisen vapauden kaventuneen.⁷

Yliopistouudistus on nähty osana laajempaa koulutuspoliittista trendiä, jonka aiempaan ilmentymänä on ollut yksityisen sektorin johtamistapojen tuominen yliopistomaailmaan esimerkiksi vuonna 2005 käyttöön otetun uuden palkkausjärjestelmän (UPJ) muodossa⁸. Yliopistojen sivistyksellistä merkitystä ja riippumattomuutta korostaneen niin kutsutun humboldtilaisen yliopistoihanteen rinnalle on noussut käsitys, jonka mukaan korkeakoulujärjestelmän on kyettävä vastaamaan paremmin muuttuvan toimintaympäristön haasteisiin ja tuettava kansallista kilpailukykyä.⁹

Uudistuksen taustalla vaikuttaa myös globalisaatiokehitys, jonka on nähty lähentävän erilaisia kansallisia koulutuspoliittisia malleja muun muassa Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestön (OECD) kaltaisten ylikansallisten koulutuspoliittisten auktoriteettien kautta¹⁰. Kriitikot eivät näe yliopistojen markkinavaltaistumista pelkästään koulutuspoliittisena ilmiönä vaan osana kansainvälistä ja koko yhteiskunnan läpileikkaavaa kehityssuuntaa, jota nykyisin kuvataan usein käsitteellä uusliberalismi. On esitetty, että yliopistouudistus nojaisi uusliberalistiseen ideologiaan sen sijaan, että se vain neutraaleista lähtökohdista pyrkisi korjaamaan vanhan järjestelmän ongelmia ja parantamaan yliopistojen toimintakykyä¹¹.

Yliopistojen yhteiskunnalliseen merkitykseen ja niiden autonomiaan liittyvä problematiikka voidaan nähdä luonteeltaan vahvasti poliittis-ideologisena. Siten koulutuspoliittiset kysymykset kytkeytyvät laajempiin yhteiskuntafilosofisiin näkemysroihin esimerkiksi vapauden merkityksestä. Toisaalta koulutuspoliittista puhetta leimaa usein arvoneutraali rationaalis-tekninen lähtökohta,

6 Helsingin Sanomat 2009.

7 YLE 2010.

8 Patomäki 2005.

9 Nieminen 2004.

10 Ball 2001.

11 Ks. esim. Patomäki 2009.

jossa päätöksenteossa on kyse asiantuntijatietoon perustuvasta parhaiden käytäntöjen omaksumisesta.

1.2. Tutkimusasetelma ja tutkimuksen rakenne

Tarkoitukseni on tutkia yliopistouudistuksen yhtymäkohtia uusliberalistiseen ajatteluun ja sitä, missä määrin harjoitetun tiede- ja korkeakoulupolitiikan voidaan katsoa olleen luonteeltaan uusliberalistista. Pyrin erittelemään uudistusta puoltavia perusteluita etsien niistä sekä yhtymäkohtia että eroavaisuuksia vapaita markkinoita ja mahdollisimman vähäistä valtion interventiota korostavaan poliittiseen suuntaukseen. Yliopistouudistuksen luonne uusliberalistisena reformina on tutkimuksessani eräänlainen löyhä hypoteesi, jonka paikkansapitävyyttä testaan. Koska uudistuksesta on vain vähän aikaa ja sen seurauksien konkreettinen arviointi on hankalaa, olen päätenyt kiinnittämään erityistä huomiota päätöksentekoprosessin kielelliseen ja diskursiiviseen ulottuvuuteen.

Teoreettinen viitekehys, jota vasten tarkastelen yliopistouudistusta, on uusliberalismi ideologiana ja poliittisena suuntauksena sekä erityisesti sen koulutuspoliittinen ulottuvuus. Uusliberalismia on pidetty usein epämääräisenä ja latautuneena käsitteenä, joten pyrin suhteuttamaan sitä laajempaan liberalistiseen ajattelutraditioon luvussa 2.2., ja tarkastelemaan sen erityispiirteitä ennen kaikkea Friedrich von Hayekin (luku 2.3.) ja Milton Friedmanin (luku 2.4.) ajattelun kautta. Kuvatessani uusliberalismia poliittisena suuntauksena luvussa 2.5. keskityn ennen kaikkea Mont Pelerin -säätiön ja vastaavien uusliberalististen ajatushautomoiden vaikuttamistoimintaan sekä Ronald Reaganin ja Margaret Thatcherin valtakausien politiikkaan. Tarkastelen uusliberalistista suuntausta myös kansallisessa kontekstissa ja erittelen sen vaikutuksia suomalaiseen yhteiskuntaan luvussa 2.6. Lisäksi täydennän teoreettista viitekehystä kuvaamalla luvussa 2.7. New Public Management -johtamisdoktriinia, jota voidaan pitää eräänlaisena uusliberalismin hallinnollisena sovelluksena¹². Uusliberalistista koulutuspolitiikkaa käsittelevässä luvussa 2.8. tarkastelen etenkin politiikan kielellistä rakentumista ja legitimaatioperustaa.

12 Patomäki 2005, 68–76.

Yliopistouudistusta taustoittaakseni esittelen luvussa 3.1. yliopistojen roolista ja merkityksestä käytyä historiallista keskustelua keskittyen etenkin valtion ja yliopistojen suhteeseen. Luvussa 3.2. kuvaan viime vuosikymmeninä Suomessa tapahtuneita koulutuspoliittisia muutoksia ja niistä käytyä kriittistä keskustelua. Luvussa 3.3. esittelen yliopistouudistuksen kansainvälistä taustaa. Varsinaista yliopistouudistusta tarkastelen kahdella tasolla: luku 3.4. käsittelee yliopistouudistusta poliittisena prosessina ja luku 3.5. kuvaa uudistukselle asetettuja tavoitteita ja sen konkreettista sisältöä. Tutkimukseni varsinaisena kohteena on juuri se poliittinen prosessi, jossa yliopistouudistuksen kannattajat ovat pyrkineet legitimoimaan uudistusta ja vakuuttamaan eri toimijoita sen tarpeellisuudesta – tai jopa välttämättömyydestä.

Tutkimukseni nojaa metodologisesti sosiaaliseen konstruktionismiin ja tarkemmin retorisesti painottuneeseen diskurssianalyysiin, joita kuvaan neljännessä luvussa. Keskityn erityisesti uusliberalistisen kielenkäytön tapoihin ja siihen, kuinka ne mahdollisesti ilmenevät tutkittavasta aineistosta esiin tulevissa diskursseissa ja retorisisissa strategioissa. Rakennettuani teoreettisen viitekehyksen uusliberalistisesta ideologiasta ja poliittisesta suuntauksesta sekä niihin liittyvän koulutuspoliittisen tendenssin kielellisestä ulottuvuudesta analysoin aineistoa kahdella eri tasolla: missä määrin yliopistouudistukseen liittyy sellaisia piirteitä, jotka vastaavat uusliberalistista ideologiaa ja missä määrin aineistossa ilmenevät diskurssit ja kielelliset strategiat vastaavat aiemmassa tutkimuksessa kuvattua uusliberalistista kielenkäyttöä.

Tutkimuksessa analysoitavaksi primääriaineistoksi olen valinnut eduskunnan täysistunnossa 11. kesäkuuta 2009 käydyn keskustelun hallituksen esityksestä yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi. Olen rajannut kriittiset puheenvuorot primääriaineiston ulkopuolelle, sillä tutkimusasetelmani kannalta hedelmällisintä on keskittyä juuri lakiesitystä kannattaneiden kansanedustajien kielenkäytön tarkasteluun. Samalla pyrin kuitenkin tarkastelemaan keskustelun vuorovaikutuksellisia elementtejä ja yliopistouudistusta puoltavan argumentaation suhdetta uudistuksen kritiikkiin.

2. Teoreettinen viitekehys

2.1. Uusliberalismi

Käsitettä uusliberalismi käytettiin ensimmäisen kerran Saksassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Niin kutsuttu Freiburgin koulukunta kuvasi sillä klassisen liberalismiin maltilliseen uudelleen elvyttämiseen tähdännyttä ohjelmaansa. 1970-luvulla myös eräät markkinatalousmyönteiset latinalaisamerikkalaiset ekonomistit käyttivät uusliberalismin käsitettä, mutta sittemmin sen ovat ottaneet haltuun lähinnä talouden liberalisaatio- ja globalisaatiokehitykseen kriittisesti suhtautuvat tahot.¹³ 2000-luvulla käsite uusliberalismi on yleistynyt huomattavasti akateemisessa maailmassa ja vakiintunut osaksi yhteiskuntatieteitä, mutta systemaattisia pyrkimyksiä sen määrittelemiseksi on ollut vähän¹⁴.

Boas ja Gans-Morse ovat löytäneet uusliberalismin käsitteelle neljä eri käyttötapaa. Ensimmäisenä sillä viitataan talouspoliittisiin reformeihin, joissa vapautetaan markkinoita ja pienennetään valtion roolia. Toiseksi uusliberalismilla tarkoitetaan erityistä kehityspoliittista mallia, jossa kasvuun ja modernisaatioon pyritään ilman valtiovetoisuutta. Kolmanneksi uusliberalismilla tarkoitetaan ideologiaa, jossa korostetaan yksilönvapautta ja valtion mahdollisimman pientä roolia talouselämässä. Neljänneksi uusliberalismilla voidaan kuvata tiettyä akateemista paradigmaa, jolloin se ymmärretään lähinnä rinnasteisena neoklassiselle talousteorialle.¹⁵ Wendy Larnerin kolmijaottelun mukaan uusliberalismilla taas voidaan tarkoittaa vapaita markkinoita suosivaa poliittista suuntausta, ideologiaa tai hallitsemistapaa¹⁶.

David Harveyn mukaan uusliberalistinen ideologia perustuu ajatukseen siitä, että hyvinvointia voidaan edistää parhaiten luomalla vapaille yksilöille institutionaalinen ympäristö, jossa vallitsee vahva yksityinen omistusoikeus, vapaat markkinat ja vapaa kauppa. Valtion tehtävät liittyvät tämän institutionaalisen ympäristön luomiseen ja turvaamiseen.¹⁷ Olennainen ero klassiseen liberalismiin

13 Steger & Roy 2010, x.

14 Boas & Gans-Morse 2009, 2.

15 Emt., 7–8.

16 Larner 2000, 6–12.

17 Harvey 2005, 2.

on se, että valtioon ei suhtauduta lähtökohtaisen kielteisesti, vaan sillä nähdään jopa tärkeä rooli oikeanlaisten, vapaata kilpailua edistävien yhteiskunnallisten olosuhteiden luomisessa¹⁸.

Uusliberalismia on myös pidetty klassisen liberalismien sellaisena tulkintana, joka on sitoutunut ekonomistiseen maailmankuvaan ja ihmiskäsitykseen. Friedrich von Hayek ja Milton Friedman eivät siis vain yksinkertaisesti herättäneet henkiin klassista liberalismia, vaan esittivät liberalistisesta ajatteluperinteestä sellaisen ekonomistisen uudelleentulkinnan, jossa markkinat ovat etusijalla suhteessa kaikkiin muihin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Tällaisesta näkökulmasta tarkasteltuna juuri markkinoiden toiminta on ratkaiseva tekijä vapauden ja yhteiskunnan toimivuuden kannalta, eikä poliittista vapautta voida irrottaa markkinoiden vapaudesta. Ihmisten vapaus muodostuu markkinoilla tapahtuvista valinnoista, ja mitä enemmän tällaisia valinnan mahdollisuuksia on, sitä vapaampi ihminen on.¹⁹

Oma lähestymistapani uusliberalismiin on kaksitahoinen. Ensiksi kuvaan uusliberalismia poliittisena *ideologiana* nojaten erityisesti Hayekin ja Friedmanin tuotantoon. Toiseksi kuvaan uusliberalismia *poliittisena suuntauksena*, joka voi ilmetä myös sellaisissa päätöksentekotilanteissa ja puhetavoissa, joissa toimijat itse eivät koe edustavansa uusliberalistista tai ylipäätään liberalistista ideologiaa. Ideologian ja poliittisen suuntauksen taustoittamiseksi tarkastelen myös laajempaa liberalistista ajatteluperintöä ja sen merkittävimpiä aiempia suuntauksia, klassista liberalismia ja sosiaaliliberalismia. Larnerin kolmijaon (poliittinen suuntaus, ideologia, hallitsemistapa) jälkimmäistä osa-aluetta tarkastelen julkisen hallinnon uusliberalististen reformien taustalla vaikuttavaa New Public Management –johtamisdoktriinin osalta.

2.2. Liberalismi

Käsite ”liberalismi” ei viittaa länsimaisessa poliittisessä traditiossa mihinkään yhtenäiseen ajatusrakennelmaan, ja kyseinen termi onkin esittänyt yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa varsin monenlaista roolia²⁰. Liberalismia voidaan pitää eräänlaisena metaideologiana, jonka sisälle mahtuu laajalti erilaisia kilpailevia arvoja ja uskomuksia. Liberalismin ydinperiaate on individualismi, joka korostaa yksilön merkitystä kaikenlaisten ryhmien ja kollektiivien yläpuolella. Täten liberalistisessa

18 Harris 2007, 18–19.

19 Saastamoinen 1998, 207.

20 Emt., 8.

yhteiskunnassa jokaisen on voitava tavoitella itse hyväksi katsomiaan päämääriään parhaiden kykyjensä mukaan. Liberalistien suhtautuminen valtioon on lähtökohtaisesti varauksellista, mutta historian saatossa suuntauksen alle on mahtunut niin minimivaltion kuin hyvinvointivaltionkin kannattajia.²¹ Merkittäviä liberalistisia aatesuuntauksia ovat muun muassa klassinen liberalismi, sosiaaliliberalismi ja uusliberalismi.

Klassisessa liberalismissa valtio nähtiin ”välttämättömänä pahana”, jolla ei tule olla muuta tehtävää kuin suojella kansalaisia toisten kansalaisten harjoittamalta mielivallalta (ns. yövärtijavaltio)²². Klassiset liberalistit uskoivat markkinoiden näkymättömän käden takaavan resurssien tehokkaan allokoinnin ja vapaan maailmankaupan johtavan kansojen väliseen rauhanomaiseen rinnakkaiseloon. Näillä opeilla oli suuri merkitys 1700-luvun suurissa vallankumouksissa kun kuninkaalliset dynastiat ja merkantilismi saivat väistyä. Klassisten liberalistien käsitys siitä, että huonot taloudelliset ajat johtuvat pääsääntöisesti vääränlaisesta politiikasta ja ennen kaikkea valtion liiallisesta puuttumisesta talouselämään säilyivät vahvana vielä 1800-luvulla, mutta 1930-luvun lama ja sen myötä noussut keynesiläisyys sekä hyvinvointivaltio-oppi merkitsivät käännettä liberalistisessa aatetraditiossa.²³

Niin kutsutun sosiaaliliberalismin mukaan valtion tuli säädellä taloutta ja turvata ihmisille tietyt elämän perusedellytykset. Siinä missä klassinen liberalismi perustui negatiiviseen vapauskäsitteeseen, jossa vapaus merkitsi yksilöön kohdistuvan pakon puuttumista, sosiaaliliberaalit korostivat positiivista vapautta ja yksilöiden tosiasiallisia mahdollisuuksia kehittää itseään.²⁴ Sosiaaliliberalismin tärkein oppi-isä oli John Maynard Keynes, jonka hahmottelema suhdannevaihteluiden tasaamisen ja työttömyyden vähentämiseen tähdännyt talouspolitiikka saavutti länsimaissa niin hallitsevan aseman, että ilmiötä on kutsuttu keynesiläiseksi vallankumoukseksi²⁵. Sosiaaliliberalismiin liittyneet keynesiläisyys ja hyvinvointivaltio-oppi säilyivät länsimaissa voimakkaina aina 1970-luvulle asti, jolloin globaali talouskriisi loi tilaa uusliberalistisille talousopeille, jotka nojasivat monetarismiin ja klassisen liberalismien ekonomistiseen uudelleentulkintaan.

21 Heywood 2002, 43–46.

22 Emt., 45.

23 Steger & Roy 2010, 3–5.

24 Heywood 2002, 46.

25 Ball & Bellamy 2003, 55–57.

2.3. Friedrich von Hayekin ajattelu

Friedrich von Hayek (1899 – 1992) oli itävaltalainen ekonomisti ja poliittinen filosofi, jota pidetään yleisesti keskeisimpänä uusliberalismin oppi-isänä yhdessä yhdysvaltalaisen ekonomistin Milton Friedmanin kanssa²⁶. Hayekin ajattelun perustana oli 1800-luvun klassinen liberalismi, jota hän pyrki edelleen kehittämään. Vuonna 1944 julkaistussa klassikkoteoksessaan ”The Road to Serfdom” Hayek totesi, että ”vaikka meillä ei olekaan mahdollisuutta palata takaisin 1800-luvun todellisuuteen, meillä on mahdollisuus toteuttaa sen ihanteet – eivätkä nuo ihanteet ole huonoja”²⁷.

Hayek vastusti suunnitelmataloutta, koska oli vakuuttunut siitä, ettei ihmisjärki kykene luomaan instituutiota, jonka avulla olisi mahdollista ohjata yhteiskunnallista kehitystä²⁸. Sen sijaan markkinataloudessa ilmenevä ”spontaani järjestys”, jossa yksilöt tavoittelevat omia päämääriään vailla yhteistä moraalista päämäärää oli säilytettävä, sillä pyrkimykset muuttaa sitä altruismin ja solidaarisuuden nimissä olivat tuomittuja epäonnistumaan²⁹. Hayek näki taloudellisen sääntelyn automaattisesti totalitarismin lähteenä ja piti vaarallisena sellaista uskomusta, että talouselämässä harjoitettu valta olisi valtaa vain toisarvoisten asioiden suhteen³⁰.

Huomionarvoista on se, että Hayek ymmärsi talouselämässä harjoitetun vallan yksinomaan valtiollisena valtana sen sijaan, että olisi katsonut esimerkiksi suuryritysten voivan käyttää taloudellista valtaa. Juuri valtio oli se instituutio, joka Hayekin mukaan uhkasi yksilönvapautta ja täten hän näki valtiollisen vallan minimoinnin vapaan yhteiskunnan edellytyksenä. Hayekin vastusti ajatusta ns. positiivisesta vapaudesta, jonka mukaan vapaus muodostuisi ihmisellä olevasta mahdollisuudesta toimia tietyllä tavalla. Sen sijaan hän nojasi negatiiviseen vapauteen, jonka mukaan vapaus on pakottamisen puuttumista, eikä siten esimerkiksi markkinoilla ilmenevä hierarkkinen suhde työnantajan ja työntekijän välillä ole vapauden kannalta ongelmallinen.³¹

Hayek ei vastustanut pelkästään totalitarististen järjestelmien suunnitelmataloutta, vaan piti myös hyvinvointivaltioon liittyvää tulojen tasaamista yhtenä varimmista tavoista ajaa rappiolle koko

26 Ks. esim. Harvey 2008.

27 Hayek 1995, 239.

28 Emt., 247.

29 Saastamoinen 1998, 183–185.

30 Hayek 1995, 106.

31 Saastamoinen 1998, 189–190.

yhteiskunta ja sen moraalit³². Toisaalta valtio oli Hayekille markkinayhteiskunnan toiminnan välttämätön edellytys³³. Hän piti kilpailua parhaana menetelmänä koordinoida yksilöllisiä pyrkimyksiä, mutta katsoi sen edellyttävän huolellisesti laadittua oikeudellista viitekehystä. Hayek vastusti ”dogmaattista laissez faire -asennetta” ja näki, että valtionvallan yleisenä ja kiistattomana tehtävänä on luoda sellaiset olot, joiden vallitessa kilpailu on niin tehokasta kuin mahdollista.³⁴ Tätä valtion erityisen tehtävän korostamista pidetään keskeisenä uusliberalistisena painotuksena, joka puoltaa suuntauksen käsitteellistä irrottamista klassisesta liberalismista³⁵.

1940-luvulla Hayekin tiedetään olleen kiinnostunut pitkän tähtäimen mielipidevaikuttamisesta sen sijaan, että hän olisi pyrkinyt vaikuttamaan suoranaisesti hallitusten politiikkaan³⁶. Hayekin tuotannossa tämä ilmenee etenkin vallitseviin kielenkäytön tapoihin kohdistuvana kritiikkinä, jota hän tuo esiin etenkin vuonna 1988 julkaistussa teoksessaan ”The Errors of Socialism”. Hayek uskoi vallitsevan kielenkäytön olevan ”myrkyttynyttä” ja perustuvan virheellisille teorioille, jotka johtavat virheelliseen toimintaan.³⁷ Esimerkiksi ”yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden” ja ”sosiaalisten oikeuksien” kaltaiset käsitteet Hayek näki lähinnä savuverhona hyvinvointivaltioon liittyvälle distributiiviselle politiikalle, jonka hän katsoi vahingoittavan yhteiskuntaa³⁸. Myöhempiä yhteiskunnallisia muutoksia ajatellen Hayekin kiinnostuneisuutta kielenkäyttöä kohtaan ja pyrkimystä rakentaa uusia diskursseja vanhojen tilalle voidaan pitää yhtenä hänen tuotantonsa olennaisimmista piirteistä.

2.4. Milton Friedmanin ajattelu

Hayekin tavoin yhdysvaltalainen ekonomisti Milton Friedman (1912 – 2006) suhtautui kielteisesti valtion harjoittamaan taloudelliseen sääntelyyn ja näki sen uhkana yksilönvapaudelle. Vuonna 1962 julkaistussa teoksessaan ”Capitalism and Freedom” Friedman argumentoi demokraattisen sosialismin mahdollisuutta vastaan ja pyrkii osoittamaan kuinka poliittisen ja taloudellisen vapauden välillä on väistämätön yhteys. Friedmanin mukaan taloudellinen vapaus on itseisarvo jo

32 Hayek 1995, 252.

33 Saastamoinen 1998, 186.

34 Hayek 1995, 58–61.

35 Ks. esim. Harvey 2005.

36 Harvey 2005, 21

37 Hayek 1988, 106–107.

38 Emt., 118.

sinänsä, mutta lisäksi se on ehdoton edellytys poliittisen vapauden toteutumiselle.³⁹ Myös demokraattisten määränemmistö päätöksiensä käyttöalue tulisi pitää Friedmanin mukaan rajattuna, sillä niihin liittyy aina vähemmistön alistaminen enemmistön tahtoon. Sen sijaan vapaaseen vaihdantaan perustuvien markkinoiden hyödyntäminen päätöksenteossa mahdollisimman laajasti edistää parhaiten vapauden toteutumista.⁴⁰

Valtiolle kuuluvina tehtävinä Friedman piti lain ja järjestyksen valvomista, yksityisten välisten sopimusten vahvistamista ja vapaan kilpailun edistämistä⁴¹. Yksilöiden suojeleminen sekä valtion sisäiseltä että ulkopuoliselta pakkovallalta edellyttää sotilas- ja poliisivoimien olemassaoloa, minkä lisäksi valtion tulee ratkoa vapaaehtoiseen vaihdantaan väistämättä liittyviä tulkintaerimielisyyksiä. Valtion taloudellisten tehtävien määrittelyssä Friedman on varovaisempi, vaikka hän pitääkin mahdollisena valtiollista puuttumista esimerkiksi ihmisten toiminnasta seuraaviin negatiivisiin ulkoisvaikutuksiin. Friedmanin mukaan valtion väliintuloa tulisi kuitenkin mahdollisimman pitkälle välttää, koska ulkoisvaikutusten tunnistaminen on hankalaa ja koska esimerkiksi verotukseen liittyviä väliintulon piileviä kustannuksia on vaikeaa arvioida.⁴²

Friedmanin mukaan valtiovallan harjoittama vääränlainen raha- ja finanssipolitiikka, tullien periminen ja hintasääntely johtavat hintamekanismin tarjoaman informaation vääristymiin ja ajavat siten koko markkinajärjestelmän vaikeuksiin⁴³. Friedmania pidetään ns. monetaristisen talousteorian keskeisenä muotoilijana, jolla oli suuri merkitys keynesiläisen talouspoliittisen ajattelun syrjäyttämisessä 1970-luvulla. Monetaristisen opin mukaan valtion talouspolitiikan ei tule nojata täystyöllisyyteen, vaan inflaation torjuntaan ja vakaan valuuttakurssin ylläpitoon. Kansainväliselle kaupalle ja pääomaliikkeille asetetut rajoitukset tuli purkaa, minkä uskotaan tuovan vaurautta koko maailmalle huolimatta siitä, että toimenpiteet voisivat lyhyellä aikavälillä tuntua kipeiltä.⁴⁴

Friedman suhtautui kriittisesti julkisiin palveluihin ja kannatti esimerkiksi julkisen koulutusjärjestelmän korvaamista palvelusetelijärjestelmällä. Friedmanin mukaan valtion tulisi tarjota palveluseteleitä, joilla vanhemmat voisivat ostaa lapsilleen koulutusta yksityiseltä tai

39 Friedman 1982, 7–8.

40 Friedman 1982, 23–25.

41 Emt., 2

42 Friedman & Friedman 1982, 45–48.

43 Emt., 30–31.

44 Saastamoinen 1998, 181.

kolmannelta sektorilta, minkä hän uskoi edistävän valinnanvapautta ja koulutuksen tehokkuutta.⁴⁵ Friedman piti myös julkisrahoitteisten yliopistojen pieniä lukukausimaksuja ongelmana: ne houkuttelisivat motivoitumattomia opiskelijoita, jotka usein keskeyttävät opinnot eivätkä ymmärrä asemaansa asiakkaina, jotka voivat vaatia lukukausimaksuilleen vastinetta⁴⁶.

Friedmanin tuotantoon sisältyy myös pohdintaa mahdollisuuksista toteuttaa edellä kuvailtuja tavoitteita käytännössä, mikä tarjoaa kiinnostavaa taustaa myöhemmän konkreettisen uusliberalistisen politiikan tarkastelulle. Friedmanin mukaan ”vain kriisi, joko todellinen tai kuviteltu, johtaa todellisiin muutoksiin”. Liberaalien perustehtävänä oli kehittää vaihtoehtoja silloiselle politiikalle ja pitää ne elossa kunnes yhteiskunnalliset olosuhteet muuttuisivat kriisien myötä otollisiksi.⁴⁷

Friedman on edelleen aktiivinen poliittinen vaikuttaja, joka on kyennyt soveltamaan teorioitansa käytäntöön. Vuonna 2005 hurrikaani Katriinan tuhosta suurimman osan New Orleansin kouluista Friedman kuvaili tapahtumaa traagiseksi, mutta näki siinä tilaisuuden koululaitoksen uudistamiselle. Hän ehdotti, että New Orleansin koululaitoksen korjaamiseen käytetyt varat käytettäisiin lapsiperheille jaettaviin koulutusseteleihin. George W. Bushin hallitus päätyi tekemään New Orleansista eräänlaisen yksityisten charter-koulujen kokeilulaboratorion, ja kaupungin koululaitos muuttui radikaalisti: ennen hurrikaania olleista 123 julkisesta koulusta oli jäljellä enää neljä, ja yksityisten charter-koulujen määrä oli noussut seitsemästä kolmeenkymmeneenyhteen.⁴⁸

2.5. Uusliberalismi poliittisena suuntauksena

Uusliberalismin nousussa erilaisilla mielipideilmastoa muuttamaan pyrkineillä ajatushautomoilla ja akateemisella maailmalla on ollut merkittävä rooli. Vuonna 1947 pieni joukko ekonomisteja, filosofeja ja historioitsijoita – joukossa myös Friedman ja Hayek - kokoontui perustamaan Mont Pelerin -nimistä säätiötä, joka vastusti voimakkaasti sekä marxilaisuutta että keynesiläisyyttä ja jonka jäsenet kutsuivat itseään liberaaleiksi. Säätiön johtohahmo Hayek piti liberaalien tehtävänä

45 Friedman & Friedman 1982, 89–91.

46 Friedman 1980, 211–212.

47 Friedman 1982, ix.

48 Klein 2008, 11–12.

mielipideilmaston muuttamista pitkällä tähtäimellä ja uskoi, että tämän ”ideoiden sodan” voittamiseen menisi aikaa ainakin sukupolven verran.⁴⁹

1970-luvulla suuryritykset kiinnostuivat vastaavista ajatushautomoista etenkin Yhdysvalloissa. Vuonna 1972 perustettiin The Business Roundtable, jonka toimintaan osallistuneet yhtiöt tuottivat puolet Yhdysvaltain kansantuotteesta ja budjetoivat vuosittain 900 miljoonaa dollaria poliittiseen vaikuttamiseen. Rahaa laitettiin erityisesti uusliberalistisia oppeja suosineiden ajatushautomoiden ja tutkimuslaitoksien toimintaan.⁵⁰ Vaikka Mont Pelerin -säätio sai elinkeinoelämältä tukea pian perustamisensa jälkeen, se nousi politiikan keskipisteeseen vasta 1970-luvulla, jolloin kärsittiin huonoista taloudellisista ajoista ja keynesiläiset talousopit alkoivat väistyä. Talouden Nobelpalkinnot jaettiin vuonna 1974 Friedrich von Hayekille ja vuonna 1976 Milton Friedmanille, mikä kuvasti uusliberalististen oppien nousua etenkin akateemisessa maailmassa.⁵¹

Kamppailu talouspoliittisesta suunnasta kärjistyi 1970-luvulla ennen kaikkea sosiaalisesti ankuroituneen liberalismiin ja keynesiläisyyden kriisiin myötä. Stagnaatio eli yhtäaikainen työttömyyden ja inflaation kasvu levisi kaikkialle maailmaan, mistä aiheutuneen tyytymättömyyden talouselämä pelkäsi kanavoituvan sosialismiin ja laajemman sääntelyn kannatukseksi. 1970-luvulla Yhdysvalloissa parhaiten ansaitseva tulonsaajien sadasosa oli saanut kolmen vuosikymmenen ajan noin kahdeksan prosenttia kansantuotteesta. Vakiintuneet tuloerot johtivat talouskasvun romahtaessa osinkotulojen ja voittojen ehtymiseen, mikä edellytti uusia toimenpiteitä. Uusliberalistisen talouspolitiikan myötä rikkain sadasosa onnistuikin nopeasti kaksinkertaistamaan tulojensa osuuden kansantuotteesta.⁵²

Poliittisella tasolla uusliberalistinen käänne kulminoitui Yhdysvaltain presidentin Ronald Reaganin ja Iso-Britannian pääministerin Margaret Thatcherin valtaannousuun 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa. Näiden johtajien radikaali talouspolitiikka, ”Reaganomics” ja ”Thatcherism”, nojasi uusliberalistisiin oppeihin ja oli toteutustavaltaan poliittisia riskejä kaihtamatonta.⁵³ Friedrich von Hayek toimi Thatcherin epävirallisena avustajana, ja jopa kaksikymmentä Mont Pelerin -säätion ekonomistia työllistettiin Reaganin hallintoon⁵⁴. Yhdysvaltain ja Iso-Britannian suunnanmuutosta

49 Harvey 2005, 28–30.

50 Patomäki 2007, 49–50.

51 Harvey 2005, 31.

52 Harvey 2005, 21–24.

53 Steger & Roy 2010, 21.

54 Hoover 2003, 213.

edelsi vuonna 1973 tapahtunut Chilen vallankaappaus, jonka myötä diktaattori Augusto Pinochet teki Chilestä eräänlaisen uusliberalismin koelaboratorion. Milton Friedman ja joukko muita Chicagon koulukunnan taloustieteilijöitä neuvonantajanaan Pinochet yksityisti sosiaaliturvan ja huomattavan määrän valtion omaisuutta, vapautti työmarkkinat sekä pyrki edistämään ulkomaisia sijoituksia.⁵⁵

Jo ennen Reaganin valtaannousua vuonna 1979 Yhdysvalloissa reagoitiin pitkään kestäneeseen stagnaatioon harppaamalla keynesiläisistä talousopeista inflaation hallitsemiseen tähtäävään monetaristiseen rahapolitiikkaan. Reaalikorot päästettiin nousemaan, mitä seurasi pitkä lamakausi ja mittavat rakenneuudistukset, joita Reaganin hallinto lopulta pääsi toteuttamaan.⁵⁶ Republikaanien valtaannousua auttoivat liike-elämän ja kristillisen oikeiston tuki, joista jälkimmäiseen puolue ryhtyi aktiivisesti vetoamaan saadakseen kannatusta myös keski- ja työväenluokasta.⁵⁷ Uskonnollisuuteen, isänmaallisuuteen ja perinteisiin arvoihin nojaava arvokonservatismi oli tärkeä legitimaatioperusta uusliberalistista talouspolitiikkaa harjoittaneille hallinnoille sekä Yhdysvalloissa että Iso-Britanniassa.

Reaganin hallinto keskittyi keventämään verotusta, purkamaan muun muassa ympäristönsuojeluun ja työturvallisuuteen liittyvää sääntelyä, leikkaamaan budjettia ja heikentämään ammattiyhdistysliikkeen valtaa. Reaganin ”historian suurimmaksi veroleikkaukseksi” mainostetun uudistuksen myötä yritysten verotusta kevennettiin huomattavasti ja palkansaajien ylin veroaste laskettiin 80 prosentista 28 prosenttiin. Sääntelyn purkaminen rahoitusala ja sijoitusten veroetuudet tukivat pääomien liikettä vahvojen ammattiyhdistysliikkeiden hallitsemista koillisista osavaltioista ja keskilännestä heikommin säädeltyihin eteläisiin ja läntisiin osavaltioihin.⁵⁸ Vuonna 1983 Reaganin nimittämien virkamiesten onnistui purkaa lähes 40 prosenttia 1970-luvulla tehdyistä työntekijöiden oikeuksiin liittyvistä päätöksistä, jotka olivat yritysten näkökulmasta liian työntekijämyönteisiä⁵⁹.

Myös Margaret Thatcherin politiikkaan kuului verojen, julkisten menojen ja sääntelyn vähentäminen ja ammattiliittojen vaikutusvallan heikentäminen. Reaganin harjoittamaan

55 Harvey 2005, 14–15.

56 Emt., 32–34.

57 Emt., 63–65.

58 Emt., 34–36.

59 Emt., 66.

talouspolitiikkaan verrattuna Thatcher korosti voimakkaammin inflaation hallintaan pyrkivää monetaristista politiikkaa, johon kuului tiukka budjettikuri. Siinä missä Reagan teki huoletta suuria veronalennuksia ja kasvatti samalla puolustusmenoja, Thatcher oli tarvittaessa jopa valmis nostamaan joitakin veroja budjettivajeen paikkaamiseksi. Toinen keskeinen ero oli Thatcherin epäluuloinen suhtautuminen paikallishallintoon ja tästä seurannut haluttomuus vallan desentralisoitiin, mihin Reagan oli pyrkinyt.⁶⁰

Toisin kuin Yhdysvalloissa, Iso-Britanniassa oli vielä 1970-luvulla hyvin kattava hyvinvointivaltiorakenne, ja merkittävä osa teollisuudesta oli valtion omistuksessa. Kun Iso-Britannia kärsi staglaatiosta 1970-luvulla ja kansallistettu teollisuus imi verorahoja, valtio ja ammattiliitot ajautuivat voimakkaisiin ristiriitoihin. Thatcher onnistui vetoamaan keskiluokkaan hyökkäämällä alati lakkoilevia ammattiliittoja vastaan ja korostamalla omistusasumista, yksityisomaisuutta ja yrittäjämahdollisuuksia. Valtaan noustessaan Thatcher aloitti mittavan yksityistämiskampanjan ja teollisuuden alasajon. Monet kaivos- ja terästeollisuuden kaltaiset perinteiset teollisuuden alat katosivat lähes kokonaan Iso-Britanniasta, ja ammattiliittojen valta heikkeni olennaisesti. Myös julkinen asunnontuotanto onnistuttiin ajamaan alas, mutta terveydenhuoltoon, sosiaaliturvaan ja koulutukseen kohdistuvat reformit etenivät vastarinnasta johtuen hitaammin.⁶¹

Uusliberalismin leviämistä kansainvälisellä tasolla edesauttoi alun perin keynesiläiseen talouspolitiikkaan nojanneiden Bretton Woods -instituutioiden reformointi. Maailmanpankin entinen pääekonomisti Joseph Stiglitz kuvailee Kansainvälisen valuuttarahaston ja Maailmanpankin joutuneen 1980-luvulla kaapatuiksi ja muuttuneen ”lähetyssaarnaajainstituutioiksi”, jotka pakottivat kehitysmaat noudattamaan uusliberalistista talouspolitiikkaa niille myönnettyjen lainojen ehtona⁶². Lähes kaikki maailman maat, niin Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen syntyneet valtiot kuin Ruotsin kaltaiset perinteiset hyvinvointivaltiotkin, ryhtyivät joko vapaaehtoisesti tai painostuksen alla noudattamaan uusliberalistisia talousoppeja⁶³.

Uusliberalismi ymmärretään yleisesti laajana ja pitkäkestoisena ilmiönä, joka on ylittänyt poliittisten puolueiden rajat. Bill Clintonin ja Tony Blairin hallintojen katsotaan edustaneen 1990-

60 Steger & Roy 2010, 38–40.

61 Harvey 2005, 70–78.

62 Stiglitz 2004, 41–42.

63 Harvey 2005, 8.

luvulla uusliberalismin toista aaltoa, jossa uusliberalistinen talousajattelu pyrittiin kytkemään pehmeämpiin arvoihin siihen Thatcherin ja Reaganin kausilla tarttuneen ääripatrioottisen ja militaristisen imagon sijasta⁶⁴. Iso-Britannian ”Uusi Työväenpuolue” irrottautui sosialistisesta taustastaan ja ryhtyi korostamaan yksityisomistusta, yrittäjyyttä ja yksilöiden vastuuta omasta hyvinvoinnistaan.⁶⁵ Clintonin kaudella demokraatit päätyivät vähentämään budjetin alijäämää huomattavilla, muun muassa sosiaalipolitiikkaan kohdistuneilla leikkauksilla, koska veronkorotusten pelättiin merkitsevän itsemurhaa seuraavissa vaaleissa⁶⁶.

Edellä kuvatun historiallisen kehityksen myötä uusliberalistisella ideologialla on kansainvälisesti merkittävä asema akateemisessa maailmassa, mediassa sekä keskeisimmissä poliittisissa ja taloudellisissa instituutioissa. Uusliberalistiseen politiikkaan on kuulunut yksityisen sektorin toimintatapojen tuominen julkiselle sektorille niin kutsutun New Public Management -opin mukaisesti⁶⁷, mikä on muokannut voimakkaasti myös yliopistoja ja akateemista maailmaa⁶⁸. Uusliberalistisen ajan yliopistojen on katsottu nojaavan taloudellisen voitontavoittelun logiikkaan, jossa opetusta ja tutkimusta on voitava mitata ja standardisoida. Käytännössä tämä merkitsee yliopistojen taloudellista autonomiaa suhteessa valtioon, tiettyjen tutkimusalojen suosimista ja koulutuksen näkemistä tiedollisena pääomana tai tuotteena.⁶⁹

Uusliberalismia on kuvailtu aikamme hegemoniseksi diskurssiksi, ja siten osaksi ”arkijärkeä”, joka määrittää sen, kuinka ymmärrämme maailmaa ja elämme elämäämme.⁷⁰ Toisaalta 2000-luvun lopun finanssikriisin on katsottu merkitsevän uusliberalismin kriisiä tai jopa sen jäämistä historiaan⁷¹.

2.6. Uusliberalismi Suomessa

Vaikka 1970-luvun globaalit talousongelmat heijastuivat myös Suomeen, hyvinvointivaltion laajentuminen jatkui ja uusliberalistisen doktriinin rantautuminen antoi odottaa itseään. Heikki

64 Steger & Roy 2010, 50–51.

65 Steger & Roy 2010, 67–68.

66 Harvey 2005, 65–66.

67 Steger & Roy 2010, 44.

68 Ks. esim. Harris 2007; Hill & Kumar 2009; Patomäki 2005; Plehwe et al. 2006.

69 Harris 2007, 116–119.

70 Harvey 2005, 3

71 Steger & Roy 2010, 131–136

Patomäen mukaan rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen 1980-luvulla käynnisti Suomessa uusliberalistisen kauden, jolloin kilpailukyvyyn vaalimisesta tuli politiikan ensisijainen periaate. Valtion ja kuntien hallintoa uudistettiin uuden julkisjohtamisen opin mukaisesti, ja Suomen identiteetti määriteltiin uudelleen EU-jäsenyyden ja länsi-integraation myötä.⁷² Kuten Milton Friedman oli ennakoanut ja käytännön kokemukset muun muassa Yhdysvalloista ja Iso-Britanniasta osoittaneet, juuri taloudellinen kriisi ja siitä seuranneet ”välttämättömyydet” olivat myös Suomessa keskeisin uusliberalistisen politiikan legitimitaatioperusta.

Rahoitusmarkkinoiden nopean vapauttamisen myötä luottojen määrä lisääntyi voimakkaasti, ja talous ylikuumeni. 1990-luvun alussa Suomen viennin kasvu loppui, pankkikriisi puhkesi ja maa syöksyi lamaan, jota idänkaupan romahdus syvensi entisestään⁷³. Monet ekonomistit olivat kritisoineet jo pitkään tehottomana pidettyä hyvinvointivaltiomallia. Lama ja porvarihallituksen valtaannousu loivat tälle keskustelulle tilaa myös Suomessa.⁷⁴ Uusliberalistisessa kritiikissä hyvinvointivaltion katsottiin joutuneen rahoituskriisiin, tehokkuuskriisiin ja legitimititeettikriisiin. Hyvinvointivaltion rahoituspohjan nähtiin muuttuneen epävarmaksi, julkisen sektorin tehokkuutta ja tuottavuutta pidettiin alhaisena ja veronmaksajien uskottiin reagoivan negatiivisesti siihen, että järjestelmän hyödyt ovat kustannuksiin nähden vähäiset.⁷⁵

Kuten muuallakin maailmassa, Suomessa tapahtunutta uusliberalistista muutosta selittää myös taloudellinen globalisaatio ja mukautuminen kansainvälisten talousinstituutioiden toimintaan ja kansainvälisiin talouspoliittisiin trendeihin. Suomen talouspolitiikkaan vaikutti erityisesti liittyminen Euroopan Unioniin ja Euroopan raha- ja talousunioniin (EMU). Suomi luopui itsenäisestä rahapolitiikasta päätösvalan siirtyessä Euroopan keskuspankille. EMU-jäsenyys edellytti alhaista inflaatiota ja korkotasoa sekä valtiontalouden alijäämän korjaamista, mikä osaltaan tarjosi oikeutuksen leikkauksille ja tiukalle budjettikurille.⁷⁶ Vaikka Suomella oli omat kansalliset perusteensa leikata julkisia menoja, EMU-jäsenyys korosti sellaista lähtökohtaa, jossa valtion tulo- ja menoarvioita tarkastellaan ensisijaisesti talouden vakauden eikä hyvinvointipolitiikan näkökulmasta.⁷⁷

72 Patomäki 2007, 55.

73 Emt., 64.

74 Kiander 2001, 105.

75 Lähdesmäki 2003, 18.

76 Patomäki 2007, 79–87.

77 Julkunen 2001, 133–134.

Lamaa seuranneen julkisten menojen säästöohjelman myötä noin 30 vuotta kestänyt hyvinvointivaltion laajentaminen pysäytettiin⁷⁸. Samalla kun leikattiin julkisia palveluita ja tulonsiirtoja käynnistettiin erilaisia uuteen julkishallinnon oppiin nojanneita uudistushankkeita, joissa korostettiin tehokkuutta, tuloksellisuutta ja tuottavuutta⁷⁹. Näiden toimenpiteiden seurauksena suomalainen yhteiskunta etääntyi pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin kuuluvasta universalismista samalla kun toimeentuloerot ja köyhyys pääsivät kasvamaan⁸⁰. Valtionyhtiöiden omistus pohjaa alettiin laajentaa myymällä osuuksia yksityisille sijoittajille, ja muutamista yrityksistä valtio luopui kokonaan. Uutta liiketaloudellista toimintakulttuuria edustivat myös palvelusetelit, tilaaja-tuottaja -malli ja palveluiden ostaminen yksityiseltä sektorilta.⁸¹

Julkisia menoja leikattiin Suomessa kauttaaltaan, mutta leikkausten painopiste oli sosiaalipolitiikassa. Miljardien markkojen säästöjä tehtiin muun muassa työttömyysturvassa, perhetuessa, asumisen tuessa ja eläkkeissä. Leikkauksia tehtiin sekä rajoittamalla etuuksien kattavuutta että alentamalla niiden määrää.⁸² Suurin yksittäinen säästöerä valtion menoissa oli kuitenkin kuntien valtionosuuksien leikkaus. Reaganin hallinnon tapaan hyvinvointijärjestelmää desentralisoitiin siten, että kunnille tuli suurempi vastuu omasta taloudestaan, eivätkä ne voineet entisessä määrin luottaa valtion rahoitukseen palveluiden tuottamisessa. Samalla kilpailuttaminen ja vastaavat markkinasuuntautuneet ratkaisut sekä henkilöstösäästöt yleistyivät kunnissa huomattavasti.⁸³

Kuten muuallakin maailmassa, myös Suomessa uusliberalistinen hyvinvointivaltiokritiikki kytkeytyi ammattiyhdistysliikkeen vastustukseen etenkin talouselämän keskuudessa. 1980- ja 1990-luvuilla työmarkkinoiden aloite siirtyi yleisesti työnantajille, työelämän sääntöjä väljennettiin sekä sopimista hajautettiin yrityksiin ja paikallistasolle. Työnantajien radikaaleimmat vaatimukset jäivät toteutumatta, mutta esimerkiksi vuonna 1993 paikallista sopimista päätettiin lisätä ja käyttöön otettiin palkansaajien eläke- ja työttömyysvakuutusmaksut, jotka vähensivät työnantajien vastuuta sosiaaliturvan rahoituksessa.⁸⁴

78 Julkunen 2001, 13.

79 Patomäki 2007, 78–79.

80 Julkunen 2001, 13.

81 Lähdesmäki 2003, 161–164.

82 Julkunen 2001, 151.

83 Emt., 118–121.

84 Julkunen 2001, 78–80.

Uusliberalistinen politiikka on kohdannut Suomessa myös paljon muutosvastarintaa, eivätkä avoimet hyvinvointivaltion vastaiset hyökkäykset ole juurikaan menestyneet. Tästä syystä julkisten palveluiden ja tulonsiirtojen leikkaukset ovat jääneet verrattain maltillisiksi.⁸⁵ Jo 1990-luvun loppupuolella Lipposen hallituksen aikana ote sosiaaliturvaan muuttui siten, että järjestelmää pyrittiin pelkkien leikkauksien sijasta muokkaamaan uudelleen työllisyysnäkökulmaa korostaen. Sitten monien sosiaalietuuksien tasoa on myös hieman parannettu. Siinä missä kansalaismielipide kääntyi 1990-luvun kriisin myötä kriittisemmäksi hyvinvointivaltiomallia kohtaan, on etenkin julkisten palveluiden kannatus sittemmin lujittunut. Kaiken kaikkiaan solidaarisuus yhteiskunnan huono-osaisimpia kohtaan on kuitenkin vähentynyt sekä kansalaisten että eliittien keskuudessa.⁸⁶

Kirsi Lähdesmäen mukaan Suomen julkishallintoa on uudistettu 1980-luvun lopulta 2000-luvulle asti varsin yhtenäisen uudistusfilosofian – New Public Managementin – pohjalta yhteiskunnallisen ilmapiirin ollessa reformeille suotuisa. Tärkeimpinä uudistuksien taustatekijöinä ovat olleet kansainväliset esimerkit ja taloudellinen lama.⁸⁷ Vaikka poliittisella tasolla uusliberalistisen trendin voidaan katsoa laantuneen 2000-luvulle tultaessa, NPM-ajatteluun nojaavat uusliberalistiset julkisen hallinnon uudistukset ovat yhä jatkuneet esimerkiksi valtionhallinnon palkkaus uudistuksen muodossa⁸⁸.

Julkisen hallinnon uudistukset alkoivat itää valtiovarainministeriön virkamiesten suunnitelmissa 1980- ja 1990-lukujen taitteissa. 1990-luvun alkupuolella kaikilla hallinnon aloilla siirryttiin tulosbudjettiin, ja suuri osa valtion liikelaitoksista yhtiöitettiin. Samalla käynnistettiin keskushallinnon rationalisointihanke, joka tähtäsi hallinnon yksinkertaistamiseen, kustannuksien karsimiseen ja organisoimisen joustavoittamiseen. Jo vuonna 1991 linjatun tulospalkkausjärjestelmän laaja käyttöönotto tapahtui vuosina 2003–2005, jolloin se astui koskemaan myös yliopistojen henkilökuntaa.⁸⁹

85 Patomäki 2007, 96.

86 Julkunen 2001, 150, 299.

87 Lähdesmäki 2003, 200.

88 Patomäki 2007, 68–80.

89 Emt., 68–80, 65.

2.7. New Public Management

Uusliberalistisessa politiikassa ei ole ainoastaan pyritty siirtämään julkisen sektorin tehtäviä yksityiselle sektorille, vaan myös muutama julkisen sektorin toimintatapoja yksityisen sektorin kaltaisiksi. Tulostuottavuus ja liiketalouden logiikka on pyritty ulottamaan myös sellaisille koulutuksen kaltaisille palveluille, joiden tulokset ovat havaittavissa vain pitkällä tähtäimellä eivätkä silloinkaan helposti mitattavissa.⁹⁰

Viime vuosikymmeninä tehdyt mittavat uudistamistoimenpiteet ovat kohdistuneet julkisen sektorin kokoon, kustannuksiin, tehtäviin, ohjaus- ja johtamisjärjestelmiin sekä virkamiesten lukumäärään ja toimintaan. Näiden uudistuksien ympärille on muodostunut New Public Management (NPM) -niminen johtamisdoktriini, johon sisältyy tietyt normatiiviset periaatteet siitä kuinka julkisen sektorin tulisi toimia. NPM -doktriinin piirissä on pidetty ongelmana julkisen sektorin liian suureksi paisunutta kokoa ja kustannuksia, liiallista byrokraattisuutta ja tehottomuutta. Ratkaisuina ongelmiin on tarjottu julkisen sektorin keskittymistä ainoastaan sille ominaisiin ydintoimintoihin ja yksityisen sektorin johtamisperiaatteiden omaksumista.⁹¹

NPM:n keskeisimmät periaatteet ovat tuloskeskeisyys, säästäväisyys, yrittäjämäiset toimintatavat, toiminnan valvonta ja arviointi. Tarkemmin kyse on toiminnan tavoitteiden määrittelystä ja niitä kuvaavien mittareiden asettamisesta, suoriutumiseen perustuvasta palkitsemisesta ja resurssien allokoinnista sekä joustavammista käytännöistä henkilöstön rekrytoinnissa. Palvelutuotannossa suositaan vaihtoehtoisia tuottamismalleja ja hankinnat pyritään kilpailuttamaan.⁹² Olennainen NPM:n periaate on julkisen sektorin johtajien roolin näkeminen toimitusjohtajina tai managereina eikä niinkään virkamiehinä⁹³.

NPM-doktriinin katsotaan syntyneen 1970-luvun Yhdysvalloissa samalla kun uusliberalistiset talousopit alkoivat saavuttaa kannatusta. Tuottavuuden tehostamiseen pyrkinyt Yhdysvaltain tuottavuuskomitea jakoi julkishallinnon tehostamiseen tähtääviä suosituksia, joita monet kaupungit, yliopistot ja muut organisaatiot alkoivat noudattaa 1970-luvun lopulla.⁹⁴ NPM:n teoreettisena

90 Steger & Roy 2010, 44.

91 Lähdesmäki 2003, 9-16.

92 Emt., 58-59.

93 Lane 2000, 183.

94 Patomäki 2005, 58-59.

taustana oli mm. Chicagon koulukunnan esittämä voimakas julkisen sektorin kritiikki. Doktriinin kannatusta vahvisti sekä 1980-luvun poliittinen suunnanmuutos että useiden Nobel-palkittujen, julkishallinnon uudistamisen välttämättömyyttä vakuutelleiden, taloustieteilijöiden tuki.⁹⁵

Sittemmin OECD:lla ja sen erityisellä julkisen johtamisen komitealla on ollut tärkeä rooli NPM-ajattelun levittämisessä kansainvälisesti. Sikäli kun hallinnolliset uudistukset ovat nousseet poliittisiksi kysymyksiksi NPM-uudistuksia on perusteltu usein asiakaslähtöisyydellä ja palveluiden tehostamisella. Usein julkilausuttuna tavoitteena ei ole pidetty suoranaista julkisen sektorin pienentämistä, mihin uusliberalistinen talousajattelu lähtökohtaisesti tähtää.⁹⁶ NPM-uudistuksia tehneet – niin konservatiiviset kuin sosiaalidemokraattisetkin – hallitukset ovat pyrkineet esittämään opin ideologisesti neutraalina vedoten siihen, että uudistukset itse asiassa vahvistavat hyvinvointivaltiota ja tekevät siitä tehokkaamman.⁹⁷

2.8. Uusliberalistinen koulutuspolitiikka ja sen kielellinen rakentuminen

Koska uusliberalistisessa ajattelussa valtiokoneisto nähdään liian laajana, byrokraattisena ja holhoavana, tulee julkisen vallan toiminnan ottaa mallia yritystoiminnasta. Haluttujen reformien aikaansaamiseksi ja niiden legitimoimiseksi koko kulttuuria on pyritty rekonstruoimaan yritystoiminnan käsitteillä, mikä on luonut uuden poliittisen diskurssin ja kielen, jolla ihmiset voivat ymmärtää itseään ja toimintaansa. Hyvinvointivaltioon liitetyt sivistyksen, tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden kaltaiset vaikeasti määriteltävät normit on pyritty korvaamaan operationalisoidulla palvelutuotannolla, jota sitoo tulosten arviointi ja mittaaminen.⁹⁸ Tämänkaltaisen uusliberalistisen diskurssin piirissä esimerkiksi yliopistot voidaan nähdä liiketiloina, joissa työntekijät (opettajat) myyvät asiakkaille (opiskelijoille) tuotteita (koulutusta) operationalisoidussa ja laadunvalvonnan alaisessa prosessissa⁹⁹. Käytännössä uusliberalistinen koulutuspolitiikka tarkoittaa koulutusmarkkinoiden luomista sekä toimijoiden standardisoitua testaamista, kilpailullisuutta ja tulosvastuullisuutta¹⁰⁰.

95 Lane 2000, 3.

96 Lane 2000, 59–61.

97 Emt., 7.

98 Hilpelä 2001, 139–140.

99 Hill & Kumar 2009, 21.

100 Hursh 2009, x.

Vastuullisuutta (accountability) voidaan pitää yhtenä uusliberalistisen koulutuspolitiikan keskeisimmistä käsitteistä, ja sille on annettu paljon huomiota etenkin Iso-Britannian uusliberalistisiksi luonnehdittuja reformeja käsittelevissä tutkimuksissa¹⁰¹. Louise Poulsen on nimennyt tulost vastuullisuuden uuden koulutuspoliittisen diskurssin ”avainsanaksi”, joka voidaan tosin ymmärtää monella tapaa. Vastuullisuus voidaan ymmärtää opettajien ja muiden koulutusjärjestelmän toimijoiden itsesääntelyyn nojaavana moraalisen vastuuna toiminnastaan, mutta myös lisääntyvänä hierarkkisenä kontrollina, joka nojaa ylhäältä määrättyihin sääntöihin ja testaamiseen¹⁰².

Uusliberalistisessa koulutuspolitiikassa vastuullisuuden on katsottu nojaavan juuri liiketaloudellisesti ymmärrettyyn tulost vastuuseen, jossa yliopistojen ja muun koulutusjärjestelmän toimintaa on pystyttävä mittaamaan ja kontrolloimaan sen pohjalta. Näin ymmärretty vastuullisuus voi tarkoittaa esimerkiksi yksittäisen yliopiston kohdalla sitä, kuinka monta tutkintoa se kykenee tuottamaan ja yksittäisen tutkijan kohdalla sitä, kuinka monta julkaisua hän kykenee julkaisemaan.¹⁰³ Tulost vastuullisuuden ongelmallisuus tulee esiin etenkin silloin, kun se ulottuu koskemaan sellaisia tieteenaloja, joiden tulokset eivät ole välttämättä kaupallisesti hyödynnettävissä eikä niillä siten ole taloudellisesti mitattavaa arvoa.

Kilpailun korostaminen ulottuu uusliberalistisessa koulutuspoliittisessä diskurssissa myös yksilöitä ja organisaatioita korkeammalle tasolle. Vaikka uusliberalismi on lähtökohdiltaan individualistinen ideologia, myös kansallista kilpailukykyä ja siihen liittyvää kollektiivista etua on hyödynnetty uusliberalistisen koulutuspolitiikan legitimoinnissa. David Hurshin mukaan Yhdysvaltojen koulutuspoliittisessä keskustelussa sekä demokraatit että republikaanit ovat korostaneet taloudellisen globalisaation merkitystä ja vedonneet siihen, kuinka Yhdysvaltojen on pystyttävä kilpailemaan Intian ja Kiinan kaltaisten nousevien talouksien kanssa¹⁰⁴. Myös Iso-Britannian Työväenpuolueen 2000-luvun koulutuspoliittisen ydinajatuksen on katsottu olleen taloudellisen kilpailukykyyn parantaminen globalisaatiossa selviämiseksi¹⁰⁵.

Norman Fairclough on kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka Iso-Britannian Työväenpuolueen puheenjohtaja Tony Blair kaappasi ”kansallisen yhteisön”, ”kansallisen edun” ja ”yhteisten

101 Ks. esim. Harris 2007.

102 Poulsen 1996, 584–585.

103 Harris 2007, 116–119.

104 Hursh 2009, x-xi.

105 Mulderrig 2002, 15.

arvojen” kaltaisia käsitteitä konservatiiveilta, jotka olivat hylänneet ne Margaret Thatcherin voimakkaan yksilökeskeisen retoriikan myötä. Samalla Työväenpuolueen perinteiset yhteiskunnallista epätasa-arvoa, työväenluokkaa ja ammattiyhdistysliikettä koskevat teemat jäivät taustalle. Taloudellisen kilpailukyvyn kohentamiseen tähtäävää uusliberalistista politiikkaa pyrittiin legitimoimaan jopa hurmoshenkisellä nationalistisella retoriikalla, ja kuvaavasti Työväenpuolueen kannattajat juhlivat Blairin valintaa pääministeriksi Iso-Britannian lippuja liehuttaen.¹⁰⁶

Käytännössä kansallista kilpailukykyä korostava koulutuspolitiikka on johtanut paitsi tulosvastuullisuutta ja kilpailullisuutta korostaviin rakenteellisiin uudistuksiin, myös koulutuksen sisällölliseen uudistamiseen. Opetussisältöjä on pyritty muokkaamaan paremmin teknologiaan, tietoon ja kommunikaatioon perustuvan globalisoituneen talouden vaatimuksiin.¹⁰⁷

Margaret Thatcherin tunnettu sanonta ”There is no alternative” (”Ei ole olemassa vaihtoehtoa”) kuvastaa ytimekkäästi sitä, kuinka uusliberalistista politiikkaa on pyritty legitimoimaan kuvaamalla se välttämättömänä ja siten itseasiassa epäpoliittisena. Tämä perustuu ennen kaikkea käsitykseen talouden globalisaatiosta abstraktina haasteena, johon kansakuntien ja yksilöiden on vastattava. Täten globalisaatiota ei nähdä tietoisten toimijoiden aikaansaannoksena, jota uusliberalistinen politiikka edelleen kiihdyttää, vaan jonkinlaisena vääjäämättömänä muutosvoimana, johon sopeutuminen palvelee kaikkien intressejä¹⁰⁸. Uusliberalistiset reformit pyritäänkin usein kuvaamaan yksinkertaisesti rationaalis-teknisenä ongelmaratkaisuna irrallaan niiden ideologisesta ja filosofisesta alkuperästä¹⁰⁹.

Myös koulutuspolitiikan kansainvälistyminen ja OECD:n kaltaisten vaikutusvaltaisten ylikansallisten organisaatioiden vaatimukset uudistuksista ovat antaneet hallituksille mahdollisuuden kuvata politiikkaansa responsiivisena ja ideologiavapaana¹¹⁰. OECD on pyrkinyt voimakkaasti edistämään uutta julkisen johtamisen paradigmaa, joka nojaa markkinamuotoisuuteen ja suoriteperusteisuuteen ja katsonut kaikkien jäsenmaidensa olevan sidottuja muutosprosessiin¹¹¹ Hillin ja Kumarin mukaan esimerkiksi Euroopan Unionin koulutuspolitiikkaan voimakkaasti vaikuttanut teollisuusjohtajien European Round Table of Industrialists (ERT) –järjestö on

106 Fairclough 2000, 34–35.

107 Mulderrig 2002, 5.

108 Emt., 4.

109 Fischman 2009, 5.

110 Mulderrig 2002, 4.

111 Ball 2001, 27–29.

onnistunut pyrkimyksissään luoda ylikansallista konsensusta siitä, että koulutusjärjestelmä on saatava vastaamaan paremmin työnantajien tarpeita¹¹².

Välineellinen käsitys koulutuksesta tuottavuuden, kilpailukyvyn ja työnantajien tarpeiden edistäjänä ilmenee myös elinikäisen oppimisen (lifelong learning) paradigmana, joka on ollut hyvin keskeinen etenkin Blairin johtaman Työväenpuolueen koulutuspolitiikassa. Työväenpuolueen niin kutsuttu kolmannen linjan politiikka on nojannut valtion taloudellisen roolin kaventamiseen, jolloin yksilö itse on vastuussa hyvinvoinnistaan samalla kun työmarkkinat muuttuvat yhä epävakammiksi. Elinikäisen oppiminen, joka viittaa ennen kaikkea työelämässä tarvittavien taitojen oppimiseen, on esitetty vastauksena uuden yhteiskunnan haasteisiin, ja samalla muutosta on pyritty legitimoimaan.¹¹³ Elinikäistä oppimista korostava ajattelu ohjaa ihmisiä suhtautumaan yhteiskunnalliseen muutokseen siten, että riskejä ja epävarmuutta ei tule pelätä vaan ne tulee nähdä positiivisina haasteina yksilön luoville kyvyille¹¹⁴.

Elinikäistä oppimista ei ymmärretä pelkästään varsinaisissa kouluissa tapahtuvaksi, vaan on esitetty, että liikeyrityksistä on tullut ”oppimisorganisaatioita”, joissa työntekijöiden tietoja ja taitoja kartutetaan jatkuvasti yhä nopeammin muuttuvan talouselämän edellytysten mukaisesti. Samalla liiketalouden ja koulutuksen raja hämärtyy yksityisen sektorin toimintamallien ja työelämälähtöisten vaatimusten korostuessa myös kouluissa ja yliopistoissa. Tämän seurauksena koulutuksella on yhä vähemmän ”itsensä kehittämiseen” tai vastaaviin arvoihin perustuvaa normatiivista perustaa ja sen sijaan yksinkertaisesti työnantajien tarpeeseen nojaava välineellinen perusta.¹¹⁵

112 Hill & Kumar 2009, 21.

113 Mulderrig 2002, 5–6.

114 Wain 2004, 214.

115 Emt, 72–74.

3. Yliopistouudistus ja sen koulutuspoliittinen tausta

3.1. Yliopiston ja valtion suhde

Uusliberalistisen politiikan soveltaminen koulutukseen ja tieteeseen on herättänyt paljon kysymyksiä yliopiston roolista, tarkoituksesta ja suhteesta muuhun yhteiskuntaan. Erityisesti valtion ja yliopistojen välinen suhde ja tähän kytkeytyvä kysymys yliopistojen autonomiasta, on ollut suurennuslasin alla uudistuksia tehtäessä¹¹⁶. Tämän kaltaista keskustelua on luonnollisesti käyty läpi yliopiston historian, ja tietyt vakiintuneet historialliset käsitteet ovat usein läsnä myös modernista koulutuspolitiikasta puhuttaessa. Kuvaavasti OECD neuvoi Suomea vuonna 2006 luopumaan ”humboldttilaisesta yliopistomallista”¹¹⁷ sitoen nykyisen koulutuspoliittisen keskustelun 1800-luvun Saksaan.

Matti Volasen mukaan yliopistojen historia voidaan jakaa kahteen sukupolveen: keskiaikaiseen (n. 1100–1700) ja humboldtilaiseen (n. 1850–2000) yliopistoon¹¹⁸. Ensimmäiset keskiaikaiset yliopistot syntyivät 1100- ja 1200-lukujen vaihteessa spontaaneina opettajien ja opiskelijoiden yhteisöinä. Kaupunkimaisen työnjaon synnyttyä ammatillisille ryhmille – jollaiseksi myös intellektuellit itsensä lukivat – tuli tarve organisoitua juridisten ja sosiaalis-taloudellisten intressiensä turvaamiseksi. Yliopistot perustettiin eräänlaisiksi intellektuellien ammattikunniksi, jotka rinnastuivat muihin keskiaikaisen kaupunkiyhteisön ammattikuntiin.

Kysymys yliopistojen autonomiasta nousi esiin kun ammattikunnat joutuivat suojaamaan intressejään sekä maalliselta että kirkolliselta vallankäytöltä. Opetusta pidettiin keskiajalla kirkollisena tehtävänä, mutta yliopistot saavuttivat vähitellen vallan myöntää opetukseen oikeuttavia akateemisia arvoja. Maallinen valta takasi yliopistoille tietynlaisen itsehallinto-oikeuden, mutta opetuksen ja tutkimuksen vapautta ei tunnettu. Keskiajan loppupuolella yliopistot

116 Ks. esim. Uusitalo & Lipponen.

117 Mäenpää 2009, 1.

118 Volanen 2009, 130–131.

joutuivat yhä kiinteämpään taloudelliseen riippuvuussuhteeseen kuninkaan vallasta, ja muun muassa uskonpuhdistus ja vastauskonpuhdistus vahvistivat autonomiaa kaventavaa suuntausta.¹¹⁹

Vuonna 1767 syntyneen saksalaisfilosofi Wilhelm von Humboldtin mukaan valtion ei tullut vaatia yliopistoilta mitään välittömästi ja suoraan omaa itseään koskevaa, vaan perimmäisen tarkoituksensa saavuttaessaan yliopistot tulisivat luonnostaan täyttämään valtion tavoitteet. Humboldt piti valtiota potentiaalisena uhkana akateemiselle vapaudelle ja katsoi yliopistojen toiminnan sujuvan ”äärettömän paljon paremmin” ilman valtiollista puuttumista niiden asioihin. Toisaalta Humboldt katsoi, että valtion tulee luoda tietyt edellytykset tieteenharjoittamiselle esimerkiksi järjestämällä koulunsa siten, että se palvelee asiaankuuluvalla tavalla ylempiä tieteellisiä laitoksia.¹²⁰ Suomessa humboldtilaista yliopistoajattelua edusti J.V. Snellman, joka kritisoi yliopistolaitoksen koulumaisuutta ja ehdotti akateemisen kontrollin siirtämistä yliopistoilta järjestäytyneiden opiskelijoiden harteille.¹²¹

Toimiessaan Preussin opetusministerinä Humboldt sai tehtäväkseen organisoida uuden yliopiston perustamisen Berliiniin vuonna 1810. Uuden yliopiston ihanteena pidettiin tutkimuksen, opetuksen ja opintojen vapautta sekä sivistyksen ensisijaisuutta suhteessa ammatilliseen koulutukseen. Humboldttilaisesta yliopistosta – tai sivistysyliopistosta – muodostui eräänlainen julistuksenomainen ideaali, jota kylläkin yritettiin soveltaa reaali maailmaan ja josta otettiin vaikutteita myös Saksan ulkopuolella. Esimerkiksi Suomessa omaksuttiin Snellmanin myötävaikutuksella selvästi humboldtilainen yliopistomalli, jossa tieteen ja opetuksen yhteyttä korostettiin.¹²²

Humboldttilainen yliopistomalli on kohdannut kritiikkiä läpi sen historian, ja sillä on ollut myös kilpailevia malleja Euroopassa¹²³. Ranskalaisessa mallissa yliopistot olivat tiukassa valtion kontrollissa, ja niiden ensisijainen tehtävä oli tuottaa virkamiehiä ja muuta ammattitaitoista työvoimaa valtion palvelukseen. Englantilaisessa Oxfordin ja Cambridgen yliopistojen ympärille

119 Tuori 1995, 145–147.

120 Humboldt 1990 58–61.

121 Snellman 1990 97–99.

122 Huusko 2006, 121–128.

123 Emt., 126.

rakentuneessa mallissa valtion rooli oli vähäisempi, mutta liike-elämän vaikutuksen myötä koulutus oli painottunut ammatillisen osaamisen kartuttamiseen. Yhdysvalloissa valtiolla ei ollut minkäänlaista roolia ylemmän koulutuksen järjestämisessä, ja osittain englantilaisen mallin vaikutuksesta se nojasi vahvasti kaupallisiin intresseihin.¹²⁴

Eri malleja verratessa huomionarvoista on se, että yliopistojen vahva autonomia suhteessa valtioon ei ole kytkeytynyt yksinomaan sivistysyliopistomalliin, vaan koulutuksen välineellinen merkitys korostui Ranskan ohella myös Englannissa, jossa autonomia oli vahva. Sivistysyliopistomallista poikkeavat käsitykset yliopiston tehtävistä ja merkityksistä ovat siis voineet perustua sekä valtiolliseen että markkinavoimien kontrolliin.

Humboldttilainen käsitys ”puhtaasta”, yhteiskunnallisista intresseistä ja tavoitteista vapaasta tieteestä on asetettu laajalti kyseenalaiseksi ja julistettu vanhentuneeksi erilaisten yhteiskunnallisten ja tiedemaailman sisäisten muutosten myötä. Yhteiskunnan tieteellistyminen on johtanut teknisen tiedonintressin merkityksen kasvuun, ja tutkimuksesta itsestään on tullut aikaisempaa riippuvaisempaa taloudellisista voimavaroista. Siten valtion ja talouselämän intressit välittyvät yhä selkeämmin tutkimustoimintaan. Samalla osa tutkimustyöstä on siirtynyt korkeakouluista yksityisiin ja valtiollisiin tutkimuslaitoksiin.¹²⁵ Humboldttilaisen ideaalin ovat asettaneet kyseenalaiseksi muun muassa postmodernit ajattelijat, jotka näkevät sivistyksen olevan vain yksi vanhentuneista modernin maailman suurista kertomuksista, joilla tiedettä ja opetusta on oikeutettu.¹²⁶

Viime vuosikymmeninä korkeakoulupolitiikan ydinkysymykseksi on noussut se, kuinka saada yliopistojen opetus- ja tutkimustyö palvelemaan paremmin yhteiskunnallista ja taloudellista kehitystä. Valtioiden näkökulmasta yliopistojen välineellinen rooli on korostunut, ja pelkän sivistysideaalin sijasta korkeakoulutukseen tehdyille investoinneille halutaan taloudellista vastinetta kytkemällä yliopistot osaksi kansallisia kehitysohjelmia. Yliopistoille on pyritty luomaan uutta roolia korostamalla niiden itsehallintoa. Itsehallintoa korostava suuntaus on tarkoittanut

124 Hölttä 1995, 68.

125 Tuori 1995, 149–160.

126 Huusko 2006, 127.

käytännössä valtiollisen kontrollin siirtymistä panoksista tuotoksiin: tutkimus- ja opetusprosesseihin liittyvää kontrollia on vähennetty ja huomio on siirtynyt siihen, kuinka paljon ja mitä yliopistot tuottavat.¹²⁷ Tämän seurauksena laatu-, tehokkuus-, vaikuttavuus ja hyötynäkökulmia on alettu korostaa entistä enemmän, ja niiden toteutumista valvotaan erilaisilla indikaattoreilla¹²⁸.

Muutoksista huolimatta nykyisissä suomalaisissa yliopistoissa voidaan nähdä edelleen tiettyjä humboldtilaisen yliopistomallin jäänteitä, ja sivistysyliopistoihanne elää varsinkin yliopistopolitiikasta käytävässä keskustelussa. Siinä missä OECD on vaatinut humboldtilaisen mallin hautaamista, yliopistojen sisällä sitä on pidetty tieteellisen autonomian edellytyksenä markkinavetoisessa yhteiskunnassa, jossa taloudelliset arvot korostuvat myös yliopistojen toiminnassa.¹²⁹ On esitetty, että tieteen autonomia on nykyaikana jopa entistä tärkeämpää, jotta tiedeyhteisö voi itse arvioida tieteen yhteiskunnallisia ja ekologisia seurauksia säilyttäen kriittisen etäisyyden yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin erityisintresseihin.¹³⁰

Nykyiselle yliopistokeskustelulle leimallista on se, että sekä humboldtilaisen yliopiston vaalijat että yliopistojen markkinavetoista modernisointia kannattavat tahot korostavat autonomian ja itsehallinnon merkitystä – aivan kuten Humboldt ja Snellman aikanaan. Ero käsityksissä liittyy ennen kaikkea siihen, lisääkö suoran valtiollisen kontrollin korvaaminen tulosohjauksella ja markkinalogiikalla tosiasiallisesti yliopistojen ja tieteen autonomiaa vai ei.

3.2. Suomalaisen tiede- ja korkeakoulupolitiikan muutos

Tuukka Tomperi on kuvannut yliopistouudistusta kiinteänä jatkeena 1980-luvun nousukaudella alkunsa saaneelle, 1990-luvun lamavuosina vauhdittuneelle, Lipposen hallitusten vakiinnuttamalle ja 2000-luvulla korkeakoulupolitiikkaan ja yliopistoihin lopullisesti omaksutulle innovaatio- ja

127 Hölttä 1995, 15–17.

128 Huusko 2006, 129.

129 Huusko 2006, 130–131.

130 Tuori 1995, 150.

teknologiapolitiiselle tavoitteistolle, jonka perusta on kansallisessa talous- ja kilpailupolitiikassa.¹³¹ Yliopistouudistuksen ymmärtämiseksi onkin syytä tarkastella suomalaista koulutuspolitiikkaa useamman vuosikymmenen ajalta – unohtamatta ylikansallisten koulutuspolitiittisten trendien merkitystä.

Vaatimukset opetuksen ja tutkimuksen yhteiskunnallisesta relevanssista ovat muokanneet olennaisella tavalla suomalaista tiede- ja korkeakoulupolitiikkaa viime vuosikymmeninä. Vaikka 1960-luvulta alkaen muun muassa ympäristö-, naisasia- ja rauhanliikkeen kaltaiset uudet poliittiset liikkeet yhtyivät vaatimukseen tieteen yhteiskunnallisesta relevanssista erilaisten yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseksi, on tieteen relevanssi ymmärretty yhä kasvavassa määrin nimenomaan taloudellisten vaikutusten sekä innovaatio- ja kilpailukyky politiikan kautta. Modernin tiedepolitiikan lähtökohta onkin tieteen ymmärtäminen taloudellisena voimavarana. Koulutuspolitiikan julkilausutuksi tavoitteeksi kirjattiin jo 1960-luvulla inhimillisen pääoman lisääminen ja työelämän kvalifikaatiovaatimukseen vastaaminen.¹³²

Yliopistojen koulutuksen ja tutkimuksen taloudellisten vaikutusten korostumisen taustalla vaikuttaa ajatus aktiivisesta innovaatiopolitiikasta, jossa painotetaan yhteiskuntapolitiikan merkitystä innovaatioprosessin tukijana ja mahdollistajana. Tähän liittyvät erilaiset poliittisten päättäjien laatimat kilpailukykystrategiat, rahoituksen painottaminen strategisille tutkimusalueille sekä yliopistojen ja yritysten verkostoitumisen aktiivinen tukeminen.¹³³ 1980-luvulla Suomessa alettiin keskittyä aiempaa enemmän koulutukseen, teknologian kehittämiseen ja yrityksen riskirahoituksen varmistamiseen julkisilla toimilla¹³⁴.

Vuonna 1987 perustettu tiede- ja teknologianeuvosto (1.1.2009 alkaen tutkimus- ja innovaationeuvosto) on ohjannut olennaisesti suomalaista korkeakoulupolitiikkaa innovaatioajattelun pohjalta talouskasvun odotusten kiinnittyessä teknologiseen keksintö- ja

131 Tomperi 2009, 181.

132 Nieminen 2004, 17–19.

133 Emt., 17–18.

134 Patomäki 2005, 66.

kehitystyöhön¹³⁵. 2000-luvun tiede- ja tutkimuspolitiikan on jopa väitetty muuttuneen valtionhallinnon näkökulmasta osaksi innovaatiopolitiikkaa tai ainakin sille alisteiseksi¹³⁶. Innovaatioajattelu on kiinnittynyt tiiviisti kaupallisuuden ja tuotannollisuuden logiikkaan, ja sen merkitys on jakautunut varsin epätasaisesti yliopistollisille aloille: siinä missä soveltavien luonnontieteiden ja insinööritieteiden kaltaiset alat ovat korostuneet, humanistiset tieteet ja monet yhteiskuntatieteet ovat jääneet vähemmälle huomiolle.¹³⁷

Toinen olennainen korkeakoulupoliittisia muutoksia selittävä tekijä on NPM-oppi, jonka myötä tehottomana pidettyä keskitettyä valtiollista suunnittelua ja ohjausta alettiin korvata yliopistojen itseohjautuvuuteen nojaavalla tulosohjauksella. Näin yliopistojen ajateltiin pystyvän reagoimaan monimutkaistuvan toimintaympäristönsä muutoksiin. Uusien toimintamallien katsottiin vastaavan teknologisten ja yhteiskunnallisten järjestelmien laajentumiseen ja tästä johtuvaan kasvavaan informaation ja sen hallinnan tarpeeseen. On myös esitetty, että valistusfilosofian kaltaiset ”suuret kertomukset”, joihin modernin tieteen legitimaatio pitkään nojasi, ovat monimutkaistuvassa maailmassa menettäneet merkitystään.¹³⁸

Leena Kosken mukaan muutos yliopistojen sisäisen toiminnan järjestyksessä alkoi vähitellen 1960-luvulla, mutta varsinainen korkeakoulupoliittinen murros käynnistyi 1980-luvulla. Muutos kulminoitui vuonna 1986 säädettyyn lakiin korkeakoululaitoksen kehittämisestä, jossa esitettiin uuden korkeakoulupolitiikan käsitteet ja periaatteet: arviointi, raportointi, tulokset, kustannukset ja palkkiot. Korkeapolitiikka oli jo aiemmin kiinnittynyt hyvinvointivaltion suunnittelupolitiikkaan, mikä oli edellyttänyt opiskelijamäärien ja opettajaresurssien tilastointia, mutta uudessa laissa korkeakoulujen kehittäminen sidottiin suoranaisesti niiden tuloksiin.¹³⁹ Yksiköille luotiin omat budjetit, ja niiden käytettävissä olevat varat sidottiin määrällisiin tuotoksiin (esimerkiksi tutkintojen määrään), laadulliseen arviointiin ja ulkoiseen rahoitukseen¹⁴⁰.

135 Tomperi 2009, 172.

136 Emt., 176.

137 Emt., 171.

138 Nieminen 2004, 18–21.

139 Koski 2009, 101.

140 Patomäki 2005, 11.

Vuonna 1991 Harri Holkerin johtama hallitus antoi eduskunnalle Helsingin yliopiston hallinnon uudistamista koskevan lain, joka puuttui voimakkaasti yliopiston toiminnan keskeisiin periaatteisiin muokaten hallintomallia kollegiaalisesta päätöksentekotavasta päällikkövaltaiseksi¹⁴¹. Vuonna 1992 voimaan astuneen lain myötä rehtorin roolina tuli olla eräänlainen yliopiston toimitusjohtaja, horisontaalinen organisaatio muuttui vertikaaliseksi ja ohjauksen välineeksi asetettiin hierarkkinen tulosvastuujärjestelmä. Uudistuksen tavoitteina pidettiin yliopiston toiminnan tehostamista, tuotoksien parantamista ja ajan haasteisiin vastaamista. Lain kriitikot katsoivat uudistuksen kaventaneen olennaisella tavalla yliopiston autonomiaa sitoen sen toimintaa ulkopuolella keksittyihin ohjausjärjestelmin.¹⁴²

Juuri tulosohjauksen suhde autonomiaan on herättänyt voimakasta keskustelua erilaisissa yliopistoihin liittyvissä uudistusprosesseissa. Toisaalta yliopistot ovat saaneet lisää päätösvaltaa myönnettyjen määrärahojen käyttämisessä ja jakamisessa, mutta samalla yksiköiden johdon valtaa on kasvatettu rajusti kollegiaalisen päätöksenteon kustannuksella. NPM-ajatteluun nojaavia reformeja on myös jatkuvasti kritisoitu siitä, että ne kohtelevat yliopistoja kuin mitä tahansa valtion hallintovirastoja ottamatta huomioon niiden erityispiirteitä, minkä on pelätty aiheuttavan toiminnallisia vääristymiä¹⁴³. Kriitikot ovat katsooneet tulosohjauksen vaarantaneen vapaan tieteenharjoittamisen ja huonontaneen työelämän laatua yliopistoissa¹⁴⁴.

2000-luvun alussa yliopistoissa alettiin valmistella uutta palkkausjärjestelmää (UPJ), jonka myötä yliopiston henkilöstön palkka ei enää määräydy virka-aseman mukaan, vaan perustuu tehtävien ja tehtävistä suoriutumisen vuosittaiseen arviointiin, jonka suorittaa kunkin henkilön esimies. Aiemmin luotujen tulosjohtamishierarkioiden rinnalle rakennettiin koko yliopiston läpäisevä esimiesjärjestelmä, minkä kriitikot katsoivat vähentävän edelleen demokraattiseen edustuksellisuuteen perustuvan perinteisen itsehallinnon ja tieteellisen vertaisarvioinnin merkitystä.¹⁴⁵ Käytännössä järjestelmä merkitsi sitä, että kaikille yliopiston tehtäville määriteltiin vaatimustaso ja kaikkien työntekijöiden suoriutuminen tuli arvioida vuosittain tietyllä

141 Uusitalo & Lipponen 1995, 4-5.

142 Wrede 1995, 20-22.

143 Tuori 1995, 167-169.

144 Patomäki 2005, 6-7.

145 Emt., 12.

numeroasteikolla. Uuden palkkausjärjestelmän käyttöönotto oli aiheuttanut aiemmin protestointia muun muassa rajavartio- ja poliisilaitoksissa johtaen jopa ammattiliittojen hajoamiseen. Myös osa Helsingin yliopiston henkilökunnasta asettui näkyvästi uudistusta vastaan, mutta NPM-henkisille uudistuksille ominaiseen tapaan prosessi onnistuttiin viemään varsin nopeasti läpi.¹⁴⁶

Vuonna 2004 yliopistolakiin lisättiin neljä uutta kokonaisuutta: yliopistojen kolmannen tehtävän eli yhteiskunnan tukemisen kehittäminen, yliopistojen johtamisen ja hallinnon vahvistaminen, kaksiportaiseen tutkimusrakenteeseen siirtyminen ja yliopistojen kansainvälistymisen edellytyksien vahvistaminen. Silloinen opetusministeri Tuula Haatainen linjasi päämääräksi laajentaa yliopistojen rahoitus pohjaa ja lisätä uusia kaupallisia toimintamuotoja.¹⁴⁷ Tarkasteltaessa vuonna 2010 voimaan astunutta uutta yliopistolakia on huomioitava, ettei yliopistolain muuttaminen ole sinänsä poliittisessa lähihistoriassa ainutlaatuinen prosessi, vaan poliittinen johto on pyrkinyt melko säännöllisesti vaikuttamaan yliopistojen toimintaan lakiteitse.

3.3. Yliopistouudistuksen kansainvälinen tausta

Suomalaisen koulutuspolitiikan muutokset eivät ole tapahtuneet muusta maailmasta irrallaan vaan kytkeytyvät ylikansallisiin koulutuspoliittisiin trendeihin. Stephen Ballin mukaan globaali koulutuspolitiikka ja esimerkiksi OECD:n ajama julkisen johtamisen uusi paradigma (New Public Management) on luonut uusia kansallisvaltioiden politiikkaa ohjaavia käytäntöjä ja kontrollimekanismeja, jotka eivät sinänsä häivyttä kansallisia erityispiirteitä, mutta johtavat eri mallien lähentymiseen¹⁴⁸. Siinä missä suomalainen tiede- ja korkeakoulupolitiikka kytkeytyi aiemmin pohjoismaissa toteutettuun muuhun maailmaan nähden omintakeiseen ja autonomiseen hyvinvointivaltiomalliin, 1980-luvulta asti politiikkaa ovat ohjanneet enemmänkin globaalit, yksilöllisyyttä ja kilpailukykyä korostavat vaikutusaallot¹⁴⁹.

146 Patomäki 2005, 23-25.

147 Emt., 78-79.

148 Ball 2001, 21-38.

149 Jauhiainen et. al. 2001, 11.

Vaikka jäsenyys Euroopan Unionissa on siirtänyt myös konkreettista päätösvaltaa Suomen rajojen ulkopuolelle, koulutuspolitiikassa kansainväliset vaikutteet omaksutaan pääsääntöisesti vapaaehtoisesti. OECD, jota voidaan pitää yhtenä keskeisimpinä suomalaiseseen koulutuspolitiikkaan vaikuttaneista tahoista, ei esimerkiksi pidä hallussaan minkäänlaista muodollista poliittista valtaa. OECD:n valta perustuu sen asemaan objektiivisena pidetyn taloudellisen tiedon tuottajana. Kansalliseen päätöksentekoon se on kyennyt vaikuttamaan etenkin vuosittain ilmestyvillä maakatsauksilla, joihin sisältyy hyvinkin yksityiskohtaisia politiikkasuosituksia.¹⁵⁰

Suomen yliopistouudistuksen on katsottu kiinnittyneen läheisesti OECD:ssa ja Euroopan unionissa käytyyn yliopistojen asemaa ja toimintaa koskevan keskusteluun. EU:ssa yliopistojen uudistaminen määriteltiin vuonna 2000 sovitun Lissabonin strategian onnistumisen edellytykseksi, ja myös OECD:ssa kolmannen asteen koulutuksen uudistamiseen on kiinnitetty erityistä huomiota. Kansainvälisten uudistusvaatimukset perustuvat arvioon siitä, että perinteinen humboldtilaiseksi kutsuttu yliopistomalli ei mahdollista riittävästi uudenlaisia tutkimuksen organisointitapoja, vastaa tietoyhteiskunnan vaatimuksiin eikä tuota riittävästi talouselämän tarvitsemia innovaatioita. EU:ssa on pyritty korostamaan etenkin yliopistojen ja yritysten välistä läheisempää vuorovaikutusta taloudellisen kilpailukyvyn mahdollistajana.¹⁵¹

Vuonna 2006 OECD:n arviointiryhmän raportissa ”Suomen korkea-asteen koulutuksen teematutkinta” Suomen yliopistolaitoksen asemaa ja toimintaa arvioitiin kriittiseen sävyyn. Ongelmina pidettiin muun muassa yliopistojen autonomian puutetta ja rahoituspohjan kapeutta. Raporttiin sisältyivät ehdotukset yliopistojen johdon aseman vahvistamisesta, henkilöstöpolitiikan joustavoittamisesta virkasuhteista luopumalla ja yliopistojen toimintakulttuurin kehittämisestä yrittäjähenkisempään suuntaan. EU:n komission vuoden 2006 yliopistojen modernisointia koskevassa tiedonannossa yliopistot edellytettiin vapautettavaksi liiallisesta sääntelystä. Komission mukaan yliopistojen tuli ottaa täysimittainen institutionaalinen vastuu omista tuloksistaan uusien sisäisen hallinnon järjestelmien kautta. Näiden uusien hallintojärjestelmien toiminnan esitettiin pohjautuvan strategiaan painopisteisiin ja ammattimaiseen johtamiseen.¹⁵²

150 Patomäki 2005, 59.

151 Mäenpää 2009, 1-2.

152 Mäenpää 2009, 2-5.

3.4. Yliopistouudistus poliittisena prosessina

Yliopistouudistuksen pohjaehdotuksen loivat selvitysmiehet Niilo Jääskinen ja Jorma Rantanen, joille opetusministeriö antoi 1.12.2005 toimeksiannon tehdä ehdotus yliopistojen uudistamisesta. Toimeksiannossa selvitysmiehiä pyydettiin tarkastelemaan sellaisia toimenpiteitä, joilla yliopistojen taloudellista toimivaltaa voitaisiin vahvistaa ja tekemään ehdotukset yliopistojen hallinnon uudistamisesta sekä tarvittavasta lainsäädännöstä ja muista toimenpiteistä¹⁵³.

Selvitysmiesten ehdotusten ohella yliopistolain valmistelu nojasi OECD:n arviointiryhmän vuonna 2006 julkaisemaan raporttiin ”Suomen korkea-asteen koulutuksen teematutkinta”, jossa vaadittiin perinteisen humboldtilaisen yliopistomallin nykyaikaistamista¹⁵⁴. Uudistusprosessia analysoineen Tuukka Tomperin mukaan selvitysmiehet päätyivät esittämään melko maltillisia, suppeita ja yliopiston erityispiirteet huomioivia muutoksia siinä missä varsinainen lakiesitys vei yliopistoja kohti yritysten hallintoa muistuttavia käytäntöjä. Selvitysmiesten väliraportissa myös kyseenalaistettiin yliopistojen taloudellisen autonomian yhteyttä akateemiseen vapauteen ja kritisoitiin valtionhallinnon aiempia tulosohejauksikäytäntöjä. Varsinaisten taloudellista toimivaltaa vahvistavien uudistuksien valmistelu ehdotettiin lykättäväksi vuoden 2007 eduskuntavaalien jälkeiseen aikaan, kuten myös käytännössä tapahtui.¹⁵⁵

Valtioneuvoston ja opetusministeriön tahtona oli pyrkiä syvempään uudistukseen kuin selvitysmiehet katsoivat tarpeelliseksi, mikä näkyi myös Vanhasen II hallituksen hallitusohjelmassa. Hallitusohjelmaan kirjattiin yliopistojen oikeudellisen aseman muuttaminen ja hallinnon uudistaminen sekä myös konkreettisia toimenpiteitä, kuten maksullisten maisteriohjelmien kokeilu. Tomperin mukaan hallituksen kokoonpanon muuttuminen ei sinällään vaikuttanut ratkaisevasti yliopistouudistukseen sisältöön, vaan Vanhasen I punamultahallituksen yliopistonäkemyksi oli perustoiltaan samanlainen kuin Vanhasen II sinivihreän hallituksen.¹⁵⁶

153 Tomperi 2009, 150–151.

154 Mäenpää 2009, 2–3.

155 Tomperi 2009, 150–155.

156 Emt., 157–159.

Selvitysmiesten ja OECD:n arviointiryhmän ehdotusten ohella olennainen yliopistouudistusta taustoittava dokumentti oli opetusministeriön kehittämissuunnitelma ”Koulutus ja tutkimus vuosina 2007–2012”. Kehittämissuunnitelmassa korostetaan resurssien uudelleenjakamisen tärkeyttä siten, että yliopistokoulutus vastaisi paremmin kotimaisia työvoimatarpeita. Tiettyjen oppiaineiden ja koulutusohjelmien kohdalla lasketut supistustavoitteet ovat niin suuria, että ne merkitsevät käytännössä joidenkin alojen ja ohjelmien lakkauttamista joistain yliopistoista.¹⁵⁷ Työvoimatarpeen arvioinnin lisäksi yliopistouudistus kytkeytyi kansalliseen innovaatiostrategiaan, josta vastaavan tiede- ja teknologianeuvoston korkeapoliittisissa linjauksissa tavoitellaan koulutukseen sijoitetulle julkiselle rahoitukselle parempaa vastinetta koulutuksen ja tutkimuksen suorana taloudellisena tuottavuutena. Yliopistot nähdään ennen kaikkea taloudellisen kasvun lähteenä ja tärkeimpänä osana julkista innovaatiojärjestelmää.¹⁵⁸

Selvitysmiesten ehdotusten ja OECD:n määrittelemien uudistamistavoitteiden pohjalta laaditusta alustavasta lakiluonnoksesta ei käyty juurikaan julkista keskustelua¹⁵⁹. Ylipäätään lain valmistelu herätti kritiikkiä muun muassa monien oikeustieteilijöiden keskuudessa ja vain koulutuspoliittisen eliitin sekä tiettyjen eturyhmien avainedustajien katsottiin olevan hyvin perillä prosessin etenemisestä. Kriitikoiden mukaan lain sisältö oli laajalti päätetty jo ennen varsinaista selvitystä ja valmistelua, ja uudistuksen julkisissa perusteluissa turvauduttiin lähinnä abstrakteihin hokemiin konkreettisten seurauksien jäädessä pimentoon.¹⁶⁰

Keskustelu yliopistouudistuksesta käynnistyi toden teolla vasta hallituksen esitysluonnoksen myötä. Kritiikki kohdistui etenkin hallituksen esitykseen sisältyneeseen ehdotukseen yliopiston ulkopuolisten jäsenten enemmistöstä yliopiston hallituksen päätöksenteossa, säätiöyliopistoja koskevaan sääntelyyn ja yliopiston henkilöstön aseman uudelleenjärjestelyyn. Yleisemmällä tasolla kriitikot kiinnittivät huomiota myös siihen, ettei itsenäisen oikeushenkilön asema välttämättä takaa yliopistojen itsenäisyyttä suhteessa markkinavoimien ohjaukseen. Yliopistouudistuksen katsottiin myös uhkaavan sivistysyliopiston perusteita¹⁶¹.

157 Tomperi 2009, 160–164.

158 Emt., 170–177.

159 Mäenpää 2009, 7.

160 Tomperi 2009, 146–148.

161 Mäenpää 2009, 7.

Vaikka yliopistouudistusta perusteltiin autonomian kasvattamisella, kriitikot katsoivat uudistuksen merkitsevän yliopistoille tosiasiallisesti niiden autonomian kaventumista. Thomas Wallgrenin mukaan valtionhallinnon ohjausvalta ei uudistuksen myötä vähentynyt, vaan ainoastaan muutti muotoaan. Tämän lisäksi markkinavoimien ohjausvalta lisääntyi olennaisesti, minkä Wallgren katsoo merkitsevän eräänlaista yliopistojen ”kolonisaatiota”, jossa tutkijoiden työn suunta tulee määrittymään yhä enemmän markkinavoimien tietopoliittisten intressien kautta. Markkinavoimien valtaa korostaa myös uuteen lakiin sisältyvä vaatimus yliopistojen hallitukseen valittavista ulkopuolisista jäsenistä, joista suuri osa valitaan elinkeinoelämän piiristä.¹⁶²

Yksityisen sektorin toimintamallien korostamisen pelättiin lisäävän yliopistojen välistä ja niiden sisäistä raadollista resurssikilpailua sekä tulosseurantaan liittyviä raskaita seuranta- ja valvontaprosesseja. Myös tieteellisen ajattelun perusasioiden, kuten objektiivisuuden ja kriittisen järjenkäytön katsottiin vaarantuvan, mikäli yliopiston perustehtäväksi tulee yksityisen rahoituksen korostumisen myötä tuottaa vain taloudelliseen voitontekoon soveltuvaa informaatiota.¹⁶³

Kritiikistä huolimatta yliopistojen johdot arvioivat lakiluonnosta pääasiassa myönteisesti ja pitivät taloudellisen autonomian kasvattamista yliopistojen toiminnan kannalta välttämättömänä uudistuksena¹⁶⁴. Esimerkiksi vaikutusvaltainen rehtorien neuvosto oli jo pitkään ajanut yliopistojen irrottamista valtion tilivirastoasemasta, mikä sai yliopistojen johdon sitoutumaan uudistusprosessiin¹⁶⁵. Hajaannusta neuvoston kannoissa alkoi esiintyä vasta uudistusprosessin loppuvaiheessa, jolloin opetusministeriö pystyi kuitenkin tukeutumaan lähimpänä ministeriötä oleviin kantoihin¹⁶⁶. Kriitikoiden mukaan yliopistoyhteisö oli kokonaisuudessaan hyvinkin kriittinen uudistuksen suhteen, mutta yliopistojen hierarkkinen luonne, epävarmuus ja kilpailu johtivat siihen, ettei tyytymättömyys kanavoitunut laitostasolta johtaviin elimiin¹⁶⁷.

162 Wallgren 2009, 216–217.

163 Pakkasvirta 2009, 62–64.

164 Mäenpää 2009, 7.

165 Wallgren 2009, 215.

166 Koikkalainen 2009, 233.

167 Pakkasvirta 2009, 59–60.

Käsiteltyään hallituksen esitystä uudeksi yliopistolain perustuslakivaliokunta edellytti yliopiston hallitusta koskevan sääntelyn väljentämistä siten, etteivät yliopistoyhteisön ulkopuoliset jäsenet muodostaisi suoraan hallituksen enemmistöä. Lisäksi säätiöyliopistoja koskevaa sääntelyä tuli olennaisesti täsmentää. Lain eduskuntakäsittelyssä hallituksen esitystä muutettiin siten, että yliopistoyhteisö voi itse päättää, onko sen edustajilla enemmistö hallituksessa. Sivistysvaliokunnan aloitteesta lakiin lisättiin vielä säännös, jonka mukaan yliopistoilla on työnantajina yleinen velvollisuus turvata työntekijöidensä tutkimuksen, taiteen ja opetuksen vapaus.¹⁶⁸

Vanhasen II hallituksen puolueet Kokoomus, Keskusta, Vihreät ja RKP kannattivat lakiesitystä kun taas oppositiossa olleet SDP ja Vasemmistoliitto suhtautuivat siihen kriittisesti. Lopulta eduskunta hyväksyi uuden yliopistolain sivistysvaliokunnan mietinnön mukaisesti. Samalla eduskunta hyväksyi viisi lausumaa, joissa edellytettiin tutkimuksen ja koulutuksen perusrahoituksen turvaamista sekä huomion kiinnittämistä yliopistouudistuksen toteutumisen ja vaikutuksien seurantaan.¹⁶⁹ Siinä missä opetusministeriön edustajat pitivät tehtyjä muutoksia huomattavina, yliopistouudistuksen kriitikot katsoivat, ettei lausuntokierrosta ja kriittisiä puheenvuoroja huomioitu tarpeeksi vaan keskeisimmät ongelmat jäivät korjaamatta¹⁷⁰.

3.5. Yliopistouudistuksen tavoitteet ja sisältö

Suomen yliopistouudistuksen suuntaviivat esitettiin yliopistoille elokuussa 2007. Opetusministeriön (2009) mukaan uudistuksen tavoitteena oli parantaa yliopistojen toimintaedellytyksiä kansainvälisessä toimintaympäristössä siten, että yliopistot pystyisivät paremmin:

- reagoimaan toimintaympäristön muutoksiin
- monipuolistamaan rahoituspohjaansa
- kilpailemaan kansainvälisestä tutkimusrahoituksesta
- tekemään yhteistyötä ulkomaisten yliopistojen ja tutkimuslaitosten kanssa

168 Mäenpää 2009, 8-9.

169 Emt., 9.

170 Tomperi 2009, 148-149.

- kohdentamaan resursseja huippututkimukseen ja strategisiin painoaloihinsa
- vahvistamaan tutkimus- ja opetustoimintansa laatua ja vaikuttavuutta
- vahvistamaan rooliaan innovaatiojärjestelmässä¹⁷¹

Yliopistojen uudistamisen keskeisenä tavoitteena on pidetty perinteisen, akateemiseen yliopistomalliin perustuvan tiedon tuotannon mallin kehittämistä monivivahteisemmän ja joustavamman yliopistojärjestelmän suuntaan. Tähän liittyvät yliopistojen vastuullisuuden lisääminen, joustavampi päätöksenteko- ja hallintomalli, yliopistojen yksikkörakenteen väljentäminen sekä siirtyminen yksityiskohtaisesta sääntelystä strategiseen ja tulosperusteiseen ohjaukseen.¹⁷²

Uudistuksen instrumentteja olivat uusi yliopistolaki, uusi rahoitusjärjestelmä sekä korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen, jota ohjataan arvioinnilla ja rahoituksella¹⁷³. Tässä tutkimuksessa yliopistouudistusta tarkastellaan sen keskeisimmän instrumentin eli uuden yliopistolain pohjalta. Vuoden 2010 alusta voimaan astuneella uudella yliopistolailla säädettiin yliopistojen tehtävistä, hallinnosta, toiminnan rahoituksesta ja ohjauksesta sekä yliopistojen tutkimukseen ja opetukseen, opiskelijoihin ja henkilöstöön liittyvistä asioista. Irtaantuessaan yliopistouudistuksessa valtiosta Aalto-yliopisto ja Tampereen teknillinen yliopisto muuttuivat säätiömallisiksi ja muut yliopistot taas julkisoikeudellisiksi laitoksiksi.¹⁷⁴

Uusi yliopistolaki teki yliopistoista itsenäisiä oikeushenkilöitä, mikä on opetusministeriön mukaan lisännyt yliopistojen päätösvaltaa vähentäen valtiollista ohjausta. Yliopiston henkilöstön virkasuhteet muutettiin työsuhteiksi siten, että henkilöstö ei ole enää valtion palveluksessa vaan yliopistojen itsenäisen henkilöstöpolitiikan alainen. Yliopistojen hallintoa uudistaessa säädettiin, että vähintään 40 prosenttia hallituksen jäsenistä tulee olla jatkossa yliopistojen ulkopuolelta. Samalla rehtorin asemaa vahvistettiin hallinnossa. Opiskelijoiden asemaan liittyvänä muutoksena

171 Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010.

172 Mäenpää 2009, 9.

173 Tomperi 2009, 145.

174 Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010.

uusi laki mahdollisti lukukausimaksujen perimisen EU/ETA-maiden ulkopuolelta tulevilta opiskelijoilta.¹⁷⁵

Tilivirastoaseman poistumisen myötä yliopistoille luotiin uusi ohjausjärjestelmä, ja ne saivat oikeuden perustaa yhtiöitä toimintansa tukemiseen omilla päätöksillään. Uuden lain mukaan yliopistot voivat ottaa vastaan lahjoituksia, testamentteja ja muita varallisuuden luovutuksia sekä pyrkiä kasvattamaan varallisuuttaan ja käyttää toimintansa rahoittamiseen pääomatuloja.¹⁷⁶

Yliopistojen taloudellinen autonomia sallii yritysmäisemmän toimintamallin, jonka puitteissa on mahdollista lisätä tuottavuutta, käyttää uusia palkkausrakenteita ja lisätä mahdollisuuksia sijoittaa henkilöstöä ja siirtää resursseja opintoalalta toiselle tarpeiden ja kysynnän muutosten mukaisesti. Vallinneita tulosneuvottelukäytäntöjä pyrittiin muuttamaan siten, että määrän sijasta arvioidaan enemmän laatua ja yliopistoja palkitaan kyvystä reagoida muuttuviin markkinatilanteisiin¹⁷⁷.

Vuosille 2010–2011 valtioneuvosto lupasi antaa yliopistoille jokaista ulkopuolisilta saatua lahjoituseuroa kohden 2,5-kertaisen määrän lisärahoitusta valtion finanssisijoituksena. Yliopistoja siis päätettiin kannustaa keräämään yksityisiä pääomasijoituksia ja toimimaan mieluisana yhteistyökumppaneina ulkopuolisille rahoittajille.¹⁷⁸ Pääomittamisen yhteydessä valtio varautui luovuttamaan Aalto-korkeakoulusäätiölle 500 miljoonaa euroa, Tampereen teknillisen yliopistolle 125 miljoonaa euroa ja muille yliopistoille yhteensä 150 miljoonaa euroa sillä edellytyksellä, että yliopistot onnistuvat keräämään tarvittavan määrän pääomaa muilta rahoittajilta.¹⁷⁹

175 Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010.

176 Emt.

177 Tomperi 2009, 191.

178 Wallgren 2009, 221.

179 Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010.

4. Tutkimuksen aineisto ja metodologia

4.1. Eduskuntakeskustelu aineistona

Tutkimukseni aineistona on eduskunnan täysistunnossa 11. kesäkuuta 2009 käyty keskustelu hallituksen esityksestä yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi. Keskustelun pohjana olivat hallituksen mietintö 7/2009 ja sivistysvaliokunnan mietintö 5/2009. Keskityn tarkastelemaan sellaisia – pääasiassa hallituspuolueiden edustajien pitämiä – puheenvuoroja, joissa hallituksen esitystä kannatetaan ja yliopistouudistusta käsitellään myönteisessä valossa. Kriittisiä puheenvuoroja referoin siinä määrin kuin se on puolustavien puheenvuorojen ymmärtämisen kannalta tarpeellista. Näin ollen tarkastelun kohteena ovat nimenomaan yliopistouudistusta oikeuttamaan pyrkivä puhe ja siinä rakentuvat diskurssit.

Rajaamalla aineisto eduskuntakeskusteluihin diskurssien rakentamista ja hyödyntämistä voidaan tarkastella yksityiskohtaisesti vuorovaikutuksellisessa tilanteessa, jossa edustajat joutuvat reagoimaan vastapuolen kritiikkiin sekä vetoamaan arvoiltaan ja mielipiteiltään laaja-alaiseen yleisöön. Koska eduskunnassa pidettävät puheenvuorot nojaavat usein suostuttelevaan puheeseen, ovat ne potentiaalisesti hedelmällistä aineistoa myös retoriselle analyysille. Suorassa puhetilanteessa edustajilla on myös itsellään valta määritellä mitä sanoa tai jättää sanomatta ilman tiedotusvälineiden vaikutusta puhujan ja yleisön välisenä suodattimena. Siten pitäytyminen tiettyssä diskurssissa tai jonkin toisen diskurssin haastaminen ovat edustajien henkilökohtaisia – joskin vuorovaikutuksessa tapahtuvia – valintoja.

Vaikka eduskuntakeskusteluissa ilmeisin yleisösuhte on kulloisenkin puhujan ja muiden paikalla olevien edustajien välinen, on tärkeää huomioida myös vuorovaikutustilanteen julkisuus ja tästä seuraava potentiaalisen yleisön rajaamattomuus. Median välityksellä puheita kuulevan tai lukevan kansalaisten merkitystä yleisönä kasvattaa tieto siitä, että hallitusten esitysten hyväksytyksi tuleminen on käytännössä varmaa kun vallassa on enemmistöhallitus. Siten puhetilanteessa viestitetään etenkin puolueen omille kannattajille ja muille mahdollisille äänestäjille. Toisaalta

edustajat tietävät kuulijakuntansa olevan poliittisesti varsin heterogeenista, mikä heikentää yksittäiseen kapea-alaiseen diskurssiin nojaavan puheen tai yksipuolisten retoristen strategioiden vaikuttavuutta.

Kiinnitän analyysissäni huomiota myös edustajien puoluekantoihin, sillä eduskuntatyössä puolueiden linjaukset, ryhmäkuri ja hallitus-oppositio -asetelman rajaavat hyvinkin olennaisesti edustajien kantoja ja käytettävissä olevia kielellisiä strategioita. Kuvaavasti yksikään oppositiopuolueen edustaja ei ilmaissut kannattavansa hallituksen esitystä sellaisenaan, eikä yksikään hallituspuolueen edustaja asettunut suoranaisesti vastustamaan esitystä. Kokoomuksen, keskustan, vihreiden ja RKP:n edustajat suhtautuivat hallituksen esitykseen pääsääntöisesti positiivisesti kun taas SDP:n ja Vasemmistoliiton edustajat olivat kriittisempiä. Retorisella tasolla puolueita voidaan hyödyntää eräänlaisina puhujakategorioina. Vetoamalla omaan puolueeseensa ja sen periaatteisiin edustaja pyrkii vakuuttamaan omien intressiensä hyveellisyyden: tasa-arvoa ajavan puolueen edustajan ajama ehdotus ei voi olla epätasa-arvoinen. Vastaavasti hyökkäävässä argumentoinnissa voidaan vedota poliittisten vastustajien puolueisiin tuoden niiden sanomasta tai toiminnasta esiin jotain kriittistä, jolloin rakennetaan negatiivista puhujakategoriaa.

Aineiston sata puheenvuoroa jakaantuivat puolueittain seuraavasti:

Kokoomus	39
Keskusta	18
SDP	15
Vasemmistoliitto	12
Vihreät	10
RKP	3
Kristillisdemokraatit	3

4.2. Sosiaalinen konstruktionismi

Tutkimukseni metodologia pohjautuu sosiaalisen konstruktionismin teoriaan, jonka peruslähtökohdat Vivien Burr (1995) on tiivistänyt seuraavasti:

- 1) *Itsestäänselvinäkin pidettyjen havaintojen ja tiedon objektiivisuus on asetettava kyseenalaiseksi.*
- 2) *Tieto on historiallisesti ja kulttuurillisesti määrittynyttä..*
- 3) *Tieto syntyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.*
- 4) *Sosiaalisessa vuorovaikutuksessa syntyneet todellisuuden versiot ohjaavat ja määrittävät ihmisten toimintaa.*¹⁸⁰

Sosiaalisen konstruktionismin mukaan käsityksemme todellisuudesta riippuu siis aina olennaisesti katsantokannastamme, joka taas rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Siten sosiaalinen konstruktionismi haastaa realistisen käsityksen objektiivisesta todellisuudesta, joka on riippumaton havainnoinneistamme ja tulkinnoistamme.¹⁸¹ Jonathan Potter on kuvannut realismin ja sosiaalisen konstruktionismin eroa metaforalla peilistä ja rakennustyömaasta. Kielelliset aineistot voidaan ymmärtää peilinä, jolloin ne heijastavat todellisuutta sellaisenaan tai vaihtoehtoisesti rakennustyömaana, jossa kuvaukset ja lähestymistavat rakentavat tietynlaisia versioita maailmasta.¹⁸² Tässä tutkimuksessa analysoitava eduskuntakeskustelu ymmärretään jälkimmäisen metaforan mukaisesti poliittisena toimintana, jossa rakennetaan tietynlaisia versioita yliopistosta, yhteiskunnasta ja niiden välisestä suhteesta.

Kiinnostus kielenkäyttöä kohtaan nousee esiin niin uusliberalistisen ideologian perusteoksista kuin myöhemmistä uusliberalistista politiikkaa analysoivista tutkimuksista. Siinä missä Hayek katsoi aikanaan vallitsevan kielenkäytön olevan sosialistisesti painottunutta ja siksi ”myrkyttynyttä”¹⁸³, Hilpelän mukaan uusliberalismi on johtanut kulttuurin rekonstruoimiseen yritystoiminnan

180 Burr 1995, 2–5.

181 Gergen 2009, 1–3.

182 Potter 1996, 97–98.

183 Hayek 1998.

käsitteillä.¹⁸⁴ Vaikka väittämät hegemonisten diskurssien olemassaolosta ovat aina varsin kiistanalaisia, on kieli kiistatta sellainen valtaresurssi, jota ei voida sivuttaa tarkasteltaessa jonkin poliittisen ideologian toteutumista käytännön tasolla. Kielellistä lähtökohtaa puoltaa myös se, että poliittiset ideologiat ovat itsessään mitä suurimmissa määrin sosiaalisia konstruktioita, joiden määrittelystä käydään myös poliittisesti motivoitunutta kamppailua.

4.3. Diskurssianalyysi

Varsinaisena tutkimusmenetelmänä käytän diskurssianalyysia, jonka Jokinen, Juhila ja Suoninen ovat määritelleet kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä¹⁸⁵. Diskurssilla taas tarkoitetaan verrattain eheää merkityssuhteiden kokonaisuutta tai merkitysulottuvuutta, joka rakentaa todellisuutta tietyllä tavalla¹⁸⁶. Diskurssianalyttisessä tutkimusotteessa sosiaalinen todellisuus ymmärretään rinnakkaisten tai keskenään kilpailevien merkityssystemien kenttänä, jossa maailmaa merkityksellistetään eri tavoin.¹⁸⁷ Kielenkäytöllä rakennetaan erilaisia sosiaalisia identiteettejä, valtasuhteita ja uskomusjärjestelmiä, joita eri toimijat voivat pyrkiä sekä ylläpitämään että muuttamaan.¹⁸⁸

Diskurssianalyysi ei ole yhtenäinen tutkimusmetodi, vaan sen sisältä löytyy erilaisia tutkimuksellisia orientaatioita ja ratkaisuja. Pyrin täsmentämään tutkimukseni metodologisia lähtökohtia Jokisen ja Juhilan jäsentelemällä diskurssianalyttisen tutkimuksen kartalla, johon sisältyy neljä diskurssianalyysin sisäisiä painotuksia kuvaavaa ulottuvuutta. Ulottuvuudet ovat 1) tilanteisuuden ja kulttuurisen jatkumon välinen suhde, 2) merkitysten ja merkitysten rakentamisen tapojen välinen suhde, 3) retorisen ja responsiivisen analyysin välinen suhde sekä 4) kriittisen ja analyttisen diskurssianalyysin suhde.¹⁸⁹

184 Hilpelä 2001.

185 Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 9–10.

186 Jokinen, Juhila & Suoninen 1999, 21

187 Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 24–25.

188 Fairclough 1997, 75–76.

189 Jokinen & Juhila 1999, 55.

Ensimmäisessä ulottuvuudessa on kyse siitä, tarkastellaanko merkityksiä paikallisena prosessina, ”tässä ja nyt” tapahtuvana toimintana vai painotetaanko laajempia kulttuurisia merkityksiä ja kielellisiä käytäntöjä. Tilanteisuuden nojaavassa aineistosidonnaisessa tutkimuksessa kulttuuri sulkeistetaan analyysivaiheessa, kun taas kulttuurista jatkumoa painottavassa tutkimuksessa aineisto kontekstualisoidaan osaksi laajempaa historiallista ja kulttuurista kokonaisuutta.¹⁹⁰ Tämä tutkimus perustuu hypoteesiin yliopistouudistuksen luonteesta osana uusliberalistista kehitystä, minkä myötä metodologinen painotus nojaa tilanteisuus-kulttuurisuus –akselilla vahvasti jälkimmäiseen. Hahmottelemani teoreettinen ja historiallinen konteksti on siis läsnä analyysivaiheessa, jossa etsin aineistosta sekä yhtäläisyyksiä että eroavaisuuksia tiettyyn kulttuuriseen jatkumoon, josta käytän termiä uusliberalismi.

Merkitykset-merkitysten tuottamisen tavat –ulottuvuudella voidaan painottaa joko sitä, mitä merkityksiä ihmiset puheissaan ja kirjoituksissaan tuottavat tai sitä, millaisia kielellisiä keinoja käyttämällä merkityksiä tuotetaan. Painotuseroista huolimatta merkitykset ja niiden tuottamisen tavat ovat aina toisiinsa kietoutuneita, ja useimmissa tutkimuksissa tarkastellaan kumpaakin.¹⁹¹ Analysoidessani aineistoksi valitsemaani eduskuntakeskustelua pyrin kiinnittämään huomiota sekä siihen millaisena merkityksiä yliopistouudistukseen liitetään että siihen, millaisia kielellisiä strategioita – ennen kaikkea retoriikkaa – merkitysten tuottamiseen liittyy.

Merkitysten tuottamisen tapoihin painottuvia tutkimusotteita voidaan edelleen täsmentää retorisuus-responsiivisuus –ulottuvuudella. Retorisuuteen keskittyvässä tutkimuksessa huomiota kiinnitetään erilaisiin tapoihin, joilla tiettyjä merkityksiä ajetaan, kun taas responsiivisessa tutkimusotteessa tarkastellaan sitä, miten ihmiset rakentavat yhdessä merkityksiä. Retoriikassa on kyse tietyille yleisölle suunnatusta vakuuttelusta ja suostuttelusta kun taas responsiivisessa vuorovaikutuksessa keskustelun osapuolet reagoivat vuorovedoin toistensa puheenvuoroihin.¹⁹² Tämä tutkimus painottuu responsiivisuutta enemmän retorisuuteen jo siksi, että tutkimuskohteesta on saatavilla lähes yksinomaan kirjallisia aineistoja, joiden responsiivinen tarkastelu on ongelmallista. Toisaalta vuorovaikutuksellisuuden tarkastelu liittyy analyysiini siinä mielessä, että pyrin kiinnittämään

190 Jokinen & Juhila 1999, 56–62.

191 Emt., 66–67.

192 Emt., 77–78.

huomiota yleisösuhteeseen ja keskustelun kontekstiin: kenelle puhutaan ja minkälaisia asenteita tai mielipiteitä pyritään muokkaamaan.

Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartan viimeisellä ulottuvuudella voidaan valita lähtökohdaksi kriittinen tai analyttinen diskurssianalyysi. Kriittinen diskurssianalyysi lähtee liikkeelle jonkin alistussuhteen olemassaolosta ja tarkastelun kohteena on kyseisen alistussuhteen ylläpitoon liittyvät kielelliset käytännöt. Analyttinen diskurssianalyysi puolestaan pyrkii tiukkaan aineistolähtöisyyteen, jolloin esimerkiksi mahdollisten alistussuhteiden olemassaoloon voidaan ottaa kantaa vasta aineiston analyysin jälkeen.¹⁹³ Tämän tutkimuksen lähtökohta on siinä mielessä kriittinen, että tutkittava aineisto on vahvasti kontekstualisoitu ja ennakko-oletuksena on tietyn poliittisen ideologian ja suuntauksen ilmeneminen aineistosta. Toisaalta tutkimusotteeni on analyttinen siinä mielessä, että hypoteesiin nähden päinvastaisten tulosten mahdollisuus on jätetty analyysivaiheessa auki. Hypoteesi yliopistouudistuksesta uusliberalistisena projektina ei myöskään sikäli nojaa kriittisen diskurssianalyysin traditioon, että pidättäydyn tutkijan positiossani ottamasta moraalista kantaa uusliberalismiin tai kuvaamasta sitä esimerkiksi alistuksen välineenä.

Erilaisten diskurssien yleisyydellä, pysyvyydellä ja kattavuudella on huomattavia eroja. Tietyt diskurssit voivat nauttia niin laajaa hyväksyntää, että niistä tulee osa ”arkijärkeä” - ne muuttuvat tosiasiallisiksi. Tällaisten hegemonisten diskurssien taustalla on usein merkittäviä yhteiskunnallisia valtaintressejä, jotka diskurssianalyttisen tutkimuksen kautta voidaan tuoda julkiseksi¹⁹⁴. Kattavuuden osalta diskurssien suhteita voidaan selkeyttää siten, että spesifimpi diskurssi ymmärretään abstraktimman diskurssin eräänlaiseksi aladiskurssiksi. Norman Fairclough on havainnollistanut tätä tutkimansa Iso-Britannian Työväenpuolueen ”kolmannen tien diskurssin” kautta: laajemmalla tasolla voitaisiin kolmannen tien diskurssin sijasta tarkastella liberalistista diskurssia. Edelleen liberalistista diskurssia laajemmalla tasolla voitaisiin tarkastella individualistista diskurssia, jossa ihminen ymmärretään rationaalisena, muista erillisenä yksilönä.¹⁹⁵ Sama kielellinen aineisto voidaan siis ymmärtää tietyssä maassa ilmenevän poliittisen diskurssin, globaalin poliittisen diskurssin tai vuosisatoja vanhan filosofisen diskurssin osana.

193 Jokinen & Juhila 1999, 85–86.

194 Burr 1995, 56–57.

195 Fairclough 2003, 124–125.

4.4. Retorinen diskurssianalyysi

Retorisessa analyysissä kielellisiä prosesseja tarkastellaan siitä näkökulmasta, kuinka jotkut todellisuuden versiot pyritään saamaan vakuuttaviksi ja kannatettaviksi sekä kuinka yleisö saadaan sitoutumaan niihin¹⁹⁶. Huomiota voidaan kiinnittää esimerkiksi käsitteiden tulkintaan ja käyttöön, kysymysten politisointiin sekä tehtyjen päätösten perusteluihin ja niiden seurauksien arviointiin. Tutkimalla näitä poliittista ajattelua edellyttäviä prosesseja voidaan poliittista toimintaa ymmärtää ja selittää paremmin.¹⁹⁷ Retoriikan tutkimuksessa voidaan myös tuoda julki tosiasiallisena ja itsestäänselvänä näyttäytyvän puheen taustalla olevaa vallankäyttöä, jossa toisenlaiset äänet pyritään sulkemaan ulos. Tällöin tarkastelun kohteena ovat ne kielelliset keinot, joilla tietyistä todellisuuden versioista on luotu tai pyritään luomaan ”todellisia”.¹⁹⁸

Hyödynnän analyysini retorisissa osissa Jonathan Potterin määrittelemiä retorisia keinoja ja Kirsi Juhilan määrittelemiä faktuaalistamisstrategioita. Potterin retoristen keinojen kuvaamisessa tukeudun osittain Arja Jokisen suomennoksiin ja täydentäviin tulkintoihin. Lisäksi tarkastelen kunkin diskurssin sisällä ilmenevää retoriikkaa Potterin kuvaamalla hyökkäävyys-puolustavuus - ulottuvuudella: hyökkäävä argumentointi tähtää vasta-argumentin vahingoittamiseen ja puolustava argumentointi oman position vahvistamiseen niin, että sitä ei päästä vahingoittamaan.¹⁹⁹ Kyseinen jaottelu soveltuu hyvin juuri eduskuntakeskusteluihin, jossa on selkeitä vastakkainasetteluita eri ryhmien välillä sekä ennen kaikkea hallituksen ja opposition välillä.

Jonathan Potterin kuvaamat retoriset keinot voidaan jakaa sellaisiin, jotka keskittyvät väitteen esittäjään ja sellaisiin, jotka liittyvät esitettyyn argumenttiin. Ensiksi mainituilla tähdätään argumentin esittäjän vakuuttavuuden lisäämiseen ja jälkimmäisillä varsinaisen ajettavan asian vahvistamiseen sekä sen esittämiseen totuudellisena tai muutoin kannatettavana. Argumentin esittäjän vakuuttavuutta lisääviä – tai siihen tähtääviä – keinoja ovat esimerkiksi etäännyttäminen

196 Jokinen 1999, 126.

197 Palonen 1996, 137.

198 Gergen 2009, 41–42.

199 Potter 1996, 106–107.

omista intresseistä, puhujakategoriolla oikeuttaminen, liittoutumisasteen säätely ja konsensuksella tai asiantuntijan lausunnolla vahvistaminen.²⁰⁰

Argumentin esittäjän omat intressit voidaan etäännyttää varsinaisesta väitteestä vetoamalla siihen, ettei puhuja varsinaisesti haluaisi ajaa kyseistä asiaa vaan on joutunut ”myöntämään tosiasiat”.²⁰¹ Puhujakategorioilla oikeuttaminen perustuu siihen, että joihinkin kategorioihin – esimerkiksi professorin kategoriaan – sijoitetaan oikeus tietynlaiseen tietoon, jolloin kyseisestä kategoriasta lausuttu puhe saa vakuuttavan puheen statuksen²⁰². Liittoutumisasteen säätelyllä tarkoitetaan puhujan mahdollisuutta esiintyä argumentin välittäjänä, jolloin hän ei esitä asiaa omissa nimissään, vaan ilmoittaa neutraalista positiosta jotain yleisesti tiedettyä tai jonkun toisen sanomaa.²⁰³ Konsensuksella tai asiantuntijan lausunnolla vahvistaminen saa puhujan ajaman asian näyttämään siltä, ettei kyse ole vain henkilökohtaisesta mielipiteestä, vaan useammat tahot ovat tulleet vastaaviin johtopäätöksiin toisista riippumatta. Konsensuksella vahvistamista hyödynnetään myös poliittiselle kielenkäytölle ominaisella me-retoriikalla, jonka turvin puhuja voi esiintyä tietyn instituution tai vastaavan laajemman joukon nimissä.²⁰⁴

Varsinaisen argumentin vahvistamiseen tähtäviä retorisia keinoja ovat muun muassa tosiasiapuhe, yksityiskohdilla ja narratiiveilla vakuuttaminen, kvantifointi sekä ääri-ilmaisujen käyttäminen. Etenkin tieteelliselle ja poliittiselle argumentoinnille ominaisessa tosiasiapuheessa asiat pyritään esittämään puhujista ja tulkinnoista riippumattomina tosiasioina. Poliitiikan piirissä ikävät päätökset pyritään usein esittämään välttämättömyyksinä – tosiasioina, jotka on pakko hyväksyä.²⁰⁵ Yksityiskohdilla ja narratiiveilla vakuuttaminen tähtää autenttiseen ja totuudenmukaiseen vaikutelmaan, jossa tietyt tapahtumat näyttäytyvät narratiiviin sopivina ja siten jopa yllätyksettöminä. Yksityiskohtiin painottuvalla kerronnalla voidaan myös jättää ikäviä asioita sanomatta ja antaa kuulijan vetää omat johtopäätöksensä.²⁰⁶

200 Jokinen 1999, 132–133.

201 Jokinen 1999 133–135; Potter 1996 123–128.

202 Jokinen 1999, 135. Potter 1996, 114.

203 Jokinen 1999, 136–137. Potter 1996, 142–149.

204 Jokinen 1999, 138–139.; Potter 1996 158–162.

205 Jokinen 1999, 140–141.; Potter 1996, 150–158.

206 Jokinen 1999, 144–145.; Potter 1996 162–166.

Kvantifiointi eli joko numeerisesti tai sanallisesti (”pieni”, ”suurempi”, ”valtava”) määrällistäminen rakentaa kuvaa yksiselitteisestä ja ristiriidattomasta tiedosta. Puhuja voi lisätä argumenttinsa vakuuttavuutta valitsemalla sopivat tilastot ja tarkastelu-ulottuvuudet sekä käyttämällä sanallisia ilmaisuja eksaktien numeroiden ohella.²⁰⁷ Käyttämällä ääri-ilmaisuja voidaan korostaa sellaisia piirteitä, joita kuvauksen kohteena olevaan asiaan halutaan liittää. Kvantifiointiin liittyvien ilmaisujen kuten ”suurin” ja ”pienin” ohella ääri-ilmaisuja voidaan käyttää esimerkiksi todettaessa tietyn asian tapahtuvan ”joka kerta” tai tietyn asian olevan ”täydellinen”.²⁰⁸

Kirsi Juhila on määritellyt faktuaalistamisstrategiat sellaisiksi vakuuttelun muodoiksi, joita käyttämällä jonkun tiedon totuusarvosta tulee niin suuri, että kyseinen versio vaikuttaa ainoalta oikealta. Strategioita voidaan analysoida lähtemällä liikkeelle siitä, että erilaisia tapahtumia ja asiantiloja koskevat kuvaukset eivät seuraa faktoja vaan tuottavat niitä. Kuulijoiden vakuuttaminen jonkun tapahtuman tai asiantilan todenperäisyydestä taas on sitä helpompaa, mitä faktuaalisempaa kielenkäyttö on.²⁰⁹

Juhila on viranomaispuhetta tutkiessaan löytänyt viisi erilaista faktuaalistamisstrategiaa:

1. *Itse todettuun vetoava strategia*, jossa puhuja vetoaa omiin havaintoihinsa tietystä ajasta ja paikasta.
2. *Vaihtoehtottomuusstrategia*, jossa vakuutetaan, että asiat voidaan ratkaista vain yhdellä tavalla. ”There is no alternative.”
3. *Kvantifioiva strategia*, jossa faktuaalistaminen perustuu asiantilojen numeeriseen esittämiseen tai määriä, osuuksia ja suhteita kuvaaviin sanallisiin ilmaisiin.
4. *Sosiaalisiin normeihin tukeutuva strategia*, jossa asiantiloja ja tapahtumia faktuaalistetaan tukeutumalla yhteisesti jaettuihin sosiaalisiin normeihin.
5. *Asiantuntijuusstrategia*, jossa vakuuttaminen perustuu hallinnolliseen, professionaaliseen tai tieteelliseen erityistietämykseen.²¹⁰

207Jokinen 1999 146–147.

208 Jokinen 1999, 150–151.; Potter 1996 187–190.

209 Juhila 1993, 151–152.

210 Emt., 157–181.

Erilaisia aineistoja analysoitaessa on huomioitava, että retoriset keinot tai strategiat usein kietoutuvat toisiinsa, eivätkä välttämättä esiinny helposti tunnistettavissa muodoissa. Samoin puolustava ja hyökkäävä retoriikka täydentävät usein toisiaan. Argumentaatio voidaan rakentaa siten, että siinä sekä suojataan omaa argumenttia että hyökätään kilpailijan argumenttia vastaan. Retoriikan keinot ovat pitkälti samanlaiset niin puolustavassa kuin hyökkäävässäkin argumentoinnissa. Puhuja voi puolustavassa retoriikassaan hyödyntää esimerkiksi omista intresseistään etäännyttämistä antaen pyyteettömän vaikutelman itsestään ja vastaavasti hyökkäävässä retoriikassaan pyrkiä osoittamaan vastustajiensa omien intressien ohjaavan heidän toimintaansa.²¹¹

4.5. Uusliberalistinen diskurssi tutkimushypoteesina

Norman Faircloughin mukaan kielen ja yhteiskunnan suhde on niin läheinen, että kielellisiä ilmiöitä voidaan pitää myös yhteiskunnallisina ja vastaavasti yhteiskunnallisia ilmiöitä kielellisinä²¹². Tässä tutkimuksessa kielen ja yhteiskunnan kaksinaista suhdetta lähestytään analysoimalla tiettyä spesifiä yhteiskunnallista ilmiötä, yliopistojärjestelmän uudistusta, kielellisenä ilmiönä. Tutkimuksessa ei siis pyritä löytämään esimerkiksi yliopistouudistuksen seurauksia, vaan tarkastelun kohteena ovat ne kielelliset strategiat, joilla uudistusta pyrittiin oikeuttamaan. Tutkimukseni ei myöskään ota kantaa siihen, missä määrin yliopistouudistuksen legitimaatioon tähtäävä kielenkäyttö on ”totuudenmukaista”. Kielellisen tarkastelun tuloksista voidaan kuitenkin vetää myös yhteiskunnallisia johtopäätöksiä kun analyysin tulokset asetetaan poliittiseen ja historialliseen kontekstiin.

Tiukan aineistolähtöisyyden sijaan tarkastelen yliopistouudistuksen kielellistä legitimaatioperustaa suhteessa aiemmin kuvattuun koulutuspoliittiseen ja laajempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen. Tutkimukseni lähtee hypoteesista, jonka mukaan yliopistouudistuksen kielellinen ulottuvuus ilmentää laajempaa kielellistä ilmiötä, uusliberalistista diskurssia. Sikäli kun hypoteesi pitää paikkansa, aineistosta löytämäni diskurssit ovat eräänlaisia uusliberalistisen diskurssin

211 Jokinen 1999, 155–157.

212 Fairclough 1989, 23.

aladiskursseja eli ne nojaavat vakiintuneeseen uusliberalistiseen kielenkäyttöön ja osaltaan uusintavat tätä kielenkäyttöä. On myös mahdollista, että analysoitavasta aineistosta nousee eteen sellaisia diskursseja, jotka eivät ole yhteensopivia uusliberalistisen diskurssin kanssa vaan haastavat sitä. Tutkimusasetelmani lähteekin siitä, että pyrin löytämään yliopistouudistuksen legitimaatioperustaa rakentavasta kielenkäytöstä sekä uusliberalistiseen puheeseen yhteensopivia että siitä poikkeavia piirteitä. Vastaavasti tarkastelen aineistossa esiintyviä retorisia keinoja ja faktan konstruktioinnin strategioita suhteessa uusliberalistiseen kielenkäyttöön.

Tutkimukseni keskeisin haaste on aineistosta esiin nousevan retoriikan ja diskurssien ”uusliberalistisuuden” arviointi – toisin sanoen se, millä perusteella tietyt spesifit puheteot ja niistä rakentuvat laajemmat merkityssysteemit voidaan kytkeä osaksi laajempaa poliittista suuntausta tai ideologiaa. Ensisijaisena keinonani on verrata analyysin tuloksia luvussa 2.8. käsittelemääni uusliberalistisen koulutuspolitiikan kielelliseen legitimaatioperustaan. Toiseksi arvioin, missä määrin aineistosta esiin tulevat diskurssit ja retoriikka ovat yhteensopivia uusliberalistisen ideologian (luvut 2.1.–2.4.) ja sille läheisen New Public Management -johtamisdoktriinin (luku 2.7.) kanssa. Koska ymmärrän kielenkäytön myös poliittisena toimintana, pohdin lopuksi aineistossa esiintyvän poliittisen kielenkäytön suhdetta uusliberalismiin poliittisena suuntauksena (luvut 2.5.–2.6.). Kyse on toisaalta siitä, missä määrin kyseisen suuntauksen voidaan katsoa heijastuneen suomalaisen tiede- ja korkeakoulupoliittiseen keskusteluun ja toisaalta siitä, missä määrin keskustelussa esiintyvät kielelliset strategiat ja diskurssit ovat omiaan vahvistamaan uusliberalistista tendenssiä.

5. Diskurssit yliopistouudistuksesta käydyssä keskustelussa

5.1. Kilpailukykydiskurssi

Sana ”kilpailukyky” esiintyy yliopistouudistuksesta käydyssä keskustelussa 17 kertaa ja sana ”kilpailu” eri muodoissaan 36 kertaa. Kaiken kaikkiaan yliopistojen taloudellista ja välineellistä roolia korostava puhetapa tulee esiin aineistosta siinä määrin, että sen on perusteltua katsoa muodostavansa oman eheähkön merkityssysteeminsä. Taloudellisen ajattelun ohella diskurssi nojaa vahvasti kansalliseen näkökulmaan – suomalaisuuteen – ja toisaalta kansainvälisyyteen, jota käsitellään ennen kaikkea haasteena. Kilpailukykydiskurssissa globalisaation haasteeseen vastaaminen Suomen kilpailukykyä parantamalla näyttäytyy välttämättömyytenä, jonka pohjalta yliopistoja on ensisijaisesti uudistettava. Tämä taas tarkoittaa yliopistojen uudistamista siten, että ne pystyvät tuottamaan enemmän taloudellisesti hyödynnettävää tutkimusta ja paremmin työnantajien tarpeita vastaavaa koulutusta. Paikoin kilpailukykydiskurssissa on merkkejä Hilpelän kuvaamasta ”kulttuurin rekonstruoinnista yritysmaailman käsittein”²¹³: kilpailun ohella yliopistoilta odotetaan muun muassa strategioita, tuotteita ja innovaatioita.

Seuraava edustaja Petteri Orpon (kok.) käyttämä puheenvuoro kuvastaa kilpailukykydiskurssin rakentumista ja sen olennaisia elementtejä:

“Meidän on oltava nopeita ja innovatiivisia. Keskinkertaisuudella me emme tule pärjäämään kovassa globaalissa kilpailussa. Meidän on pyrittävä jatkuvasti huipulle, ja tämä lakiesitys antaa sille pohjaa.”²¹⁴

Konsensusta rakentavan me-retoriikan avulla edustaja puhuu ikään kuin Suomen kansan suulla irrottaen uudistuksen legitimaatioperustan kapeista ryhmäkohtaisista tai ideologisista intresseistä. Keskimäinen virke muodostaa koko käytettävän diskurssin faktuaalisena esitettävän pohjan: globaali kilpailu on niin kovaa, että tulosten on oltavia parempia. Välttämättömyyttä ilmaisevien

213 Hilpelä 2001, 140.

214 Petteri Orpo (kok.).

muotojen ”on oltava” ja ”on pyrittävä” käyttäminen perustuu vaihtoehdottomuusstrategiaan, jolla edustaja pyrkii kuvaamaan uudistusta paitsi tarpeellisenä, myös ainoana oikeana vaihtoehtona. Edustaja Paajasen sanoin ”globaali kilpailu on arkipäivää, halusimmepa sitä tai emme”²¹⁵.

Edustaja Orpon mukaan keinot huipulle nousemiseksi ovat nopeus ja innovatiivisuus, joista jälkimmäistä peräänkuulutettiin monessa muussakin puheenvuorossa. Innovaatio-käsite on jo varsin vakiintunut osa suomalaista poliittista keskustelua – puhutaan jopa innovaatiopolitiikasta omana politiikan sektorinaan. Käsite kantaa lähinnä positiivisia konnotaatioita ja kytkeytyy toisaalta vahvasti liiketaloudelliseen ajatteluun, joten sitä voidaan pitää varsin tärkeänä osana kilpailukykydiskurssia. Varsinaisen lakiesityksen ja yliopistouudistuksen keskeisin legitimaatioperusta on siis innovatiivisempi yliopistojärjestelmä, jonka luominen taas on globaalien kilpailun oloissa välttämättömyys ”meille” eli suomalaisille.

Kilpailukykydiskurssin puitteissa yliopistot eivät näyttäytyä vain yksittäisenä menestyksen osatekijänä, vaan niiden rooli on keskeinen:

”Suomi ja Suomen talous, koko Suomen talous, elää osaamisesta, ja osaaminen muodostuu yliopistoissa.”²¹⁶

”Meillä ei ole sellaisia ehtymättömiä luonnonvaroja, joilla voisimme maailmassa pärjätä. Näin ollen tutkimustietoon perustuva talous on meidän yksi vaihtoehtomme - osa on jopa kuvannut sitä ainoaksi vaihtoehdoksi.”²¹⁷

Tavoite kansallisen kilpailukyvyn parantamisesta on siinä määrin laajasti hyväksytty, että se voidaan uskottavasti esittää itsestäänselvyytensä tai välttämättömyytensä. Tämä ei kuitenkaan itsessään takaa yliopistouudistuksen legitimitettä, vaan kuulijat on vakuutettava yliopistomaailman erityisestä merkityksestä taloudellisen menestyksen takaajana. Paitsi ehtymättömien luonnonvarojen puuttumiseen vedoten, talouskehityksen ja koulutuksen välistä

215 Reijo Paajanen (kok.).

216 Marjo Matikainen-Kallström (kok.).

217 Timo Heinonen (kok.).

linkkiä rakennettiin myös osaamispuheella: edustajien mukaan ”vientikelpoinen osaaminen”²¹⁸, ”kulttuurialojen liiketoiminta- ja yrittäjäosaaminen”²¹⁹ ja ”kansainvälinen huippuosaaminen”²²⁰ ovat niitä yliopistoissa uudistuksen myötä syntyviä tekijöitä, jotka mahdollistavat kilpailukyvyn. Siten koulutuksen ja tutkimuksen välineellisen roolin korostaminen on kansallisen kilpailukyvyn ehdoton edellytys.

Uudistuksen tarvetta korostettiin rakentamalla kuvaa tietyllä tapaa ”alisuorittavasta” korkeakoulujärjestelmästä, jossa suurta potentiaalia ei olla saatu hyödynnettyä:

"Kaiken kaikkiaan suomalaisilla on hyvä tietotaitotaso, mutta on sanottu, että sitä ei ole parhaalla mahdollisella tavalla saatu esiin esimerkiksi uusina teorioina, keksintöinä tai muina vastaavina tuotteina. Uskon, että Suomessa on kykyä ja taitoa. Meidän pitää saada se ulos opinahjoista ja aivoista teoiksi, työksi ja tuloksiksi."²²¹

"Suomessa on totuttu arvostamaan koulutusta. Suomalaisten menestys kansainvälisissä mittauksissa koululaisten osalta on huomioitu ympäri maailman. Ongelmallista on kuitenkin, ettei meidän menestyksemme jatku enää yliopisto- ja korkeakoulutasolla. Suomesta on vain yksi yliopisto listattu sadan parhaan yliopiston joukkoon maailmassa"²²²

Suomalaisten väitetty hyvä tietotaitotaso ja koulutuksen arvostaminen tukevat ajatusta siitä, että edellytykset kilpailukyvyn parantamiselle ovat olemassa. Samalla edustajat rakentavat yliopistojärjestelmästä kuvaa kansakunnan eräänlaisena heikkona lenkkinä, jonka tulokset eivät vastaa olemassa olevia henkisiä resursseja. Edustaja Karvo viittaa myös kansainväliseen yliopistorankingiin ja rakentaa siten kuvaa alisuorittavasta yliopistosta neutraalilta vaikuttavaan asiantuntijatietoon vedoten. Yliopistojen alisuorittamisesta kertovaa puhetapaa leimaa tietynlainen hienovaraisuus, josta argumentoinnissa hyödynnetyn asiantuntijatiedon ohella kertoo ”on sanottu, että..”-tyylinen liittoutumisasteen sääntely.

218 Mikko Alatalo (kesk.).

219 Leena Harkimo (kok.).

220 Paula Sihto (kesk.).

221 Tuija Nurmi (kok.).

222 Ulla Karvo (kok.).

Puhuessaan ”uusista teorioista, keksinnöistä tai muista vastaavista tuotteista” sekä ”teoista, työstä ja tuloksista” edustaja Nurmi rakentaa kilpailukykydiskurssille ominaista varsin markkinakeskeistä kuvaa koulutuksen ja tutkimuksen päämäärästä. Kansallinen kilpailukyky edellyttää uusia myytäväksi kelpaavia tuotteita ja uuden työn luomista, ja yliopistojen onnistumista voidaan arvioida suhteessa näihin tavoitteisiin. Kielellisesti kilpailukyvyn korostaminen ilmenee aineistossa laajemminkin liiketaloudelle ominaisena terminologiana. Yliopistoilta odotettiin jatkossa muun muassa ”strategisia painopistealueita”, ”strategisia valintoja”²²³ ja ”strategista johtajuutta”²²⁴.

Edustaja Karvon puheenvuorossa mainittu suomalaisen peruskoulujärjestelmän kansainvälinen menestys esiintyi useammassa yliopistouudistusta puoltavassa puheenvuorossa eräänlaisena merkinä hyödyntämättä jääneestä potentiaalista. Huomiota kiinnitettiin etenkin Pisa-tutkimuksen tuloksiin:

“Huolestuttavaa on se, että tällä hetkellä meillä Suomessa on vain yksi yliopisto 100 parhaan joukossa maailmalla, kun taas Pisa-tutkimustulosten mukaan olemme kolme kertaa peräkanaa olleet kärjessä perusopetuksessa.”²²⁵

"Kansainväliset arviot ovat osoittaneet, että suomalaiset yliopistot eivät ole pärjänneet tässä maailmanlaajuisessa kehityksessä niin hyvin kuin esimerkiksi meidän peruskoulumme ja peruskoululaisemme ovat Pisa-tutkimuksissa pärjänneet. Muutosta siis tarvitaan. Se on välttämätöntä”²²⁶

Pisa-tutkimuksiin vetoavalle argumentoinnille retorista voimaa antaa sekä tieteeseen liittyvä objektiivisuuden ihanne että se kansallinen ylpeys, jota suomalaiset ovat menestyksestä tunteneet. Peruskoulujärjestelmän menestyksen takana olevia tekijöitä puheenvuoroissa ei kuitenkaan arvioida, vaan johtopäätökseksi peruskoulujen ja yliopistojen epäsuhtaisesta kansainvälisestä menestyksestä jää ylimalkainen – joskin välttämätön – muutoksen tarve. Tämä kielii siitä, että yliopistouudistuksen tavoitteet eivät ainakaan sellaisenaan ole samoja tekijöitä, joista peruskoulujärjestelmän menestystä voidaan kiittää. Tästä huolimatta peruskoulujärjestelmän

223 Henna Virkkunen (kok.).

224 Ville Niinistö (vibr.).

225 Raija Vahasalo (kok.).

226 Timo Heinonen (kok.).

menestys soveltuu hyvin eräänlaisen varovaisen kriisikuvan tuottamiseen: nykyisten yliopistojen toiminnassa täytyy olla jonkinlainen perustavaa laatua oleva ongelma, koska ne suoriutuvat kansainvälisillä mittareilla niin paljon peruskoulujärjestelmää huonommin. Tällainen asetelma rakentaa kuvaa ongelmalähtöisestä ja pragmaattisesta uudistuksesta, jolla vastataan tieteellisessä tutkimuksessa havaittuihin ja siten faktuaalisiin ongelmiin koulutusjärjestelmässä. Samalla puhujat varovat astumasta keskustelua seuraavien yliopistojen edustajien varpaille välttämällä heidän toimintansa suoraa kritisointia tai väheksymistä.

Kilpailukykydiskurssin puhe näyttäytyy kaiken kaikkiaan vahvasti reaktiivisena – toimintaympäristön muutoksiin vastaavana – ja siinä rakentuva kuva maailmasta on muutoksellisuutta korostava. Edustajat vetosivat muun muassa ”muuttuvan maailman myrskyihin”²²⁷, ”työelämän nopeaan muutokseen”²²⁸, ”aina vain tiiviimpään keskinäisriippuvuuteen” ja ”tiukkenevaan kansainväliseen kilpailuun”²²⁹. Kuvaa käynnissä olevasta suuresta muutoksesta rakennettiin myös konkreettisemmalla tasolla:

”Yliopistojen toimintaympäristö, ilmiöt, jotka siinä muuttuvat - globaali maailma ja kilpailu, tietoyhteiskunta, teknologian nopea kehitys, ikääntyminen, kestävä kehitys, ilmastonmuutos - tuovat valtavia uusia haasteita yliopistoille.”²³⁰

Kuten koko kilpailukykydiskurssi, sen sisäinen muutospuhe nojaa vahvasti juuri globaaliin näkökulmaan ja siihen liittyvän vuorovaikutuksen ymmärtämiseen taloudellisena kilpailuna. Toisaalta taloudellista näkökulmaa korostavien kilpailun ja uuden teknologian teemojen ohella Mäkelän puheenvuorossa vedottiin myös ympäristökysymysten kaltaisiin ”pehmeämmäksi” miellettyihin teemoihin. Tällainen kohdeyleisön aatteellisen laaja-alaisuuden huomioiva puhetapa tähtää myös kilpailukykyimperatiiviin kriittisemmin suhtautuvan yleisönosan vakuuttamiseen uudistuksen tarpeesta. Olennaisinta yliopistouudistuksen legitimoinnissa on kuitenkin muutos itsessään, ja tästä seuraava uudistuksen reaktiivinen luonne: kilpailun kiristytessä ja nykyisten yliopistojen alisuorittaessa käsillä on ongelma, jolle on tehtävä jotain.

227 Anne-Mari Virolainen (kok.).

228 Paula Sihto (kesk.).

229 Reijo Paajanen (kok.).

230 Jukka Mäkelä (kok.).

Yliopistouudistusta puolustettiin myös vetoamalla yleiseurooppalaiseen koulutuspoliittiseen trendiin:

"Kaikkiialla Euroopassa on enenevässä määrin herätty siihen, että yliopistojen itsenäisyyttä on vahvistettava ja niiden toimintaedellytyksiä parannettava. Vastaavia uudistuksia on toteutettu muun muassa Itävallassa ja Tanskassa 2000-luvun alussa, Ranskassa on paraikaa käynnissä yliopistouudistus, ja Ruotsissa on juuri valmistunut selvitys valtiollisten yliopistojen aseman uudistamiseksi, ja myös Norjassa on vastaavia uudistuksia tulossa. Eli siinä mielessä tämä linkittyy laajempaan eurooppalaiseen katsantokantaan myöskin."²³¹

Puhuessaan "heräämisestä" opetusministeri Henna Virkkunen (kok.) rakentaa kuvaa välttämättömästä uudistuksesta, jota on ryhdytty toteuttamaan koko Euroopassa, kun sen kiistaton tarpeellisuus on ymmärretty. Samalla hän korostaa yliopistouudistuksen merkitystä osana kiristyvää globaalia talouskilpailua: koska muutkin Euroopan maan parantavat yliopistojensa toimintaedellytyksiä, myös Suomen tulee vastata kilpailuun. Retorisessa mielessä muihin Euroopan maihin vetoaminen edustaa eräänlaista konsensuksella vahvistamista, jonka avulla yliopistouudistuksen taustalla olevat tavoitteet ja arvot saadaan näyttämään yleisesti hyväksytyiltä ja toimivilta. Eurooppalaisen tason ohella konsensukseen vedottiin eduskunnassa myös muistuttamalla yliopistojen roolista valmisteluprosessissa sekä huomauttamalla sosiaalidemokraatteja siitä, kuinka heidän opetusministerinsä aloitti koko prosessin. Näin yliopistoväkeä ja suurinta oppositiopuoluetta pyrittiin sisällyttämään osaksi uudistuksen takana ollutta konsensusta kriittisten puheenvuorojen painoarvon heikentämiseksi.

Yliopistouudistuksesta käyty keskustelu liittyi paljolti siihen, mikä on yliopistojen ja muun yhteiskunnan välinen suhde. Kriitikoiden epäillessä yliopistojen riippumattomuuden vaarantuvan uudistuksen kannattajat korostivat yliopistojen yhteiskunnallista ja ennen kaikkea taloudellista merkitystä:

"Itse olin Tampereen yliopistossa siihen aikaan, jolloin ajateltiin, että yliopiston pitää olla täysin irti ja riippumaton yhteiskunnasta. Nyt ylipäänsä yliopistot on kytkettävä paremmin maakuntien

231 Timo Heinonen (kok.).

kehitykseen ja yhteistyöhön elinkeinoelämän kanssa. Me tarvitsemme uusia innovaatioita, jotta vientiteollisuutemme voi menestyä ja luoda meille uutta työtä."²³²

Edustaja Alatalon puheenvuoro heijastaa kilpailukykydiskurssin suhdetta yliopiston autonomiaan: vaikka taloudellisella autonomialla suhteessa valtioon on välineellisesti tärkeä merkitys, yliopistojen arvo ei määrity niiden riippumattomuuden, vaan niiden yhteiskunnalle ja erityisesti elinkeinoelämälle tuoman kontribuution kautta. Vetoamalla itse todettuun kokemukseen Tampereen yliopistosta ja kuvaamalla silloisia koulutuspoliittisia periaatteita ääri-ilmaisulla ”täysin irti yhteiskunnasta” Alatalo rakentaa kuvaa aiemman tilanteen kestättömyydestä ja muutoksen tarpeesta. Vetoamus tiiviimmästä yhteistyöstä elinkeinoelämän kanssa kytkeytyy vaatimukseen kansallisesta kilpailukyvyistä, jonka ohelle Alatalo nostaa myös alueellisen näkökulman: yliopistojen täytyy toimia paitsi kansallisvaltion, myös oman maakuntansa eduksi. ”Innovaatioihin” Alatalo vetoaa tuoden esiin käsitteen liiketaloudellisen painotuksen: innovaatioita tarvitaan vientiteollisuuden tarpeisiin.

Yliopistouudistusta ja elinkeinoelämän kanssa tehtävän yhteistyön tiivistämistä puolustettiin myös opiskelijoiden edulla ja elinikäisellä oppimisella:

"Aivan varmasti tiiviimpi yhteistyö elinkeinoelämän kanssa hyödyttää myös opiskelijoita, sillä lisääntyvät harjoittelumahdollisuudet ja työelämäsuhteet ovat opiskelijan tulevaisuuden kannalta tärkeitä tekijöitä. Osaaminen ja kokemusten jakaminen auttavat kaikkia osapuolia kilpailukykyisempää Suomea rakennettaessa."²³³

“Oma ajatukseni nojaa paljon laajempaan, huomattavasti laajempaan sivistyskäsitykseen, elinikäiseen oppimiseen, jossa niitä tilkkoja voidaan täyttää vielä paljon myöhemmässä vaiheessa eikä lasi läiky yli, ja toisaalta käsitykseen, jossa yliopistoyhteisön vuorovaikutus muun yhteiskunnan kanssa ja sivistyksen vuorovaikutus muun yhteiskunnan kanssa on hyvin olennainen tekijä.”²³⁴

232 Mikko Alatalo (kesk.).

233 Anne-Mari Virolainen (kok.).

234 Tuomo Puumala (kesk.).

Opiskelijoiden työelämäsuhteisiin vetoaminen rakentaa kuvaa yliopistokoulutuksesta juuri ammatilliseen osaamiseen tähtäävänä koulutuksena sivistyksellisen roolin jäädessä taka-alalle. Mikäli työelämässä menestyminen ymmärretään opiskelun ensisijaiseksi tavoitteeksi, on tiiviimpää suhdetta elinkeinoelämään vaikeaa nähdä muuten kuin positiivisena asiana. Edustaja Puumala kiitteli useiden kollegoidensa tavoin elinikäisen oppimisen kirjaamista yliopistolakiin, kritisoi ”koulusivistykseen” rajoittuvaa sivistyskäsitystä ja peräänkuulutti yliopistojen vuorovaikutusta muun yhteiskunnan kanssa. Myös kansainvälisestä keskustelusta tuttu elinikäisen oppimisen (life-long learning) käsite on omiaan korostamaan koulutuksen välineellistä roolia ja elinkeinoelämän kanssa tehtävän yhteistyön merkitystä: koska koulutus kuuluu myös työssäkäyville, ei yliopisto voi olla ulkoisista työnantajista riippumaton. Käsitteeseen jo lähtökohtaisesti liittyvää positiivista konnotaatiota korostettiin eduskunnassa myös kytkemällä se ikärasismien torjuntaan: ”elinikäinen oppiminen on tärkeää, siis ikärasismia ei ole.”²³⁵

Elinkeinoelämän ja yliopistojen yhteistyön katsottiin myös palvelevan suurempaa kokonaisuutta:

”Toisaalta on pakko todeta, että ei se yritysraha ihan paha peikko ole vaan mahdollisuuskin. Itse asiassa yritysrahan tavoitteet ovat samat kuin valtiolla: löytää uusia teknologioita, uusia työpaikkoja ja varmistaa osaajat. [...] Yliopistot ovat osa ympäröivää yhteiskuntaa, ja näin niiden pitääkin olla kansakuntamme palveluksessa.”²³⁶

Ylevä puhe ”kansakunnan palvelemisesta” yritysrahan hyödyntämisen yhteydessä rakentaa kuvaa, jossa elinkeinoelämän ja ”yhteiskunnan” tai ”kansan” intressit ovat yhtenevät. Vastaavaa käsitystä rakentaa myös valtion koulutuspoliittisten intressien määrittelemisen puhtaasti taloudellisen logiikan kautta, jolloin ne eivät eroa yritysten intresseistä ja siten koko kiista yksityisen rahoituksesta merkityksestä näyttäytyy keinotekoisena. Rinnastus on sikäli voimakkaasti latautunut, että siinä sivutetaan ne välittömästi taloudelliseen hyötyyn liittymättömät valtiolliset intressit, joita yliopistojen rahoittamiseen liittyy. Useissa uudistusta puolustavissa puheenvuoroissa korostettiin laveasti yliopistojen ”yhteiskunnallista” merkitystä samalla kun konkreettisella tasolla vedottiin nimenomaan taloudelliseen – kilpailukykyä parantavaan merkitykseen. Näin rakennetaan kuvaa, jossa tietyn ryhmän erityisintressien sijasta uudistuksella ajetaan kansakunnan asiaa.

235 Tuija Nurmi (kok.).

236 Sanna Lauslahti (kok.).

Kilpailukykydiskurssia rakennettiin myös hyökkävällä argumentoinnilla, jossa kuvattiin yliopistouudistuksen kriitikoiden suhtautuvan välinpitämättömästi Suomen kilpailukykyyn:

“Eduskunta on tietenkin täynnä menopuolen ekspertejä, mutta kyllä eduskunnan täytyy ottaa vastuuta myös siitä, että luodaan edellytykset kansantulon ja veropohjan kasvattamiselle. Eilen uutisoitujen lukujen, jotka kertoivat tuotannon romahtamisesta, pitäisi herättää jokainen kansanedustaja miettimään Suomen kilpailukykyä tulevaisuudessa.”²³⁷

Viittauksella ”menopuolen eksperteihin” edustaja Mäkelä rakentaa kuvaa vastakkainasettelusta, jossa osa edustajista huolehtii kansallisesta kilpailukykyvystä ja tuo valtion kassaan rahaa, jonka osa edustajista taas jakaa erinäisiin kohteisiin kantamatta huolta siitä, riittävätkö varat jatkossakin. Tällainen oikeisto-vasemmisto -akselilla käytävälle talouspoliittiselle keskustelulle ominainen puhetapa korostaa yliopistouudistuksen taloudellista merkitystä ja jättämään taka-alalle esimerkiksi sivistysyliopistoihanteeseen liittyvän problematiikan. ”Herätellessään” edustajia ja viitatessaan dramaattisesti tuotannon romahdukseen Mäkelän voidaan nähdä pyrkivän hyödyntämään taloudellista kriisiä koulutuspoliittisten tavoitteidensa ajamisessa, mitä myös Milton Friedman aikanaan suositteli liberaalien strategiaksi²³⁸.

“Täytyy kyllä ihmetellä nousevan puheenjohtajan, ed. Arhinmäen puheenvuoroja tässä asiassa, kun hän ilmiselvästi haluaa synnyttää tällaisista sisäsyntyistä keskustelua yliopistouudistuksen ympärillä. Luulisi, että hän ajattelisi kansainvälisyyttäkin, Suomen kilpailukykyä ja Suomen menestymistä maailmalla, jota varten tätä yliopistouudistusta muun muassa tällä hetkellä on toteutettu.”²³⁹

Edustaja Kerolan retoriikassa yliopistouudistuskritiikki leimataan ”sisäsyntyiseksi keskusteluksi” ja siten vastakkaisena kansainvälisyydelle, jota voidaan pitää yhtäläillä vasemmisto- ja porvaripuolueiden jakamana sosiaalisena normina. Kyse on strategisesta retoriikasta, jossa kilpailukykydiskurssi kytketään yleisesti hyväksytyyn sosiaaliseen normiin, ja muihin diskursseihin nojaava puhe esitetään puolestaan ”sisäsyntyisenä” - ikään kuin ahtaana, kapea-alaisena ja suurta kuvaa ymmärtämättömänä. Kilpailukykyä korostavan koulutuspolitiikan

237 Jukka Mäkelä (kok.).

238 Friedman 1982, ix.

239 Inkeri Kerola (kesk.).

mahdolliset ristiriidat suhteessa sivistysyliopistoihanteeseen ja tutkimuksen autonomiaan voidaan yrittää ulkoistaa keskustelusta pitäytymällä tiukasti valitussa diskurssissa. Diskurssiin sopeutumaton puhujaa taas voidaan yrittää ohjailta oikeaan suuntaan huomauttamalla, että hän ei ehkä ole tullut ajatelleeksi kyseisessä diskurssissa esiintyviä teemoja ainakaan sellaisessa muodossa, missä ne diskurssin sisällä tyypillisesti esitetään.

5.2. Autonomiadiskurssi

Vaikka yliopistouudistuksen puolustajat korostivat kilpailukykydiskurssin puitteissa yliopistojen yhteistyötä elinkeinoelämän ja muun yhteiskunnan kanssa, samanaikaisesti uudistuksen esitettiin kasvattavan yliopistojen autonomiaa ”vapauttaessaan” ne valtion tilivirastoasemasta. Sana ”autonomia” esiintyi yliopistouudistuksesta käydyssä keskustelussa 72 kertaa, synonyymi ”itsehallinto” 35 kertaa sekä pääosin samaan diskurssiin kytkeytyvä ja sitä rakentava sana ”vapaus” eri muodoissaan 43 kertaa. Autonomiadiskurssiksi nimittämäni merkityssysteemin puitteissa yliopistouudistuksen legitimaatiota pyrittiin rakentamaan yhdistämällä uudistus niihin riippumattomuuden, itsenäisyyden ja vapauden arvoihin, joita jo humboldtilaisessa yliopistomallissa aikanaan vaalittiin. Uudistusta edeltävästä järjestelmästä tuotetuissa representaatioissa yliopistot taas näyttäytyivät valtioon kahlittuina ja toimintaedellytyksiltään vajavaisina.

Autonomiadiskurssiin liittyy olennaisesti käsitteen autonomia ymmärtäminen yksinkertaisesti riippumattomuutena valtiollisesta sääntelystä. Vaikka myös yliopistouudistuksen kriitikot ovat kantaneet huolta autonomiasta, kyse on perusteiltaan selvästi erilaisesta autonomiapuheesta – jopa erillisestä diskurssista. Siinä missä kriitikot ovat tarkastelleet yliopistojen autonomiaa korostetusti suhteessa elinkeinoelämään ja markkinavoimiin, yliopistouudistusta puolustavassa autonomiadiskurssissa kysymys autonomiasta on lähes puhtaasti valtion ja yliopistojen välinen. Näin ollen yliopiston autonomia voidaan arvioida sen nojalla, kuinka riippuvainen yliopisto on valtiosta. Tämä diskurssiin liittyvä kaksinapainen ymmärrys yliopiston ja muun yhteiskunnan suhteesta tekeekin usein monimutkaisena näyttäytyivistä vapauden ja riippumattomuuden kysymyksistä huomattavasti selkeämpiä ja yksiselitteisempiä.

Käsitystä yliopistouudistuksen autonomiaa lisäävästä luonteesta perusteltiin ennen kaikkea uudella taloudellisella vapaudella, jonka yliopistojen tilivirastoaseman poistuminen ja rahoituksen itsenäinen kohdentaminen mahdollistavat:

“Tilivirastoasemasta luopuminen tuo yliopistoille juuri sitä toiminnallista vapautta, mutta myös vastuuta, mitä on toivottu yliopistojen sisällä. Myöskin itsenäisemmän aseman takia esimerkiksi valtion tuottavuusohjelma ei kohdistu enää yliopistoihin. Niillä on huomattavasti enempi itsenäistä päätösvaltaa. Yliopistot päättävät tämän uudistuksen myötä myöskin rahoituksen kohdentamisesta yliopiston sisällä omiin strategisiin valintoihin. Itse seitsemän vuotta yliopistossa työskennelleenä muistan, että kyllä suurimpia valituksenaiheita oli, että on se aina tuskaa opetusministeriön virkamiesten kanssa keskustella, mihin nyt saadaan rahaa ja mihin ei. Me halusimme tehdä omaa huippututkimusta, mutta eipä taas tänäkään vuonna onnistunut.”²⁴⁰

Edustaja Jaskarin itse todettuun vetoavaan strategiaan nojaavassa puheenvuorossa tilivirastoaseman omaava yliopisto näyttäytyy virkamiesten kontrolloimana organisaationa, jolta puuttuu vapaus hallita käytössä olevia resurssejaan. Autonomian ytimeksi ymmärretään taloudellisten resurssien omaehtoinen jakaminen, mikä painottaa yliopistojen ylimmän johdon näkökulmaa. Yliopiston sisäisten riippuvuussuhteiden ja hierarkioiden sijasta tarkastelun kohteena on juuri ylimmän johtotason ja valtion suhde. Tässä mielessä ymmärretyn taloudellisen autonomian merkitystä tieteenala- tai yksilötasolla ei juurikaan käsitellä uudistusta puoltavassa argumentoinnissa, vaan yliopistoon suhtaudutaan rehtoreiden ja hallitusten edustamana kokonaisuutena.

Jaskarin rakentama kuva vanhan järjestelmän ongelmallisuudesta ja jopa suoranaisestä toimimattomuudesta toistui useissa uudistusta puoltavista puheenvuoroista:

“Valtion hallintoa ja ohjausta pidetään usein byrokraattisena ja jäykkänä toimintamallina. Tällä lakiuudistuksella parannetaan selkeästi yliopistojen toimintaedellytyksiä.”²⁴¹

“Virkejärjestelmä on esimerkki siitä jäykästä järjestelmästä, jota tämän päivän maailmassa ei pitäisi enää harjoittaa.”²⁴²

240 Harri Jaskari (kok.).

241 Anna-Mari Virolainen (kok.).

242 Sanna Lauslahti (kok.).

“Kaavoihin kangistuneet organisaatiot saavat uusia ulottuvuuksia uudistuksen myötä, jos se osataan hyödyntää.”²⁴³

Puheenvuoroissa rakennettiin kuvaa valtiovetoisen yliopiston byrokraattisuudesta ja auttamattomasta vanhanaikaisuudesta. Retorisella tasolla yliopisto-organisaatiota käsitellään jonkinlaisen liikkuvan objektin metaforan kautta: valtionohjaus tekee yliopistoista kangistuneita ja jäykkiä – ei liikkuvia eikä siten kyllin innovatiivisia. Tällaisessa puheessa muutoksen tarve ei lähde ainakaan suoranaisesti julkilausutuista arvoista tai intresseistä, vaan objektiivisesti havaituista organisaatioiden tosiasiallisista epäkohdista – vastaavalla tavalla kuin esimerkiksi New Public Management -doktriinille ominaisissa perusteluissa. Siinä missä kilpailukykydiskurssin sisällä uudistusta edeltäneen järjestelmän tilaa kritisoitiin melko hienovaraisesti, autonomiadiskurssin sisällä valtion tilivirastoasemassa olevista yliopistoista rakennettiin selvemmin negatiivista kuvaa. Tätä selittää se, että jälkimmäisessä kritiikissä syyttävä sormi kohdistuu yliopistojen ja niissä toimivien henkilöiden sijasta ensisijaisesti valtioon ja viranomaisiin. Autonomiadiskurssin puitteissa syy järjestelmän toimimattomuuteen on ennen kaikkea valtio, ja valtionohjauksen vähentäminen mahdollistaa ongelman ratkaisemisen.

Autonomiadiskurssin puitteissa yliopistouudistusta puolustettiin myös avoimesti tietyistä arvolähtökohdista, ennen kaikkea vapautteen vedoten:

“Tästä eteenpäin yliopistoilla on paremmat mahdollisuudet muokata itse oma tulevaisuutensa ja vahvat alueensa. Lainsäätäjinä me emme voi pakottaa vapautta mutta me voimme poistaa esteet tieltä matkalla vapautteen ja menestykseen.”²⁴⁴

”Yliopistot päästetään nyt vapautteen valtionhallinnon byrokraattisista koukeroista tilivirastoina. Ne vain kahlitsevat eivätkä toimi innovoivina ja uutta luovina ympäristöinä. Uusi yliopistolaki on vapaan eduskunnan lahja vapautuville yliopistoille, ja tässäkin tapauksessa, niin kuin monessa muussakin, käy niin, että lopussa kiitos seisoo.”²⁴⁵

243 Ulla Karvo (kok.).

244 Raija Vahasalo (kok.).

245 Raija Vahasalo (kok.).

Käsite ”vapaus” on filosofisessa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa perinteisesti hyvin moniselitteinen ja kiistanalainen. Edustaja Vahasalon puheenvuorot rakentavat autonomiadiskurssille ominaista varsin hayekilaista käsitystä vapaudesta ja valtion roolista vapauden mahdollistajana: vapaus ymmärretään yksinomaan negatiivisena vapautena – toisin sanoen esteiden puutteena – ja valtion tehtävä on poistaa vapauden esteet luopumalla sääntelystä. Siinä missä positiiviseen vapauskäsitteeseen nojaavassa ajattelussa valtion tehtävänä voitaisiin pitää tarvittavien resurssien turvaaminen yliopistojen tosiasiallisen vapauden saavuttamiseksi, yliopistouudistusta legitimoivan autonomiadiskurssin piirissä valtio edustaa ensisijaisesti uhkaa vapaudelle. Yksityisen sektorin harjoittamaan tutkimusrahoitukseen liittyvää taloudellisen vallankäytön potentiaalia taas ei käsitellä samalla tapaa ”kahlitsevana” kuin valtiollista vallankäyttöä. Yliopistojen ja elinkeinoelämän välinen vuorovaikutus nähdään tasaveroisuuden ja vapaaehtoisuuteen perustuvana, jolloin se ei näyttäyty ongelmallisena suhteessa vapaaseen tieteharjoittamiseen ja tutkimuksen riippumattomuuteen.

Autonomiadiskurssissa yliopistosta tuotetut representaatiot rakentavat kuvaa toimivasta subjektista, joka tekee yhtenäisesti päätöksiä ja kantaa niistä vastuuta:

“Pelkistetysti voidaan sanoa, että koko uudistuksessa on kysymys luottamuksesta. Luottaako siihen, että opetusministeriö pystyy parhaiten ohjaamaan yliopistoja, vai luottaako siihen, että yliopistot kykenevät itse parhaiten vastaamaan tulevaisuuden kasvaviin haasteisiin? Minä luotan vahvasti suomalaisten yliopistojen kykyyn vastata omasta toiminnastaan.”²⁴⁶

Tuotettaessa kuvaa yhtenäisestä subjektista kysymykset siitä, kuka tosiasiallisesti vastaa yliopiston päätöksenteosta, minkälaista vallankäyttöä yliopiston sisällä ilmenee ja minkälaista ei-valtiollista vallankäyttöä päätöksenteon taustalla on, jäävät vähemmälle huomiolle. Siten yliopistojen hallinnolliset vaihtoehdot voidaan tiivistää kahteen selvään ja toisensa poissulkevaan vaihtoehtoon: yliopistoissa valtaa käyttää joko valtionhallinto tai ”yliopisto itse”. Näin rakennetussa kahtiajaossa esimerkiksi rehtorin ja hallituksen vallan kasvattaminen merkitsee suurempaa autonomiaa ja vapautta koko yliopistolle, sillä toisena vaihtoehtona olisi suurempi riippuvuus valtionhallinnosta ja opetusministeriön byrokraateista.

246 Jukka Mäkelä (kok.).

Koska autonomiadiskurssin puitteissa yliopistojen toiminnanvapauden uhka on ensisijaisesti valtio, muun muassa elinkeinoelämän piiristä valittavien yliopistojen hallitusten ulkopuolisten jäsenten roolia ei nähty uhkana autonomialle. Kritiikkiin, jossa ulkopuolisten jäsenten aiempaa suurempaa osuutta arvosteltiin yliopistojen riippumattomuuden näkökulmasta, vastattiin korostamalla yliopistojen oikeutta päättää itse hallitustensa kokoonpanosta:

”Täällä käydyssä keskustelussa on suhtauduttu hyvin varauksella yliopistojen hallitusten ulkopuolisiin jäseniin ja heidän rooliinsa yliopistojen päätöksenteossa. En oikein jaksa ymmärtää, mikä tässäkin niin vaikeaa on. [...] Yliopiston valintakollegio valitsee tämän yliopiston hallituksen, ja niin ollen se itse päättää, ketä sinne tulee.”²⁴⁷

”Nyt aikaansaatu esitys antaa yliopistoille tietyssä määrin vapaat kädet hallituksen kokoonpanoa tehdessään. On toivottava, että yliopistot osaavat käyttää tätä vapauttaan siten, että kehittymisen mahdollisuudet taataan.”²⁴⁸

Edustajien Orpon ja Karvon hallitusten valintaperiaatteita kuvaavat puheenvuorot rakentavat varsin ongelmatonta kuvaa uudistuksesta sivuttaessaan opposition huolen siitä, että uusi yliopistolaki velvoittaa valintakollegiot valitsemaan vähintään 40 prosenttia yliopiston ulkopuolisia jäseniä hallitukseen. Se, että valtionhallinto tosiasiallisesti velvoittaa yliopistot valitsemaan tietyn määrän ulkopuolisia jäseniä hallitukseensa, näyttäytyy puheenvuoroissa ongelmattomana. ”Tietyissä määrin vapaat kädet” eli oikeus valita, ketä ulkopuoliset jäsenet ovat, riittää takaamaan yliopistojen autonomian. Yliopistojen hallituksen ulkopuolisten jäsenten korkeaa osuutta puolustettiin myös elinkeinoelämän kanssa tehtävän yhteistyön hyödyillä²⁴⁹, mikä kuvastaa autonomiadiskurssiin liittyvän riippumattomuusihanteen rajoittumista yksinomaan valtion ja yliopiston väliseen suhteeseen.

Paljon keskustelua herättänyt päätös muuttaa yliopistojen henkilökunnan virkasuhteet työsuhteiksi kytkettiin myös vahvasti osaksi autonomiadiskurssia:

247 Petteri Orpo (kok.).

248 Ulla Karvo (kok.).

249 Tuomo Hänninen (kesk.).

“Nyt yliopistoista tulee aitoja työnantajia. Valtion jäykät virkasuhteet jäävät taakse ja ne korvataan työsuhteella.”²⁵⁰

“Meidän virkajärjestelmämme on luotu meidän hallintokoneistoamme ja siellä olevia virkamiehiä säätelemään. Sitä ei ole luotu yliopiston vapaata ympäristöä varten. [...] Kyllä se kuppi menee sille puolelle, että työsuhteeseen liittyy paljon enemmän positiivisia asioita kuin jäykkään virkajärjestelmään. Se on myös työntekijän etu.”²⁵¹

”Hyvin mielenkiintoinen on se keskustelu, mitä on käyty siitä, että virka on vapaa. En tiedä, kuinka moni täällä on työskennellyt virassa, onko silloin kokenut todella ainoan kerran elämässään olevansa todella vapaa, kun on ollut virassa. Monesti se ei näin ole, koska usein katsotaan, että virka on kyllä monin tavoin paljon jäykempi erilaisine velvollisuuksineen eikä silloin ole samanlaisia mahdollisuuksia neuvotella työnantajan kanssa, vaan silloin tehdään virkamääräyksellä tehtäviä.”²⁵²

Kriitikoiden esittämään huoleen työntekijöiden asemasta vastattiin rakentamalla negatiivista kuvaa vanhasta virkasuhdekäytännöstä, jonka yliopistouudistus tulisi korjaamaan kaikkien osapuolien eduksi. Kuten valtionohjaukseen yleisluontoisemmassa kritiikissä, myös virkasuhteiden kritiikissä termi ”jäykkyys” esiintyy toistuvasti. Samalla kun puheenvuorossa rakennetaan kuvaa valtionhallinnon vapautta rajoittavasta luonteesta, vedotaan yhteiseen etuun: sekä työnantajat että työntekijät hyötyvät eli päätökseen ei liity eturistiriitoja tai ideologisia intressejä. Tämä vahvistaa myös kuvaa yliopistojen sisäisestä yhtenäisyydestä ja niiden kyvystä toimia ongelmattomasti itseään hallitsevana subjektina, mikä on tärkeä osa uudistuksen legitimaatioperustaa. Toisaalta työntekijöiden asemaan liittyvässä keskustelussa autonomiadiskurssi laajenee yksilötasolle edustajien kuvatessa valtion virkasuhteita työntekijöiden vapauden kannalta ongelmallisina. Samalla kun yliopistot toimivina subjekteina ja vapautuvat valtionhallinnon kontrollista, työntekijät vapautuvat niistä velvollisuuksista, määräyksistä ja sääntelystä, joita virkasuhteisiin liittyy ja kasvattavat siten yksilöllistä autonomiaansa.

”Jäykän” virkajärjestelmän vastapainona yliopistouudistuksen myötä käyttöön otettavia työsuhteita taas kuvattiin ”joustavaksi” henkilöstöpolitiikan malliksi:

250 Harri Jaskari (kok.).

251 Sanna Lauslahti (kok.).

252 Henna Virkkunen (kok.).

“Itse entisenä yliopistoihmisenä voin todeta vain, että näen tämän muutoksen parannukseksi, ja se avaa uusia mahdollisuuksia joustavamman henkilöstöpolitiikan muodossa.”²⁵³

“Mistä on kyse, kun vastustatte näitä työsuhteita, jotka voivat tulevaisuudessa luoda todella kannustavaa ja joustavaa henkilöstöpolitiikkaa?”²⁵⁴

Edustaja Karvo hyödyntää itse todettuun vetoavaa strategiaa, ja rakentaa henkilöstöpolitiikan joustavuudesta myönteistä kuvaa ”yliopistoihmisen” puhujakategoriassa. Kaiken kaikkiaan termit jäykkyys ja joustavuus jäävät autonomiadiskurssissa melko abstrakteiksi, eikä niiden merkitystä eritellä työnantajan ja työntekijän näkökulmasta. Tämä on merkille pantavaa siksi, että tarkasteltaessa työelämän pelisääntöjä työnantajan näkökulmasta, laajaa irtisanomissuojaa tai pätkätyösuhteiden rajoittamista voidaan pitää selvästi ”jäykkänä” käytäntönä. Vastaavasti työntekijän näkökulmasta esimerkiksi tiukkaa työaikakontrollia voidaan pitää ”jäykkänä” käytäntönä. Kuitenkin mikäli edellä mainittuja käytäntöjä pyrittäisiin ”joustavoittamaan”, olisi vaikeaa kuvitella sen onnistuvan yhteisymmärryksessä vailla intressiristiriitoja. Riittävän abstraktilla tasolla joustavuus on kuitenkin yleisesti hyväksytty sosiaalinen normi: kukapa haluaisi ihmisten välisiä suhteita koskevien järjestelmien olevan jätkeä.

Sekä työsuhteita että yliopistojen uutta hallintoa koskevissa puheenvuoroissa vedottiin myös eurooppalaiseen konsensukseen:

“Henkilöstön asemastahan on täällä varsin paljon kannettu huolta tämän illan aikana. Monissa Euroopan maissa muutos on jo tehty ja kokemukset ovat olleet hyviä. Mitään maailmaa mullistavaa Suomessa ei siis olla tekemässä.”²⁵⁵

“Hallintoa uudistetaan hallituksen ulkopuolisilla jäsenillä ja rehtorin asemaa ja toimivaltaa laajennetaan. Nämä ovat hyvin tyypillisiä toimenpiteitä Euroopan laajuisesti, ja nyt me toimimme ajassa, ehkä askelen jo myöhässäkin.”²⁵⁶

253 Ulla Karvo (kok.).

254 Mikaela Nylander (r.).

255 Anne-Mari Virolainen (kok.).

256 Timo Heinonen (kok.).

Puheenvuorot vastaavat autonomiadiskurssia haastavan opposition kritiikkiin, jonka kärki oli hallitusten uuden kokoonpanon ja työntekijöiden aseman ongelmallisuudessa. Koska autonomiadiskurssi nojaa pitkälti yliopistojen sisäiseen ristiriidattomuuteen, vetoaminen henkilöstön aseman paranemiseen on tärkeä osa kyseisen diskurssin sisällä tapahtuvaa uudistuksen legitimaatiota. Vedotessaan muualla Euroopassa saatuihin hyviin kokemuksiin edustaja Virolainen rakentaa kuvaa myös työntekijöitä palvelevasta uudistuksesta, joka noudattaa yleiseurooppalaisia käytäntöjä. Edustaja Heinosen puheenvuorossa yliopistojen ulkopuolisten jäsenten hallitusvallan kasvattaminen näyttäytyy jopa välttämättömänä toimenpiteenä, joka myöskin seuraa muun Euroopan esimerkkiä.

Yliopistouudistuksen puolustajien vaalimaa autonomiakäsitystä pyrittiin vahvistamaan myös asiantuntijatiedolla:

”Muun muassa Euroopassa on nostettu esille näitä peruskiviä, jotka tässä autonomiassa ovat oleellisia. Itsenäisten asiantuntijoiden muodostama eurooppalainen think tank on julkaissut tuoreen analyysin Euroopan yliopistojen reformista ja erityisesti hallintokäytäntöjen ja tutkimusten tason välisestä suhteesta, ja tässä asiakirjassa on lueteltu asioita, jotka toteutuessaan luovat yliopistoille autonomian.”²⁵⁷

Edustaja Heinosen puheenvuoro jatkuu pitkällä listalla autonomiaa vahvistavia tekijöitä, jotka tukevat pitkälti käsittelyssä olevan uudistuksen sisältöä. Yliopistojen autonomian esittäminen asiantuntija-analyyseihin perustuvana hallintoteknisenä kysymyksenä korostaa uudistuksen rationaalista, ei-ideologista luonnetta ja samalla sivuttaa autonomiaan liittyvän periaatteellisen problematiikan. Yliopiston taloudellinen riippumattomuus valtiosta ja hallinnon tehostaminen näyttäytyvät siten rationaalisina lähtökohtina, eivätkä kytkeydy tietynlaiseen käsitykseen vapaudesta tai vastaaviin aatteellis-ideologisiin seikkoihin. Lähteenä käyttämänsä think tankin nimeä tai taustaa Heinonen ei kerro, mutta viittaamalla ”itsenäisiin asiantuntijoihin” hän rakentaa kuvaa poliittisten ristiriitojen yläpuolella olevasta auktoriteetista.

257 Timo Heinonen (kok.).

Autonomiadiskurssiin liittyvissä puheenvuoroissa hyödynnettiin myös historiaa viittaamalla esimerkiksi ”tsaarin aikaan”, ja maalaamalla kuvaa aiempien vuosikymmenien yliopistojen poliittisesta puolueellisuudesta. Historiaan nojaavaa hyökkäävää retoriikkaa kohdistettiin etenkin vasemmisto-oppositiolle:

“Arvoisa puhemies! Tässä jää hieman pohtimaan, ed. Arhinmäki, haluatteko te elättää yliopistoja vielä tsaarin ajassa?”²⁵⁸

“Muistutan nimittäin, että 1970-luvulla vasemmistolaisuutta vietiin yliopistojen autonomiasta välittämättä erittäin suurella väkipakolla kaikkiin yliopistoihin. Siinä unohdettiin autonomia sillä tavalla, että oppisisältöihin puututtiin, yliopiston rakenteisiin puututtiin, professorit valittiin puoluejäsenkirjan mukaan. Siinä oli autonomia teidän mielestänne, niinkö?”²⁵⁹

Tsaarin aikaan ja 1970-luvun yliopistojen väitettyyn vasemmistovaltaan viittaaminen rakentaa valtiollisesta kontrollista vanhakantaista, autoritaarista ja poliittisesti puolueellista kuvaa. Etenkin väitteet poliittisista virkanimityksistä ja oppisisältöjen puolueellisuudesta ovat omiaan legitimoimaan valtiollisen kontrollin vähentämiseen tähtäävää koulutuspoliittista suuntausta. Tässä katsantokannassa valtion tilivirastoasemassa oleva yliopisto näyttäytyy ikään kuin humboldtilaisen yliopistohanteen vastaparina pidettynä ranskalaisena yliopistona, jossa valtion intressit ajoivat akateemisen vapauden ohi. Ongelmana ei pidetä ainoastaan valtioon kytkeytyvän hallintojärjestelmän byrokraattisuutta ja muita toiminnallisia piirteitä vaan niitä periaatteita, joille yliopistot mahdollisesti alistetaan valtionjohdon toimesta.

Käytetyssä retoriikassa huomionarvoista on erityinen yleisösuhte: vasemmiston esittäminen historiallisena uhkana yliopistojen autonomialle hyökkää suoraan vasemmisto-oppositiota vastaan ja pyrkii osoittamaan muulle yleisölle, kuka ja mikä on todellinen uhka autonomialle. Kun puheenvuoroissa viitattiin yliopistouudistuksen vastustajien vasemmistolaisuuteen joko suoraan tai rivien välistä, rakennettiin tiettyä puhujakategoriaa, jonka tarkoitus on heikentää vastapuolen uskottavuutta kansalaisten silmissä. Kyse on objektiivista ja faktalähtöistä kuvaa rakentavan

258 Sanna Lauslahti (kok).

259 Hanna-Leena Hemming (kok.).

puolustavan retoriikan strategioiden kääntämisestä toisin päin: hyökkäävässä retoriikassa korostetaan vastustajien subjektiivisuutta ja ideologia- lähtöisyyttä.

Vaikka monissa puheenvuoroissa korostettiin yliopistojen antamaa tukea uudistukselle, saivat myös yliopistolaiset osansa kritiikistä:

“Tämä lakiuudistus vei opiskelijat ja yliopistojen henkilökunnan kaduille osoittamaan mieltään. Monet reaktiot olivat tunneperäisiä, ja huolenaiheena oli etenkin tieteen vapauden tulevaisuus. Julkisuudessa esiintyneissä kommentteissa kuitenkin vaikuttaa siltä, että tiedeyliopistojemme nykytilaa ei hahmoteta realistisesti. Tämä yliopistolaki on äärimmäisen tärkeä ja mahdollistaa toteutuessaan suomalaisten yliopistojen kehittymisen.”²⁶⁰

Useissa yliopistouudistusta puoltavissa puheenvuoroissa rakentuu kuva faktuaalisiin asiantiloihin perustuvasta suhteellisen arvoneutraalista ja erityisintresseistä vapaasta päätöksestä, josta kaikki tulevat hyötymään. Edustaja Paajasen puheenvuorossa tätä kuvaa rakennetaan leimaamalla tieteen vapautta korostavan vaihtoehtoiseen autonomiakäsitykseen perustuvaa kritiikkiä ”tunneperäiseksi”. Kriitikoiden kuvaaminen mielenosoittamisen kaltaisen epäsovinnaisen vaikuttamisen kautta on omiaan vahvistamaan käsitystä vastustuksen tunneperäisyydestä ja jopa marginaalisuudesta. Autonomiadiskurssin piirissä yliopistouudistus yksinkertaisesti vastaa nykytilassa havaittuihin kiistattomiin ongelmiin, jolloin uudistuksen kohtaama vastustus voidaan selittää lähinnä nykytilanteen puutteellisella ja epärealistisella hahmottamisella.

5.3. Säilyttävä diskurssi

Kolmas yliopistouudistusta puoltavasta puheesta erottuva suuntaus korostaa tiettyjen laajasti hyväksytyjen arvojen ja käytäntöjen säilyvyyttä uudistuksesta riippumatta tai sen ansiosta. Sanat ”säilyä” ja ”säilyttää” esiintyvät aineistossa eri muodoissaan 26 kertaa. Siinä missä kilpailukyky- ja autonomiadiskurssien piirissä korostetaan muutospainetta ja vanhan järjestelmän ongelmia, säilyttäväksi diskurssiksi nimittämäni merkityssysteemin puitteissa esitetyt argumentit nojaavat pitkälti samoihin lähtökohtiin, jotka ”muutosvastarintaiset” uudistuksen kriitikot jakavat.

260 Reijo Paajanen (kok.).

Säilyttävissä diskurssissa vedotaan sekä koulutuspoliittisella että yleisemmällä yhteiskunnallisella tasolla arvoihin, jotka poikkeavat huomattavasti etenkin kilpailukykydiskurssista ja joita on vaikeaa yhdistää uusliberalistiseen ideologiaan. Tällaisia ovat esimerkiksi humboldtilaisen sivistysyliopiston ihanne, tieteen riippumattomuus, koulutuksellinen ja alueellinen tasa-arvo sekä pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin vaaliminen.

Säilyttävän diskurssiin nojaavissa kannanotoissa todettiin, ettei yliopistouudistuksessa ole ”mitään maailmaa mullistavaa”²⁶¹, eikä uudistuksen myötä ”yliopistojen perustehtävä muutu”²⁶². Tiettyjen arvojen ja käytäntöjen säilyvyyttä korostettiin useaan otteeseen esimerkiksi eduskuntakeskustelun avanneen edustaja Vahasalon esittelypuheenvuorossa:

”Yliopiston tehtävänä on myös humanin ymmärryksen ylläpitäminen ja vahvistaminen yhteiskunnassa. Uudistuksen jälkeenkin yliopistolaitos säilyy alueellisesti kattavana ja yliopistoilla on edelleen perustuslaissa turvattu itsehallinto. [...] Hallituksen esityksen mukaan kansainvälinen käytäntö ja kehitys osoittavat, ettei tutkimuksen kriittisyys tai itsenäisyys vaarannu yliopistojen virkasuhteista luovuttaessa. [...] Valiokunnan mielestä suomalaisen koulutuspolitiikan perusta on koulutuksen maksuttomuus. Niin myös korkeakoulututkintoon johtava opetus säilyy maksuttomana. [...] Yliopistoille osoitetaan vuosittain valtion talousarvion kautta rahoitusta yliopistolaissa annettujen tehtävien suorittamista varten siten, että valtion rahoitusvastuu yliopistojen julkisen tehtävän hoitamisesta säilyy.”²⁶³

Korostaessaan yliopiston perinteistä sivistyksellistä roolia sekä siihen liittyvää itsenäisyyttä ja kriittisyyttä edustaja Vahasalo nojaa sellaisiin koulutuspolitiikassa yleisesti jaettuihin normeihin, joita myös uudistusta kritisoinut oppositio pyrki pitämään pinnalla. Vedoten perustuslain turvaan, valtion talousarvioihin ja kansainvälisiin kokemuksiin edustaja pyrkii osoittamaan kriitikoiden huolet turhaksi kyseenalaistamatta varsinaisesti kritiikin taustalla olevia arvoja vaan jopa itse tukeutuen niihin. Toimiessaan näin edustaja huomioi puhetilanteen vuorovaikutuksellisuuden ja yleisösuhteen laaja-alaiseen kuulijakuntaan. Tukeutuminen yksinomaan kilpailukykydiskurssin kaltaiseen koulutuspoliittisessa mielessä kapea-alaiseen puhetapaan saattaisi jopa heikentää uudistuksen ja säätäväksi esitetyn lain legitimitettä ja vahvistaa opposition sekä kriittisen yliopistoväen argumentteja markkinavoimien vallan kielteisistä vaikutuksista.

261 Anne-Mari Virolainen (kok.).

262 Elsi Katainen (kesk.).

263 Raija Vahasalo (kok.).

Sivistyksen ja tasa-arvon suhdetta yliopistouudistukseen tuotetaan Vahasalon puheenvuorossa kolmella eri keinolla, jotka ilmenevät myös laajemmin säilyttävän diskurssin piirissä. Ensiksi ”humaanin ymmärryksen ylläpitämistä” painotetaan yleisellä tasolla suhteuttamalla sitä itse uudistukseen. Tietyn yliopistojen toimintaan liittyvän periaatteen mainitseminen uudistusta voimakkaasti puoltavan puheenvuoron yhteydessä rakentaa eräänlaista sanatonta yhteyttä kyseisen periaatteen ja uudistuksen välille. Toiseksi koulutuksen maksuttomuus ja siihen liittyvä tasa-arvolähtökohta kytketään uudistukseen esittämällä, että juuri tältä osin mikään ei varsinaisesti muutu tai uudistu: opiskelijoilta – ainakaan suomalaisilta – ei jatkossakaan tulla perimään lukukausimaksuja. Kolmanneksi tutkimuksen kriittisyyttä ja itsenäisyyttä vaalivan väittämän yhteydessä tutkijoiden asemassa tapahtuva muutos tunnustetaan, mutta samalla korostetaan kyseisten periaatteiden säilyvyyttä muutoksesta huolimatta. Säilyttävässä diskurssissa voidaan siis jättää muutos kokonaan huomioimatta. Voidaan myös esittää, ettei muutos ulotu tiettyyn periaatteeseen tai että se on tietyn periaatteen kannalta vaaraton.

Yliopistojen sivistyksellinen merkitys ja humboldtilainen yliopistoihanne, joista Vahasalonkin puheenvuorossa oli viitteitä, korostui selvemmin etenkin keskustan kansanedustajien puheenvuoroissa:

”Käsiteltävänä olevassa asiassa voin sanoa, että sivistysvaliokunnassa on tehty kovasti töitä. Tuon tässä esille humboldtilaisen tiedeyliopiston ihanteen. Näen, että sitä emme saa kuitenkaan kadottaa. Tämä täytyy kaikissa muuttuvissa ajoissakin muistaa, samoin akateeminen vapaus. Nämä ovat arvoja, joiden toivon olevan pysyvästi yliopistomaailmassa esillä.”²⁶⁴

”Sivistys on yksi keskustalaisuuden kulmakivi. Siksi voikin olla tyytyväinen, että eduskuntaryhmämme linjaukset yliopistolain uudistuksesta ovat vahvasti mukana sivistysvaliokunnan mietinnössä.”²⁶⁵

Edustaja Oinosen puheenvuorossa humboldtilaista ihannetta ja akateemista vapautta ei sidota varsinaisesti yliopistouudistukseen, vaan kyse on tietynlaisen aatteellisen position rakentamisesta. Ilmaistessaan kannatuksensa sekä hallituksen esitykselle että humboldtilaiselle yliopistoihanteelle

264 Lauri Oinonen (kesk.).

265 Elsi Katainen (kesk.).

hän luo yhteyden näiden välille sillä taustaoletuksella, että kansanedustajat toimivat rationaalisesti ja ihanteidensa mukaisesti. Vaikka myös yliopistojen taloudellista riippumattomuutta valtiosta korostavassa puheessa vedottiin vapauteen, käsitteen ”akateeminen vapaus” käyttäminen viittaa selvästi laaja-alaisempaan ja yksittäisen tutkijan tai opiskelijan tasolle ulottuvaan käsitykseen vapaudesta. Kyse on humboldtilaisen yliopistoihanteen puolustamisesta, mikä näyttäytyy keskustelun kokonaisuutta arvioidessa selvästi vanhaa säilyttävänä puheena – huolimatta siitä, että Oinonen suhtautui hallituksen esitykseen myönteisesti.

Oinosen puoluetoveri Katainen korosti myös sivistysihannetta ja tehosti näkemystään vetoamalla tiettyyn puhujakategoriaan – keskustalaisuuteen – ja siihen liittyvään arvomaailmaan. Koska sivistys on keskustan perinteisesti korostama arvo ja puolue on ollut uudistusprosessissa vahvasti mukana saavuttaen tavoitteitaan, uudistuksen täytyy nojata vahvasti sivistysihanteeseen. Arvioitaessa tämänkaltaisen retorisen strategian vaikuttavuutta, huomio kiinnittyy siihen, kuinka merkittävä osa yleisöstä suhtautuu myötämielisesti keskustalaisiin arvoihin tai katsoo puolueen tosiasiallisesti ajavan niitä. Ensisijaisesti edustaja pyrkii vaikuttamaan omiin kannattajiinsa, ja haastamaan heidän riveissään mahdollisesti esiintyviä epäilyjä uudistuksesta, mutta samalla hän voi vedota myös henkilöihin, jotka jakavat keskustalaiset arvot koulutuspolitiikan saralla.

Keskustalaisten ohella myös vihreät korostivat oman puolueensa merkitystä humboldtilaisen yliopistoihanteen sekä siihen liittyvän yliopistojen autonomian ja riippuvuuden säilyttämisessä uudistusprosessissa:

“Vihreät ovat alusta asti vaatineet, että uuden yliopistolain on turvattava yliopistojen autonomia ja vahvistettava sitä. Emme hyväksyneet esitystä, jonka mukaan yliopistojen hallituksessa ulkopuolisilla jäsenillä olisi lain mukaan ollut enemmistövalta.[...] Sivistysvaliokunta päätyi esitykseen, että ulkopuoliset muodostaisivat 40 prosentin osuuden hallituksesta ja puheenjohtaja valittaisiin heidän joukostaan. Kun ulkopuoliset ovat vähemmistössä, laki täyttää perustuslain määräämän yliopiston itsehallinnon vaatimuksen, jolla turvataan tieteen, taiteen ja opetuksen vapaus.”²⁶⁶

266 Outi Alanko-Kahiluoto (vihr.) .

Kuten edellä viitatut keskustan edustajat, myös Alanko-Kahiluoto viittasi sivistysvaliokunnassa tehtyyn muutosesitykseen. Hallituksen alkuperäiseen lakiluonnokseen kirjatun ulkopuolisten jäsenten enemmistövallan korjaaminen nostettiin esiin monissa säilyttävään diskurssin piiriin luokiteltavissa puheenvuoroissa, mikä rakensi uudistusprosessista huomattavasti moniarvoisempaa ja vähemmän kilpailukykyimperatiivin sanelemaa kuvaa. Samalla keskustan ja vihreiden edustajat pyrkivät korostamaan omien puolueidensa roolia yliopistojen tarvittavan riippumattomuuden säilyttämisessä. Opposition kritiikkiin ulkopuolisten jäsenten määrän kasvattamisesta vastattiin kuvaamalla uudistusprosessi eräänlaisena torjuntavoittona, jossa yliopistojen riippumattomuuden kannalta ongelmallinen hallintomalli korjattiin paremmaksi. Yleisluontoisen arvopuheen ohella myös osa konkreettisesta poliittisesta prosessista saatiin täten sisällytettyä säilyttävään diskurssiin: vaikka ulkopuolisten jäsenten määrä tulee säilymään, yliopiston omien jäsenten enemmistö silti säilyy.

Yliopistouudistuksesta käydyssä keskustelussa kysymys yliopistojen riippumattomuudesta ja tieteen vapaudesta kytkettiin hallintomallin ohella yksityisen rahoituksen kasvavaan rooliin. Uudistuksen puolustajat huomioivat opposition kritiikin ja vakuuttivat riippumattomuuden säilyvän ulkopuolisesta rahoituksesta huolimatta:

“Selvää on, että ulkopuolinen raha ei saa lähteä määrittämään yliopiston tieteen tai opetuksen strategioita.”²⁶⁷

”Kansainvälinen tai kotimainen pääoma ei voi yksin sanella, mitä tutkitaan ja miten tutkitaan. Valta pysyy edelleen yliopistoilla.”²⁶⁸

Vaikka kokoomusedustajat tukeutuivat yleisesti ottaen argumentoinnissaan vahvasti kilpailukykydiskurssiin, Lauslahti ja Paajanen kommentoivat yksityistä rahoitusta myös selvästi humboldtilaista yliopistoihannetta vaalien. Puheenvuorot poikkeavat myös aiemmin kuvatusta autonomiadiskurssista, jossa elinkeinoelämän vaikutus on ikään kuin ulkoistettu keskustelusta. Lauslahden kommentti voidaan ymmärtää siten, että yliopistouudistuksen kritikoiden huoli

267 Sanna Lauslahti (kok.).

268 Reijo Paajanen (kok.).

ulkopuolisen rahoituksen merkityksestä yliopistojen autonomialle on ainakin teoriassa oikeutettu. Tällaisen eräänlaisen myönnytyksen tekeminen vastapuolelle on omiaan luomaan kuvaa neutraalista puhujasta, joka on punninnut uudistusta monista eri näkökulmista ja muodostanut kantansa rationaalisesti. Samalla perinteisesti elinkeinoelämän tavoitteille myötämielisten kokoomusedustajien yliopistorahoitukseen liittyvät kommentit kertovat siitä, etteivät kilpailukykydiskurssi ja negatiiviseen vapauskäsitukseen nojaava autonomiadiskurssi saavuttaneet keskustelussa hegemonista asemaa.

Rahoituskeskustelussa säilyttävä diskurssi nousi vahvasti esiin uudistuksen puolustajien korostaessa yliopistojen perusrahoituksen säilymistä valtion vastuulla:

“Päinvastoin kuin oppositio on väittänyt lain lisäävän yliopistojen eriarvoistumista erityisesti rahoituksen osalta, yliopistojen perusrahoitus ja maksuvalmiuden takaaminen säilyvät edelleen valtiolla.”²⁶⁹

“Lisäksi valtio takaa kaikkien yliopistojen riittävän perusrahoituksen. Perusrahoitusta ei myöskään sidota yliopiston tuottavuuteen, joten monelta taholta esitetyt väitteet tieteenalojen epätasa-arvoistumisesta ovat mielestäni liioiteltuja. Opetusministeriö huolehtii jatkossakin kaikkien tieteen- ja taiteenalojen säilymisestä yliopistoissamme.”²⁷⁰

Paitsi tieteen riippumattomuuteen, keskustelu rahoituksesta liittyi myös eri yliopistojen ja eri tieteenalojen väliseen tasa-arvoon. Edustajat Virolainen ja Paajanen eivät sinänsä kiistäneet yksityisen rahoituksen epätasaista jakautumista, vaan pyrkivät kiinnittämään huomiota perusrahoitukseen ja sen jakoperusteisiin. Toisin kuin kilpailukykydiskurssin piirissä, rahoituksen ja tuottavuuden välisen kytköksen puuttuminen näyttäytyy edustaja Paajasen puheenvuorossa positiivisena seikkana, josta on syytä pitää kiinni. Samoin yliopistojen ”strategisten painopistealueiden” eli taloudellisesti tuottavien alojen sijasta Paajanen korosti tieteenalojen tasapuolista kohtelua vastaten samalla opposition kritiikkiin uuden tiede- ja korkeakoulupolitiikan liiaksi markkinalogiikkaan perustuvasta luonteesta.

269 Anne-Mari Virolainen (kok.).

270 Reijo Paajanen (kok.).

Valtion rahoitusvastuun säilymistä korostettiin myös yliopistojen pääomittamiseen liittyvällä investoinnilla, minkä esitettiin tieteen riippumattomuuden ohella turvaavan myös alueellisen tasa-arvon säilyvyyden:

“Siihen, että taloutta voimakkaasti uudistetaan ja tuetaan, liittyy myös se, että valtio on varautunut siirtämään yliopistojen kassoihin 150 miljoonaa euroa maksuvalmiuden turvaamiseksi.”²⁷¹

“Näillä taloudellisilla panostuksilla valtiovalta osoittaa pitävänsä huolta koko yliopistokentän toimintaedellytyksistä myöskin alueellisesti.”²⁷²

“Kaiken muutoksen keskellä ja jälkeenkin yliopistolaitoksen tulee säilyä alueellisesti kattavana ja sen vaikuttavuutta alueillamme tulee vahvistaa laadukkaana koulutuksen ja tuloksekkaan tutkimuksen kautta.”²⁷³

Opetusministeri Virkkunen vetoaa puheenvuorossaan julkisoikeudellisille yliopistoille jaettavaan summaan 150 miljoonaa ja jättää mainitsematta säätiömuotoisille yliopistoille suunnatut 675 miljoonaa euroa. Vaikka oppositio kritisoi etenkin Aalto-yliopistolle annettua rahoituksellista etumatkaa, ei koko eduskuntakeskustelussa mainittu summia. Virkkusen voidaan katsoa hyödyntäneen retoriikassaan kvantifioivaa strategiaa, jossa puhuja joutuu arvioimaan mihin lukuihin ja määreisiin vetoaminen on kulloisessakin tilanteessa edullista ja mitä taas kannattaa jättää sanomatta. Erittelemättä säätiöyliopistoille luvattuja summia Virkkunen vahvistaa muun muassa edustajien Ravin ja Sihton rakentamaa kuvaa siitä, että yliopistojärjestelmää kehitetään jatkossakin koko yliopistokenttää ja alueellista näkökulmaa silmällä pitäen. Edustajien pyrkiessä vakuuttamaan julkisrahoitteisen maanlaajuisen yliopistoverkoston pysyvyyttä yliopistouudistus kytkettiin myös alueellisen tasa-arvon ihanteeseen.

Alueellisen ulottuvuuden ohella tasa-arvonäkökulma nousi esiin myös Eta-alueen ulkopuolisten opiskelijoiden lukukausimaksukokeilusta käydystä keskustelussa. Opposition edustajat katsoivat kokeilun avaavan ovet kaikkia opiskelijoita koskeville epätasa-arvoistaville lukukausimaksuille, kun taas hallituspuolueiden edustajat vakuuttivat maksuttomuuden säilyvän:

271 Henna Virkkunen (kok.).

272 Pekka Ravi (kok.).

273 Paula Sihto (kesk.).

”Keskustalaiseen aatteeseen kuuluu myös mahdollisuuksien tasa-arvo. Opintojen maksuttomuus on niin ikään kirjattu lakiin vahvasti.”²⁷⁴

“Mielestäni tuo maksullisuuskokeilu saa nyt aivan liian suuren roolin. Ymmärrän, että se on periaatteellinen kysymys monille edustajista, mutta tässä helposti tulee se mielikuva, että kaikille Eta-alueen ulkopuolisille opiskelijoille tulisi nyt maksu. Tästä ei suinkaan ole kysymys, vaan ehkä noin muutamassa kymmenessä ohjelmassa loppujen lopuksi tullaan tätä maksukokeilua suorittamaan.”²⁷⁵

Sivistyksen ohella myös mahdollisuuksien tasa-arvoa korostettiin keskustalaisena ihanteena, jota puolueen edustajat ovat olleet uudistusprosessissa turvaamassa. Koulutuksen maksuttomuus nähtäneen Suomessa niin laajasti hyväksyttynä periaatteena, että yliopistouudistuksen legitimitetin kannalta sen säilyvyyden takaaminen on erityisen tärkeää. Samoin kuin alueelliseen tasa-arvoon, myös koulutuksen maksuttomuuteen vetoavalla puheella kyetään potentiaalisesti suostuttelemaan sitä yleisönosaa, joihin yliopistouudistukseen liittyvät kilpailukykyä ja vapautta korostavat argumentit eivät vetoa vastaavalla tavalla. Lukukausimaksukokeilun harmittomuutta tasa-arvonäkökulmasta vakuuteltiin useissa puheenvuoroissa. Opetusministeri Virkkunen painotti kokeilun koskevan vain osaa Eta-alueen opiskelijoista siirtäen huomiota pois siitä periaatteellisesta ratkaisusta, että lukukausimaksujen periminen ylipäätään sallittiin yliopistouudistuksen myötä.

Säilyttävään diskurssiin liittyvä tasa-arvon korostaminen ilmeni myös hyvinvointivaltion ja hyvinvointiyhteiskunnan puolustuksena:

”Niillä varmistamme, että kansantaloudessamme on jatkossakin verotuloja, ja näin pystymme varmistamaan hyvinvointivaltiomme olemassaoloa.”²⁷⁶

“Ainoa keino säilyttää hyvinvointiyhteiskuntamme on kansainvälisesti menestyvä talous, jonka yksi perusta on korkea osaaminen.”²⁷⁷

274 Tuomo Puumala (kesk.).

275 Henna Virkkunen (kok.).

276 Sanna Lauslahti (kok.).

277 Ulla Karvo (kok.).

Huolimatta pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin väitetystä kriisistä, mallin on todettu nauttivan edelleen vahvaa kannatusta Suomessa. Koulutuksen maksuttomuusperiaatteen tavoin koko hyvinvointivaltiojärjestelmää voidaan pitää laajasti jaettuna sosiaalisena normina, johon tukeutuva retoriikka on strategisesti järkevää. Edustajien Lauslahden ja Karvon puheenvuoroissa yliopisto on hyvinvointivaltion säilyttämisen väline, jonka muuttuminen siis oikeutetaan tietyn normin säilymisellä. Näkökulman laajentaminen kokonaisen yhteiskuntaregiimin tasolle vetoaa potentiaalisesti myös sellaiseen yleisöön, joka ei ole suuremmin kiinnostunut korkeakoulupolitiikasta, eikä koe esimerkiksi taloudelliseen autonomiaan tai tieteen vapauteen liittyviä kysymyksiä itselleen läheisiksi.

Toisaalta kokoomusedustajien puhuessa hyvinvointivaltiosta säilyttävä diskurssi limittyy samalla kilpailukykydiskurssiin. Hyvinvointivaltiomalliin liittyvää redistributiivista talouspolitiikkaa ei mainita, vaan malliin tulevaisuus näyttäytyy puheenvuoroissa riippuvaisena yksinomaan yleisestä taloudellisesta kehityksestä ja verotuloista. Kyse ei ole siis siitä, tehdäänkö jatkossa hyvinvointivaltiomallia suosivia poliittisia valintoja vaan siitä, onnistuuko Suomi kasvattamaan kilpailukykyään esimerkiksi yliopistojärjestelmää kehittämällä. Korostamalla hyvinvointivaltiopuheessa juuri järjestelmän rahoituspohjaa yliopistouudistusta on helpompi markkinoida yleisölle taloudellisesti tasa-arvoisen pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan turvaajana. Hyvinvointivaltio – samoin kuin vapauden ja tasa-arvon ihanteet – onkin yliopistouudistuksen legitimitaatioperusteena hyödynnettäessä kielellisen määrittelykamppailun kohteena siinä missä uudistus itsessään.

6. Johtopäätökset

Tutkielmani tarkoitus on ollut selvittää yliopistouudistuksen yhteyttä uusliberalistiseen ideologiaan ja poliittiseen suuntaukseen. Sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdista olen tarkastellut yliopistouudistuksesta käydyssä eduskuntakeskustelussa esiintyneitä todellisuuden tuottamisen tapoja, joita olen analysoinut retoriseen diskurssianalyysiin nojaten. Aineistosta nousi esiin kaiken kaikkiaan kolme eri diskurssia: kilpailukykydiskurssi, autonomiadiskurssi ja säilyttävä diskurssi. Diskurssien ohella analyysini kohdistui myös niihin retorisiin keinoihin, joita erilaisia diskurssien puitteissa hyödynnettiin ja joilla diskursseja toisaalta rakennettiin. Aineistosta kävi ilmi, että uudistusta puolustava kielenkäyttö hyödynsi runsaasti niin kutsuttuja faktuaalistamisstrategioita, joilla muun muassa rakennettiin kuvaa arvoneutraalista ja rationaalisesta uudistuksesta.

Kilpailukykydiskurssi rakentuu eräänlaiselle narratiiville globaalista talouskamppailusta, jossa Suomi kansallisvaltiona joutuu selviämään. Diskurssissa korostetaan kansallisen ja kansainvälisen toimintaympäristön muutosta, joka nähdään vääjäämättömänä ja jonka katsotaan edellyttävän nopeita toimia. Lähtökohta vastaa paljolti Jane Mulderrigin kuvaamaa uusliberalistisen koulutuspolitiikan legitimaatioperustaa, jossa uusliberalistiset koulutusreformit esitetään välttämättömänä sopeutumisenä luonnonvoimana näyttäytyvän globalisaation haasteeseen²⁷⁸. Globaalin perspektiivin rinnalla kilpailukykydiskurssissa ovat vahvasti läsnä kansallishenkinen ”me”-retoriikka ja kansallisen edun korostaminen, johon Norman Fairclough on esittänyt Iso-Britannian Työväenpuolueen tukeutuneen puolueen talouspoliittisen linjan muututtua uusliberalistiseksi²⁷⁹.

Yliopistot näyttäytyvät kilpailukykydiskurssissa ennen kaikkea taloudellisen kasvun välineinä, joiden tehtävänä on luoda innovaatioita ja työpaikkoja sekä edistää vientiä ja yrittäjyyttä. Kielellisesti tämä ilmenee myös Hilpelän kuvaamana uusliberalistisena taipumuksena rekonstruoida ilmiöitä yritysmaailman käsitteillä, kuten ”innovaatio”, ”tuote” ja ”strategia”, joita uudelta

278 Mulderrig 2002.

279 Fairclough 2000.

yliopistolta monissa puheenvuoroissa odotettiin²⁸⁰. Koulutuksen välineellistä roolia rakennetaan myös elinikäisen oppimisen paradigmalla, minkä Wain ja Mulderrig ovat katsoneet tukevan uusliberalistista kehitystä niin koulutuspolitiikassa kuin laajemminkin tasolla²⁸¹. Kilpailukykyä korostavassa puheessa yliopistojen odotetaan vastaavan taloudellisiin haasteisiin tiivistämällä elinkeinoelämän kanssa tehtävää yhteistyötä. Tavoite ei ole kansainvälisesti katsottuna ainutlaatuinen vaan Dave Hillin ja Ravi Kumarin mukaan jopa osa ylikansallista koulutuspoliittista konsensusta, jota muun muassa eurooppalainen suurteollisuus on ollut rakentamassa erilaisten lobbauskanavien kautta²⁸².

Kansainväliseen konsensukseen vedottiin uudistusta puoltavissa puheenvuoroissa myös suoraan viittaamalla muissa Euroopan maissa toteutettuihin vastaaviin uudistuksiin. Siten Stephen Ballin kuvaamaa erilaisten kansallisten koulutuspoliittisten mallien lähentymistä kuvattiin aineistossa avoimesti positiivisena kehityssuuntana²⁸³. Valtioiden välisen taloudellisen kilpailun ohella kilpailukykydiskurssissa korostettiin myös koulutuksellista kilpailua vertaamalla Suomen peruskoulujärjestelmän PISA-testimenestystä yliopistojen heikkoihin sijoituksiin kansainvälisissä rankingeissa. Aineistossa esiintyvä koulutusjärjestelmän kvantifiointi voidaan ymmärtää yksinkertaisesti vakuuttavuuteen tähtäävänä retorisenä strategiana, mutta myös David Hurshin kuvaamana uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan kytkeytyvänä kilpailullisuuden ja standardisoitujen testien arvostuksena²⁸⁴.

Autonomiadiskurssissa korostetaan yliopistojen itsehallintoa ja ennen kaikkea riippumattomuutta valtiollisesta ohjauksesta. Diskurssin olennaisin piirre on autonomian ymmärtäminen nimenomaan valtionhallinnon ja yliopiston välisenä kysymyksenä, mikä ilmenee yliopiston sisäisten hierarkioiden ja kolmansien toimijoiden kuten elinkeinoelämän eräänlaisena ulkoistamisena keskustelusta. Autonomiadiskurssissa hyödynnetään runsaasti myös liberalistiselle aatetraditiolle ominaista vapaus-käsitettä. Diskurssin voidaan katsoa nojaavan Friedrich von Hayekinkin korostamaan negatiiviseen vapauskäsitteeseen, jossa vapaus ymmärretään pakon – yliopistojen

280 Hilpelä 2001, 139–140.

281 Wain 2004, 214; Mulderrig 2002, 5–6.

282 Hill & Kumar 2009, 21.

283 Ball 2001.

284 Hursh 2009.

kontekstissa valtionhallinnon kontrollin – puuttumisena²⁸⁵. Tilivirastoasemasta luopuminen ei näyttäydy autonomiadiskurssissa pelkkänä hallinnollis-teknisenä muutoksena vaan kyse on periaatteellisesti tärkeästä yliopistojen ”vapauttamisesta”.

Tästä vahvasti periaatteellisesta lähtökohdasta huolimatta autonomiadiskurssia rakennetaan myös kuvaamalla vanhaa järjestelmää toimimattomana ja tarjoamalla taloudellista autonomiaa käytännöllisenä ratkaisuna ongelmaan. Vastaavalla tavalla kuin New Public Management -johtamisdoktriinia on markkinoitu arvoneutraalina ratkaisuna julkisen sektorin ongelmiin, yliopistouudistusta puolustavassa argumentaatiossa uudistus näyttäytyy kaikkia toimijoita palvelevana ratkaisuna tilivirastoasemassa olevan yliopistoon liittyviin ongelmiin. Uudistusta edeltävän järjestelmän ongelmina pidetään ennen kaikkea byrokraattisuutta, jäykkyyttä ja vanhanaikaisuutta.

NPM-johtamisdoktriinin mukainen yksityisen sektorin toimintatapojen soveltaminen julkisen sektorin toimintaan on ollut keskeinen uusliberalistisen politiikan ominaisuus, jota autonomiadiskurssi osaltaan vahvistaa. Budjettivapaus, vahva johtaminen ja strategiset painopistealueet näyttäytyvät diskurssissa yliopistojen vapautta lisäävinä ja toimintaedellytyksiä parantavina tekijöinä. Erityistä painoarvoa annettiin uudelle joustavammaksi kuvatulle henkilöstöpolitiikalle, jossa virkasuhteet korvautuvat työsuhteilla ja yliopistojen henkilökunta siten ikään kuin vapautetaan valtion byrokratiasta.

Työsuhdekeskustelussa korostettiin sekä työnantajien että työntekijöiden hyötyvän uudistuksesta, millä pyrittiin vakuuttamaan uudistuksen olevan vapaa erilaisista intressiristiriidoista. Lisäksi viitattiin vastaavien eurooppalaisten reformien positiivisia puolia painottaviin asiantuntijalausuntoihin ja kuvattiin kriitikoiden huolta akateemisen vapauden kaventumisesta ”tunneperäiseksi”. Autonomiadiskurssiin nojaavissa puheenvuoroissa voidaankin nähdä

285 Saastamoinen 1998, 189–190.

yhtymäkohtia Gustavo Fischmannin kuvaamaan uusliberalistiseen strategiaan, jossa uudistukset esitetään rationaalis-teknisenä ongelmanratkaisuna, joihin ei liity ideologisia intressejä²⁸⁶.

Säilyttävässä diskurssissa rakennetaan kokonaan erilaista kuvaa yliopistouudistuksesta korostamalla sivistysyliopistoihanteen, tutkimuksen vapauden ja maksuttoman koulutuksen säilyvän jatkossakin. Diskurssi poikkeaa merkittävästi uusliberalistisesta tavasta ymmärtää koulutus tuotteena, jota kaupataan oppilaille. Samoin ne laajemmat yhteiskunnalliset tarkoitusperät, joita koulutusjärjestelmälle asetetaan, ovat olennaisesti erilaisia. Sivistysihanteen ohella yliopistojärjestelmällä nähdään myös välineellinen merkitys, mutta kilpailukyvyn sijasta tämä liittyy muun muassa alueellisen tasa-arvon ja hyvinvointivaltion turvaamiseen.

Säilyttävässä diskurssissa vedotaan suhteellisen avoimesti erilaisiin subjektiivisiin arvoihin ja voidaan korostaa esimerkiksi keskustalaisuuteen liittyvien arvojen välittyneen uudistusprosessiin. Retorisesti vakuuttelu nojaa ennen kaikkea sosiaalisiin normeihin, eikä niinkään arvoneutraalina ja faktuaalisena näyttäytyvään puheeseen.

Kaiken kaikkiaan yliopistouudistusta puoltavien puheenvuorojen voidaan sanoa kytkeytyneen vahvasti uusliberalistiseen ideologiaan sekä kilpailukykydiskurssin että autonomiadiskurssin osalta. Retoriikan tasolla arvoneutraalina näyttäytyvä tosiasiapuhe ja etenkin vaihtoehdottomuusstrategian hyödyntäminen vastaavat aiemmassa tutkimuksessa kuvattua uusliberalistista kielenkäyttöä. Toisaalta analyysi ei antanut kokonaisuudessaan tukea muun muassa David Harveyn esittämälle käsitykselle uusliberalismista aikamme hegemonisena diskurssina²⁸⁷. Merkittävä osa yliopistouudistusta puoltavasta puheesta nojasi säilyttävään diskurssiin, joka poikkeaa olennaisesti uusliberalistiselle politiikalle ominaisesta kielenkäytöstä ja jopa haastaa sitä. Esittämäni tutkimushypoteesi yliopistouudistuksesta uusliberalistisena reformina sai siis aineistosta paljon tukea, mutta tulosten perusteella sitä ei voida pitää kokonaisvaltaisesti pätevänä. Uusliberalismi näyttäytyy silti yhtenä merkittävänä yliopistouudistusta selittävänä tekijänä.

286 Fischman 2009, 5.

287 Harvey 2005, 3.

Huomionarvoista uudistuksesta käydyssä keskustelussa on myös konsensuksen puute ja suhteellisen polarisoitunut porvarihallitus/vasemmisto-oppositio -asetelma, jota keskustelussa esiintynyt runsas hyökkäävä retoriikka kuvastaa. Asetelma poikkeaa huomattavasti David Hurshin kuvaamasta Yhdysvaltain koulutuspoliittisesta keskustelusta, jossa sekä demokraatit että republikaanit painottavat voimakkaasti koulutuksen välineellistä roolia kansallisen kilpailukyvyyn ylläpitäjänä²⁸⁸. Yliopistouudistuksen kannattajien tukeutuminen säilyttävään diskurssiin antaa ymmärtää, että Suomessa yksinomaan kilpailukykyimperatiiviin nojaavalle koulutusreformille olisi vaikeaa saada laajaa kannatusta.

Siinä missä uusliberalismin yhtenä oppi-isänä pidetty Milton Friedman kritisoi julkisrahoitteisten yliopistojen liian alhaisia lukukausimaksuja²⁸⁹, Suomessa maksuttoman koulutuksen tärkeyttä korostivat yhtä lailla uudistuksen kannattajat kuin vastustajatkin. Toisaalta keskustelussa puolustettiin ulkomaalaisille opiskelijoille suunnattua lukukausimaksukokeilua, joka mahdollistaa koulutuksen myymisen tuotteena ja avaa kriitikoiden mukaan ovet kaikkia opiskelijoita koskeville lukukausimaksuille. Onkin kiinnostava kysymys, missä määrin maksuttomuuslupauksien ja muun säilyttävään diskurssiin sisältyvän puheen voidaan katsoa kuvastavan yliopistouudistuksen taustalla olevia periaatteita ja missä määrin kyse on puhtaasti strategisesta yleisön suostuttelemiseen tähtäävästä puheesta. Lopulta vain tulevaisuus tulee näyttämään onko kriitikoiden huoli suomalaisen koulutusjärjestelmän tasa-arvoisuuden murenemisestä aiheellinen.

Suomessa uusliberalististen reformien on katsottu jääneen verrattain maltilliseksi, eikä ajatusta pohjoismaisesta hyvinvointivaltiomallista ole tyystin hylätty²⁹⁰. 2000-luvun lopulla alkaneen finanssikriisin on väitetty merkinneen uusliberalistisen talousopin kriisiä myös kansainvälisellä tasolla²⁹¹. Tätä taustaa vasten on odotettua, että myös tiede- ja korkeakoulupolitiikasta käytävässä keskustelussa esiintyy uusliberalistisesta suuntauksesta poikkeavia äänenpainoja. Toisaalta merkittävä osa yliopistouudistuksen legitimaatioperustasta perustui vastaaviin lähtökohtiin, joista korkeakoulujärjestelmää on muokattu markkinaehtoisempaan suuntaan niin Suomessa kuin maailmallakin. Uusliberalistisen tendenssin pysyvyyttä saattaa edistää muun muassa OECD:n

288 Hursh 2009, x–xi.

289 Friedman 1980, 211–212.

290 Patomäki 2005, 96.

291 Steger & Roy 2010, 131–136.

suosiman New Public Management -johtamisdoktriinin vakiintuminen hallinnolliseen ajatteluun ja toisaalta taloudellisen taantuman tuomat paineet kansallisen kilpailukyvyn kasvattamiseksi.

Kokoomuksen kansanedustajat puolustivat yliopistouudistusta huomattavasti hallituskumppaneitaan aktiivisemmin ja puheenvuoroissa oli myös laadullinen ero: kokoomusedustajien argumentaatio nojasi kiinteästi uusliberalistiseen ideologiaan kytkeytyviin kilpailukyky- ja autonomiadiskursseihin, kun taas vihreiden ja keskustan edustajat tukeutuivat ensisijaisesti säilyttävään diskurssiin. Kun vielä huomioidaan vasemmistopuolueiden kriittinen suhtautuminen uudistukseen, näyttäytyy uuden yliopistolain läpivienti ensisijaisesti kokoomuslaisen politiikan voittona. Aineistosta ilmenevien näkemyserojen perusteella suomalainen tiede- ja korkeakoulupolitiikka ei tule olemaan immuunia mahdolliselle poliittisten voimasuhteiden muutokselle. Yliopistojen, valtion ja elinkeinoelämän väliset suhteet, resurssien jakautuminen eri tieteenalojen ja oppilaitosten välillä sekä koulutuksen maksuttomuus tulevat luultavasti olemaan jatkossakin merkittäviä poliittisia kiistakysymyksiä.

Lähdeluettelo

Primääriaineisto:

Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja PTK 66/2009 vp. Luettu 10.5.2011.
<http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ptk_66_2009_ke_p_1.shtml>

Sekundääriaineisto:

Ball, Stephen (2001), "Gloaalit toimintaperiaatteet ja kansalliset politiikat eurooppalaisessa koulutuksessa." Teoksessa Jauhiainen, Arto & Risto Rinne & Juhani Tähtinen (toim.) *Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 21-44.

Ball, Terence – Richard Bellamy (2003), *Cambridge History of Twentieth Century Political Thought*. Cambridge: Cambridge University.

Boas, Taylor – Jordan Gans-Morse (2009), "Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan." *Studies in Comparative International Development* 44 (2), 137-161.

Burr, Vivien (1995) *An introduction to social construction*. London: Routledge.

Fischman, Gustavo (2009), "Introduction." Teoksessa Hill, David (toim.) *Contesting Neoliberal Education*. New York: Routledge, 1-9.

Fairclough, Norman (1989), *Language and Power*. London: Longman.

Fairclough, Norman (1997), *Miten media puhuu*. Vastapaino: Tampere.

Fairclough, Norman (2003), *Analysing discourse: textual analysis for social research*. London: Routledge.

Friedman, Milton (1980), *Free To Choose*. Harmondsworth: Penguin Books.

Friedman, Milton (1982), *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago.

Gergen, Kenneth J. (2009), *Social Constructionism*. Lontoo: SAGE.

Harris, Suzy (2007), *The Governance of Education: How Neo-liberalism Is Transforming Policy and Practice*. Lontoo: Continuum.

- Harvey, David (2005), *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hayek, Friedrich. A. (1988), *The Fatal Conceit – The Errors of Socialism*. Lontoo: Roudlegde.
- Hayek, Friedrich. A. (1995), *Tie orjuuteen*. Helsinki: Gaudeamus Kirja.
- Helsingin Sanomat (2009), *Mielenosoittajat vastustivat esitystä yliopistolaiksi – opetusministeri puolusti*. Luettu 13.12.2010.
<<http://www.hs.fi/politiikka/artikkeli/Mielenosoittajat+vastustivat+esityst%C3%A4+yliopistolaiksi+%E2%80%93opetusministeri+puolusti/1135243637686>>
- Heywood, Andrew (2002), *Politics*. Basingstoke: Palgrave.
- Hill, Dave – Ravi Kumar (2009), *Global Neoliberalism and Education and its Consequences*. New York: Routledge.
- Hilpelä, Jyrki (2001), ”Uusliberalistisen koulutuspolitiikan aatteellinen tausta.” Teoksessa Jauhiainen, Arto & Risto Rinne & Juhani Tähtinen (toim.) *Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 139-154.
- Hoover, Kenneth (2003), *Economics as ideology: Keynes, Laski, Hayek, and the creation of contemporary politics*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Humboldt, Wilhelm (1990), ”Berliinin ylempien tieteellisten laitosten sisäisestä ja ulkoisesta organisaatiosta.” Teoksessa Kantasalmi, Kari (toim.) *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus, 56-69.
- Hursh, David (2009), ”Foreword: The World Is Not Flat. Challenging Neoliberal Policies.” Teoksessa Hill, Dave (toim.) *The Rich World and Impoverishment of Education*. New York: Routledge, ix-xi.
- Huusko, Mira (2006), ”Sivistysyliopiston mahdollisuus.” Teoksessa Ursin, Jani & Jussi Välimaa (toim.) *Korkeakoulutus teoriassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 115-134.
- Hölttä, Seppo (1995), *Towards the self-regulative univeristy*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Jauhiainen, Arto – Risto Rinne – Juhani Tähtinen (2001), ”Globaalin koulutuspolitiikan hyökyaalto”. Teoksessa Jauhiainen, Arto – Risto Rinne – Juhani Tähtinen (toim.) *Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 9-20.
- Julkunen, Raija (2001), *Suunnanmuutos*. Jyväskylä: Gummerrus.
- Kiander, Jaakko (2001), *Laman opetukset*. Saarijärvi: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Klein, Naomi (2008), *Tuhokapitalismin nousu*. Juva: WSOY.

Kankaala, Kari – Erkki Kaukonen – Pirjo Kutinlahti - Tarmo Lemola - Mika Nieminen - Jussi Välimaa (2004), *Yliopistojen kolmas tehtävä?* Helsinki: Edita.

Koski, Leena (2009), ”Yliopiston sisäisen järjestyksen muutos.” Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.) *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 101-114.

Lane, Jan-Erik (2000), *New Public Management*. London: Routledge.

Larner, Wendy (2000), ”Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality.” *Studies in Political Economy* 63, 5-25

Lähdesmäki, Kirsi (2003), *New public management ja julkisen sektorin uudistaminen*. Vaasa: Universitas Wasaensis.

Mulderrig, Jane (2002), ”Learning to labour: the discursive construction of social actors in New Labour’s education policy.” *Anglistik & Englischunterricht* 65, 123-145.

Mäenpää, Olli (2009), *Yliopistolaki*. Helsinki: WSOYpro.

Nieminen, Mika (2004), ”Lähtökohtia yliopiston kolmannen tehtävän tarkastelulle.” Teoksessa Kankaala et al. (toim.) *Yliopistojen kolmas tehtävä?* Helsinki: Edita, 15-42.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2009), *Hallituksen esitys Eduskunnalle yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi*. Luettu 13.12.2010.

<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/Hankkeet/Yliopistolaituksen_uudistaminen/liitteet/HE_yliopistolaki.pdf>

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2010), *Yliopistolaitoksen ja yliopistolain uudistaminen*. Luettu 13.12.2010.

<http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/Hankkeet/Yliopistolaitoksen_uudistaminen/index.html>

Pakkasvirta, Jussi (2009) ”Kun Universitatis muuttui projektiksi.” Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.) *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 57-66.

Palonen, Kari (1996), ”Retorinen käänne poliittisen ajattelun tutkimuksessa. Quentin Skinner, retoriikka ja käsitehistoria.” Teoksessa Palonen, Kari – Hilikka Summala (toim.) *Pelkkää retoriikkaa*. Tampere: Vastapaino, 137-159.

Patomäki, Heikki (2005), *Yliopisto oyj*. Helsinki: Gaudeamus.

Patomäki, Heikki (2007), *Uusliberalismi Suomessa*. Vantaa: WSOY.

Plehwe, Dieter – Bernhard Walpen – Gisela Neunhöffer (2006), *Neoliberal Hegemony – A Global Critique*. Lontoo: Routledge.

Potter, Jonathan (1996), *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.

Jokinen, Arja – Kirsi Juhila – Eero Suoninen (toim.) (1993), *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (1999), ”Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät.” Teoksessa Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 160-198.

Snellman, Johan Vilhelm (1990), ”Berliinin ylempien tieteellisten laitosten sisäisestä ja ulkoisesta organisaatiosta.” Teoksessa Kantasalmi, Kari (toim.) *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus, 70-103.

Tomperi, Tuukka (2009), ”Yliopistolaki taustoineen. Koulutuspoliittinen tarkastelu.” Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.) *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 145-202.

Tuori, Kaarlo (1995), ”Yliopiston itsehallinto.” Teoksessa Uusitalo, Paavo – Jukka Lipponen (toim.) *Yliopisto ja valtiovalta*. Helsinki: Gaudeamus, 143-170.

Saastamoinen, Kari (1998), *Eurooppalainen liberalismi. Etiikka, talous, politiikka*. Jyväskylä: Atena Kustannus.

Stiglitz, Joseph (2004), *Globalisaation sivutuotteet*. Helsinki: Like.

Steger, Manfred – Ravi Roy (2010), *Neoliberalism – A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

Uusitalo, Paavo – Jukka Lipponen (toim.) (1995), *Yliopisto ja valtiovalta*. Helsinki: Gaudeamus.

Volanen, Matti Vesa (2009), ”Yliopisto 3.0.” Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.) *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 129-144.

Wain, Kenneth (2004), *The learning society in a postmodern world*. New York: Peter Lang.

Wallgren, Thomas (2009), ”Yliopiston autonomian kaventaminen.” Teoksessa Tomperi, Tuukka (toim.) *Akateeminen kysymys? Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino, 203-229.

Yleisradio (2010), *Yliopistouudistus rokotti akateemista vapautta*. Luettu 13.12.2010.

<http://yle.fi/uutiset/kotimaa/2010/12/yliopistouudistus_rokotti_akateemista_vapautta_2202171.html>